

Jaroslav Kříž, Renata Beranová

Historie Státního zdravotního ústavu v Praze

Praha, červenec 2005

ACTA HYGIENICA, EPIDEMIOLOGICA ET MICROBIOLOGICA

Zvláštní číslo

Vytiskl Ústav jaderných informací, Praha 5, Zbraslav
Náklad 300 výtisků

Vydal Státní zdravotní ústav. 100 42 Praha 10 Šrobárova 48
ISSN 0862-5956

*Historia vero testis temporum lux veritas vita memoriam
magistra vitae nuntia vetustitatis.*

*Dějiny jsou svědky času, světlem pravdy, živou pamětí,
učitelkou života a poslem minulosti.*

Cicero

ÚVOD

Státní zdravotní ústav se během osmdesáti let své existence zásadně podílel na úspěších Československa a České republiky ve zlepšování zdraví obyvatel. Vstoupil, po svém založení, do boje s infekčními chorobami a zahájil výrobu sér a očkovacích látek, dal základy moderní epidemiologii a systému mikrobiologické diagnostiky. Sehrál významnou roli v rozvoji oborů hygieny, sociálního lékařství a zdravotní výchovy, analýz zdravotního stavu a vědeckých přístupů k poznání vztahů mezi faktory prostředí a zdraví. K dobré pověsti ústavu přispěly vynikající osobnosti, mnohé s mezinárodním věhlasem a oceněné státním vyznamenáním. Stejnou pozornost zasluhují tisíce lidí, kteří v průběhu osmi desetiletí zaplňovali laboratoře, kanceláře a celý areál každodenním životem a prací. Knížkou je chceme alespoň trochu připomenout.

Málokdy si uvědomujeme, jak silně je s minulostí spjato všechno, čím se zabýváme. Tušíme, že kdesi za námi jsou základy práce, kterou děláme, ale víme jen málo o generacích, které je vytvořily. Chtěli jsme proto ukázat, jaký byl jejich život, kolik překážek museli překonat, aby prospěli veřejnému zdraví a rozvoji ústavu. Je povznášející procházet chodbou, po které kráčel prezident Masaryk, mít pracovnu, kde býval prof. Kučera či prof. Pelc, nebo se nechat chvíli unášet představou o atmosféře, která panovala ve velké posluchárně při významných událostech.

Historie, kterou předkládáme, je faktografický dokument určený pracovníkům SZÚ a odborné veřejnosti z oborů hygieny, epidemiologie, mikrobiologie, sociálního lékařství a zdravotní výchovy, odborníkům ve veřejném zdravotnictví a preventivní medicíně. Ideální systémový přístup k vyváženému zpracování všech období nebyl možný, proto jednotlivé kapitoly nemají stejný obsahový a formální

rámec. Zatímco dokumenty z dvacátých a třicátých let jsou v Národním archivu ČR náležitě roztríděné a dobře dostupné, neexistuje žádný materiál o SZÚ z doby německé okupace. Podkladem pro nás proto byly autentické vzpomínky lidí, kteří onu dobu v ústavu prožili. Zdravotnická dokumentace od poválečného období do dnešních dní není kupodivu v Národním archivu dosud roztríděná a pro studium dostupná. Použili jsme proto materiály, které dosud existují v ústavu, a osobní sdělení spolupracovníků. O devadesátých letech nám byl hlavním zdrojem informací časopis Zpravodaj ředitelství SZÚ, který byl tehdy vydáván.

Protože historii ústavu silně ovlivňovalo veškeré dění ve státě, zařadili jsme odstavec, které se týkají života v Praze a v republice. Faktografii jsme doplnili o dobové zprávy z novin, které jsou pohledem na ústav zvenčí. Vzácností jsou dobové fotografie, mnohé z nich, bohužel, nebylo možno použít, protože je autoři nepopsali a nepoznali jsme na nich osoby a dobu vzniku. Při práci s opatřováním podkladů byl povzbuzující zájem všech našich spolupracovníků o historii ústavu a ochota nám pomoci. Nemohli jsme využít všech informací, které nám byly nabídnuty, aby objem knížky nepřekročil publikační možnosti. Všechny dokumenty, které jsme získali, použité i nepoužité, po utřídění uložíme do archivu v knihovně SZÚ.

Doufáme, že čtenáři obohatí svůj rozhled o fakta, která dosud neznali, stejně jako jsme i my s údivem nahlíželi do světa našich předchůdců, s nimiž jsme spojeni většími pouty, než jsme tušili. Příčiny některých událostí však nám zůstaly skryty a mohli jsme proto jen naznačit své dohady nebo citovat, pokud to ještě bylo možné, svědectví pamětníků. Je výsada minulosti, že někdy navždy ukryje svoji identitu a nechá prostor fantazii spisovatelů. Je také na místě upozornit, že naše dílo je jen sondou do historie ústavu a mnohé zůstalo neobjeveno a nezpracováno. V budoucnu se bezpochyby najdou další, kteří historii ústavu rozšíří, obohatí nebo opraví naše případné omyly. V každém případě budeme čtenářům zavázáni, pokud nám sdělí své připomínky nebo další poznatky. Bude-li jich větší počet, nebudeme váhat s uveřejněním dodatku.

Praha, duben 2005
Jaroslav Kříž,
Renata Beranová

Poděkování

Děkujeme řediteli ústavu MUDr. Jaroslavu Volfovi, Ph.D., MUDr. Růženě Kubínové, vedoucí Centra hygieny životního prostředí a Mgr. Daně Frágnerové, vedoucí OS pro výchovu ke zdraví CZŽP za výtečné podmínky pro naši práci o historii ústavu.

Velký dík zasluhuje mnoho dalších odborníků a našich kolegů z ústavu, kteří nám ochotně pomohli vyhledat nezbytné podklady nebo sdělili své vzpomínky. Zejména děkujeme RNDr. Evě Aldové, CSc., paní Dagmaře Honsové, fotografu panu Jiřímu Puttovi a výtvarnici paní Marii Havlínové, archivářce paní Evě Kolenovské, náměstkovi ing. Václavu Svobodovi, vedoucí kanceláře ředitele paní Daně Chocholatí a RNDr. Soběslavu Fikerovi.

Za nevšední ochotu a pomoc děkujeme pracovnícům Národního archivu, Literárního archivu Památníku národního písemnictví a Zdravotnického muzea v Praze.

S milou pozorností a operativními kontakty nám přispěli k získání cenných podkladů představitelé Rockefellerovi nadace, zejména hlavní archivář pan Erwin Lewold.

Za podporu vydání díla děkujeme společnosti Merck.

Jaroslav Kříž, Renata Beranová

1. VZNIK A ROZVOJ ÚSTAVU VE 20.-30. LETECH

*Exitus acta probat.
Výsledek potvrzují činy.
Ovidius, Heroides, 2, 35*

Československo po první světové válce

Doba po vzniku Československé republiky, po převratu, jak se tehdy právem říkalo dnům okolo 28. října 1918, byla poznamenána rozsáhlými následky první světové války - tíživými hospodářskými poměry, poválečným chaosem v politice i ekonomice a množstvím sociálních, národnostních a zdravotních problémů. Část mužské populace ve válce přišla o život, mnoho set tisíc jich skončilo v invaliditě, byla vysoká kojenecká úmrtnost a vysoká incidence infekcí - břišního tyfu, záškrtu, spalniček a tuberkulózy, která ještě po dlouhá léta byla hlavní příčinou smrti. Obyvatelstvo trpělo následky nedostatečné výživy a v roce 1918 přišla pandemie španělské chřipky s vysokou úmrtností u oslabené populace.

Organizace péče o zdraví, zděděná po zaniklém Rakousko-Uhersku, byla zastaralá a neefektivní. Vědecké a odborné zázemí státní zdravotní správy bylo minimální a reprezentovaly ho jen malé ústavy na univerzitách (hygienický ústav Karlovy univerzity a Německé univerzity v Praze)⁽³⁰⁾. Nemohly na sebe vzít nové úkoly veřejného zdravotnictví, které republika potřebovala řešit. Existoval jen jeden malý Ústav pro výrobu očkovací látky proti neštovicím v Jindřichově Hradci. Ke zvládnutí infekčních nemocí bylo nutno všechny očkovací látky a séra dovážet ze zahraničí, nebyly však kvalitní a nebyly testovány, protože stát neměl žádný kontrolní ústav. Ústavy pro vyšetřování potravin byly jen v Praze a v nových zemích republiky chyběly.⁽⁵⁾

Už v prvních letech republiky se staly události, důležité pro pokroky v medicíně a zdravotnictví. V roce 1919 byly založeny Masarykova univerzita v Brně a Komenského univerzita v Bratislavě s lékařskými fakultami, v roce 1919 zahájila činnost Masarykova liga proti tuberkulóze a vznikl Československý červený kříž. Je zajímavou shodou okolností, že na vzniku lékařské fakulty Masarykovy univerzity se aktivně podíleli oba budoucí ředitelé Státního zdravotního ústavu Kučera a Vacek.

I.1. VÝVOJ PROFILU A STRUKTURY ÚSTAVU

Energie a aktivita zdravotníků, kteří se po vzniku republiky zasadili o řešení nahromaděných zdravotních problémů, i zájem parlamentu a vlády o povznesení zdraví národa byly obdivuhodné. K významným činům patřilo vybudování Státního zdravotního ústavu. Cesta k uskutečnění myšlenek o moderní instituci pro potřeby veřejného zdravotnictví však zdaleka nebyla přímá ani jednoduchá.

První představy o novém ústavu

Prvotním a naléhavým důvodem pro vznik nového státního ústavu pro otázky veřejného zdraví byl boj proti infekčním chorobám. Protože chyběly základní odborné i výrobní kapacity k rozvoji léčebné a preventivní vakcinace, začala se nejdříve tvořit provizoria: v roce 1918 při ústavu pro farmakologii a farmakognózi lékařské fakulty Univerzity Karlovy Státní ústav pro zkoumání léčiv (přednosta prof. Kamil Lhoták), v r. 1919 Pasteurův ústav pro výrobu očkovací látky proti vzteklině při bakteriologicko-sérologickém ústavu lékařské fakulty Karlovy univerzity s lůžkovou částí v pražské vinohradské nemocnici (přednosta prof. Ivan Honl) a Státní ústav pro přípravu humánních a veterinárních sér v Hranicích na Moravě (pluk. zdrav. MUDr. Karel Amerling), který ale brzy zanikl.⁽³⁰⁾

Současně se rodily představy o nové instituci, která by pokryla akutní potřeby zdravotnictví a navíc měla široký, moderní rozsah péče o veřejné zdraví. Jeden z návrhů přednesl pražský městský fyzik Ladislav Prokop Procházka, budoucí ministr zdravotnictví, na prvním československém sociálně lékařském sjezdu v červnu 1919. Další prezentovali někteří vysokoškolští profesori a lékaři ze státní zdravotní správy. Současně se hledaly na vybudování nové instituce prostředky, kterých po válce nebylo nazbyt, a padl návrh na jednání s Rockefellerovou nadací, která projevovala iniciativu v pomoci poválečné Evropě. Měla k dispozici prostředky i koncepcí kvalitativně nových institucí veřejného zdravotnictví.

J. D. Rockefeller (1839–1937) byl prvním miliardářem na světě. Jméno získal z obchodu s obilím za občanské války v USA, po nástupu automobilizmu investoval do ropných polí a založil Standard Oil comp. Byl velkým mecenášem, financoval vznik chicagské univerzity a se synem vybudovali Rockefellerův lékařský institut a školy veřejného zdravotnictví (School of Public Health) v Baltimore při John Hopkins University a v Bostonu. Na škole veřejného zdravotnictví při univerzitě J. Hopkinse a na harvardské univerzitě vznikl model obsahu veřejného zdravotnictví, který převzali odborníci v evropských a dalších ústavech budovaných s podporou Rockefellerovy nadace.⁽³⁰⁾ Součástí nadace (The Rockefeller Foundation) byl International Health Board (Mezinárodní zdravotní úřad) sídlící v New Yorku, vedený Frederickem F. Russellem. Měl Mezinárodní zdravotní oddělení (International Health Division) a Mezinárodní oddělení

pro výchovu lékařů (Division of Health Education). Nadace měla svou úřadovnu také v Paříži. Jako ředitel zde působil prof. S. M. Gunn.

První úspěšná jednání s pařížskou centrálou nadace měla v dubnu a květnu 1919 dcera prezidenta Alice Masaryková (1879–1966) a v červnu už přijel do Prahy reprezentant nadace, profesor hygieny a plukovník americké armády Selskar M. Gunn. Jednal s ním dr. František Hamza, sekční šéf na ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy (MVZTV), významný představitel tehdejšího sociálního lékařství. Prvním výsledkem mise prof. Gunna byla stáž vybraných mladých českých lékařů Zdeňka Bernarda, Karla Drimla, Jaroslava Hůlky a Hynka Pelce v USA. Prohloubili zde své znalosti o veřejném zdravotnictví a pozitivně ovlivnili názory nadace na pomoc Československu. Pelc na poradě nadace v USA koncem r. 1919 referoval, že Československo má dost sil, aby překonalo ekonomické potíže, ale zahraniční pomoc může vývoj urychlit. Upozornil na vlastní plány československých odborníků, které by se měly při jednání o pomoci respektovat. Na poradě se rozhodlo, že do Prahy odjede projednat představy obou stran dr. Wickliff Rose.⁽³⁰⁾

V té době existoval koncept dr. Hamzy na vybudování sítě lidových ústavů zdraví, zaměřených na sociálně determinované choroby. Nákladností však přesahoval možnosti Rockefellerovy nadace. Větší zájem vzbudila představa sekčního šéfa MVZTV dr. Kulhavého a jeho skupiny o vybudování laboratorní instituce pro boj proti infekcím. Ústavodárné národní shromáždění ČSR námět podpořilo.

29. ledna 1920 Národní shromáždění uložilo vládě založit „státní zdravotní ústav“. Byla k tomu ustavena zvláštní komise při státní zdravotní radě, kterou vedl dr. Kulhavý a jejímiž členy byli významní představitelé lékařské vědy, profesori Jaroslav Hlava, Gustav Kabrhel, Ivan Honl, Kamil Lhoták, Josef Pelnář, Ladislav Syllaba a Stanislav Růžička. 5. června 1920 komise dospěla k doporučení, aby ministerstvo zdravotnictví vybuďovalo tři státní ústavy zkušební, tři výrobní, síť bakteriologicko-diagnostických stanic a epidemiologická zařízení. Zdaleka to však nebyl konečný návrh řešení.

Potom se konalo několik jednání s Rockefellerovou nadací, která žádala, aby ministři zdravotnictví Vavro Šrobár a později L. P. Procházka přesněji stanovili priority pro zdraví lidu. V září 1920 přijel do Prahy za ministrem zdravotnictví Procházkou reprezentant Mezinárodního zdravotního úřadu Rockefellerovy nadace Frederick F. Russell. Procházka navrhl velký centrální zdravotní ústav s preventivním zaměřením⁽³⁰⁾, který dobře korespondoval s Russellovým materiálem o vybudování „ústavu veřejného zdravotnictví“ v Československu. Měl se skládat z 11 oddělení, která by vyráběla séra a očkovací látky včetně prostředků na léčení vztekliny, kontrolovala je, prováděla bakteriologickou diagnostiku, výzkum „hlavních problémů v hygieně“ a zajišťovala další vzdělávání lékařů ve státní zdra-

votní správě. Oddělení pro bakteriologickou diagnostiku mělo mít pobočky v Brně, Bratislavě a Košicích a později v dalších městech a okresech. V takové šíři se však myšlenka v první ČSR neuskutečnila.

Začátkem listopadu 1920 odjeli na čtyřměsíční stáž do USA a Anglie pracovníci ministerstva zdravotnictví dr. Vladimír Bazika, dr. Vladimír Petřík, dr. Jan Kolínský, ze Slovenska český lékař Ivan Hálek a moravský zemský zdravotní referent dr. Bohumil Vacek, pozdější ředitel SZÚ. Navštívili nemocnice, laboratoře a lékařské fakulty. Informaci o cestě podali ministru zdravotnictví 25. prosince 1920 dr. Hálek a dr. Vacek, který napsal: „...Je velkým úspěchem již to, že ze střední Evropy jsme my Češi první, s kterými se Američané setkali, a tuto prioritu si musíme zachovat.“ Dále v dopise informoval, že nadace má jmění asi 85 mil. dolarů a doufá, že republika z nich část získá na své plány. Podobně jako dr. Hálek pochválil účelnou zdravotnickou administrativu a zdravotní výchovu ve Spojených státech.

Jednání s Rockefellerovou nadací byla úspěšná a počátkem listopadu 1920 se rozhodlo, že ústav bude vybudován v Praze, na pozemcích vedle vinohradské nemocnice. V první polovině prosince 1920 pak na ministerstvu zdravotnictví proběhly čtyři porady za účasti ministra, reprezentanta nadace prof. Gunna a profesorů UK Jaroslava Hlavy, Ivana Honla, Gustava Kabrhela (hygienický ústav české lékařské fakulty), Oskara Baila (hygienický ústav Německé univerzity), Kamila Lhotáka (ústav pro zkoumání léčiv) a prof. Kučery z MU v Brně. Všichni se shodli na tom, že ústav má být „instituce samostatná, určená účelům veřejné zdravotní správy a odborně vědecká“, nicméně v diskusi vznikly názorové odlišnosti a střety. V lednu 1921 byl předběžný návrh na zřízení ústavu zaslán Rockefellerově nadaci.

První oficiální návrh uspořádání a výstavby ústavu

Prvním oficiálním dokumentem o uspořádání Státního zdravotního ústavu, tehdy nazvaného Státní hygienický institut, byl dopis prezidia ministerstva zdravotnictví a tělesné výchovy ze 17. ledna 1921, podepsaný ministrem Procházkou a zasláný představiteli Rockefellerovy nadace plukovníku Fredericku F. Russellovi do Paříže.

Ústav se měl skládat „z různých oddělení pod jednou správou“: 1. Pasteurův ústav pro očkování proti vzteklině; 2. Stanice pro výrobu vakcíny proti neštovicím; 3. Sérologický ústav; 4. Ústav pro bakteriologickou diagnostiku s pobočkami v celé republice; 5. Ústav pro potravinářskou inspekci s pobočkami v Brně a Bratislavě; 6. Ústav hygieny s odděleními pro: a) školní hygienu a lékařské prohlídky školních dětí, b) pro experimentální psychologii, c) pro výživu, d) pro dodávku vody a její ochranu, e) odstraňování odpadu, f) technologické otázky, g) průmyslovou hygienu, h) bydlení, i) výchovu zdravotních úředníků; 7. Ústav pro kontrolu léčiv.

Dále měly být postaveny budovy pro služby, byty pro zaměstnance a experimentální stanice na čištění odpadních vod. Dvě budovy pro pacienty léčené

v Pasteurově ústavu měly stát na území vinohradské nemocnice a administrativně být do ní začleněny. Oddělení ústavu měla být umístěna ve třech hlavních a dalších menších obslužných stavbách. Na východní straně nemocnice mělo být 5 stájí pro koně, které by se na vybraný pozemek ústavu nevešly.

V první polovině roku 1921 oficiální jednání úspěšně pokračovala a v dubnu ministr Procházka prosadil na zasedání ministerské rady text úmluvy. Memorandum o dohodě mezi ministerstvem zdravotnictví a Rockefellerovou nadací o financování výstavby SZÚ má datum 12. července 1921 a podepsali ho ministr Ladislav P. Procházka a za nadaci George E. Vincent.

V memorandu se uvádí, že Mezinárodní zdravotní úřad (orgán nadace, pozn.) má zájem na veřejném zdraví v Republice československé, a odkazuje na podání ministerstva zdravotnictví ČSR ze 17. 1. 1921, které obsahovalo projekt založení Ústavu veřejného zdraví (Institute of Public Health) v Praze a žádost o subvenci. Konstatuje se, že výkonný výbor nadace v červnu 1921 se zaručil poskytnout na vybudování ústavu 26 984 600 Kč. Ministerstvo zdravotnictví se v memorandu o dohodě zavázalo, že při budování ústavu bude spolupracovat s úřadem a co nejrychleji – jak to státní rozpočet dovolí - uvolní na výstavbu nejméně 23 471 700 Kč. Doba financování výstavby byla stanovena na šest roků ode dne platnosti dokumentu.

V listopadu 1921 pak byla při prezidiu MVZTV zřízena Výkonná kancelář pro vybudování Státního zdravotního ústavu a jmenován poradní sbor pro jeho vybudování. Kancelář měla vypracovat návrh definitivního provozu z programového, stavebního a administrativního hlediska. Jejím přednostou se stal prof. Kučera a nejbližším spolupracovníkem dr. Bohumil Feierabend. Dobře se doplňovali; Kučera měl výtečný přehled o evropské hygieně a Feierabend, po stážích v cizině, o nových trendech preventivní medicíny v Americe a Anglii. Kancelář byla ve stálém kontaktu s profesorem Gunnem, který byl v té době na MVZTV stálým poradcem pro zřízení Státního zdravotního ústavu.

Do poradního sboru byli jmenováni významní činitelé ministerstva a univerzitní profesori Hlava, Kabrhel a Bail. Už na první schůzi, která se konala 5. listopadu 1921, profesor Kučera přednesl návrh na uspořádání a náplň práce ústavu. Navrhl pro něj název Státní zdravotní ústav Republiky československé. Ústav měl být „praktickou odbornou částí ministerstva veřejného zdravotnictví“ a měl „řešit praktické úkoly veřejného zdravotnictví na vědeckém základě, konat vyšetřování nutná pro hygienickou kontrolu, vyrábět očkovací látky a léčivá séra, vydávat posudky o rozmanitých hygienických zařízeních a dávat v tomto směru vlastní návrhy, konat samostatná vědecká bádání a vychovávat lékařské a jiné hygienické odborníky a pomocné síly (potravinové dozorce, dezinfektory aj.) pro veřejnou zdravotní službu“. Návrh prof. Kučery ukončil období hledání podoby Státního zdravotního ústavu a v dalších letech se náplň a organizace ústavu jen upřesňovaly a rozvíjely, někdy za konfliktních okolností. Když se definitivně rozhodlo o

řediteli budoucího ústavu, jednalo se prý v roce 1923 i se slavným ruským fyziologem I. P. Pavlovem⁽¹²⁾.

Vznik a koncepce Státního zdravotního ústavu tedy nebyly dílem jedné osobnosti nebo skupiny odborníků, ale výsledkem široké domácí diskuse, mezinárodních kontaktů, vývoje veřejného zdravotnictví v zahraničí a specifických podmínek v poválečném Československu. Zvlášť významnou roli zde sehráli ministr dr. Procházka a prof. Kučera se svými mladými spolupracovníky. Nejdůležitější etapa hledání profilu ústavu a jeho postavení ve zdravotnictví skončila 12. října 1925, kdy Ústavodárné národní shromáždění přijalo zákon č. 218/1925 Sb. o zřízení, působnosti a organizaci Státního zdravotního ústavu Republiky československé.

Den po přijetí zákona referovaly Lidové noviny: "Senát, přijavši dnes slib paní Vikové-Kunětické, schválil zkráceným řízením v obojím čtení osnovy zákona o sňatcích československé církve a zákona o státním zdravotním ústavě. Pro tento návrh hlasovali i němečtí sociální demokraté, jichž mluví prof. dr. Wiechowski pronesl několik výtek a přání k programu ústavu, který by měl pěstovat všechny vědecké nauky, týkající se zdraví, a nejen péči o hygienu; mimo to by si mluví přál, aby německým vědcům z Československa byla umožněna součinnost. Zpravodaj Klečák odpověděl mu polemickými vytáčkami, jež nebyly jako česká odpověď vážnému německému pracovníku nijak důstojny." (*Lidové noviny*, 13. 10. 1925))

Ústav byl slavnostně otevřen 5. listopadu 1925 a v projevu při té příležitosti řekl tehdejší ministr zdravotnictví Msgre Jan Šrámek, že „...novým ústavem dostává se správě zdravotní důležitého doplnění, dostává se jí nástroje, prostředníka i rádce, který bude jí pomocníkem v aplikaci a vyhledávání vědeckých poznatků hygienických k účelům praxe životní, k dobru obyvatelstva“. Ministr pak poděkoval Rockefellerově nadaci, která významně přispěla k vybudování ústavu v duchu svého hesla „pro blaho veškerého lidstva“.

"Státní zdravotní ústav v Praze otevřen" – pod tímto titulkem Lidové noviny oznamovaly: „Včera byl slavnostně otevřen v novostavbě vedle vinohradské nemocnice státní zdravotní ústav, který vede známý odborník profesor dr. Kučera. Ústav bude mít 11 oddělení, z nichž bude zatím pracovat oddělení bakteriologické pro výrobu sér, dále oddělení pro výrobu očkovacích látek a oddělení, v němž se budou vyrábět očkovací látky pro léčení vztekliny. K slavnostnímu zahájení dostavili se ministři Šrámek a Srba, kancléř Šámal, generál Škvára, zástupci státních a samosprávných úřadů, University aj. Na budově byly vyvěšeny vlajky československá a americká." (*Denní zprávy, Lidové noviny*, 6. 11. 1925)

O otevření Státního zdravotního ústavu přinesl obsáhlý článek Pražský Večerník pod titulkem Státní zdravotní ústav republiky Československé:

„Dne 5. listopadu 1925 byl slavnostně otevřen ministrem veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy Msgrem Dr. Janem Šrámkem státní zdravotní ústav republiky Československé. Veliký čin, největší, který mohou zaznamenati dějiny v péči o zdraví národa.

Ministr Šrámek za četné účasti interesovaných kruhů zahájil slavnost a přednesl řeč, kterou ocenil význam ústavu, jeho důležitost a celou jeho historii, od doby iniciativního návrhu až po včerejší den, kdy blok budov a jejich zařízení překvapil sebevětší nadějí.

Nejprve pan ministr poděkoval Rockefellerově nadaci, která umožnila a urychlila zbudování tohoto ústavu. Za nadaci byl přítomen pan prof. Gunn, který účastnil se i činně přípravných prací. Rockefellerova nadace přičiněním Dr. Alice Masarykové a Dr. Šrobára podala nezištnou nabídku, která stala se prvním realizováním smělého snu. Jí tedy, jakožto první, patří první dík.“

V emotivním textu autor dále hovoří o „realizaci smělého snu“ a boji s epidemiemi, které doprovází války „jako příšerný jezdec Apokalypsy“, o tom, že republika ušetří miliony vlastní výrobou očkovacích látek a „zdravotnictví, které dosud bylo balastem na lékařské fakultě, dostane vědecký základ“.

„Ústav je řešen pavilonově. Projektováno 21 budov, 9 budov pro účely léčebné, 4 administrativní a 8 obytných. Velká stáj pro 52 koní, která měla býti v témže komplexu budov, byla přeložena do dvora Bohumile u Kostelce, vzdáleného od ústavu 30 km. Tímto přemístěním z 21 budov bude tedy v Praze 19. Řeč pana ministra končila slovy: „Státní zdravotní ústav crescat, vivat, floreat!“ K tomuto přání přidružuje se celý národ, k jehož prospěchu dílo bylo vybudováno.“ (*Pražský Večerník*, 6. 11. 1925)

6. listopadu navštívil prof. Kučera prezidenta republiky a v novinách se dočítáme: "Prezident republiky přijal včera v Lánech ředitele státního zdravotního ústavu prof. dra Pavla Kučera, předsedu evropského oddělení Rockefellerovy nadace prof. S. M. Gunna a zástupce téže nadace pro jihovýchodní Evropu dra L. Mitchella." (*Denní zprávy, Lidové noviny*, 7. 11. 1925).

Posměch si vysloužil ministr Šrámek postojem k sochám v průčelí ústavu. 13. listopadu uvedly Lidové noviny pod titulkem "Ministr Šrámek a umění", že ministr, který před několika dny slavnostně otevíral Státní zdravotní ústav, projevil „vzácné porozumění pro umění. Na zdravotním ústavě byly u portálu umístěny dvě sochy Paukertovy, symbolizující zdraví a sílu. Sochař je však dostatečně neoděl a tím se nemile dotkl panického studu páně ministrova. Rozhorlen nad necudností obou soch ministr Šrámek nařídil, aby hned byly sňaty s podstavců a dány do sklepa, což se včera stalo. Nevíme dosud, jaký symbol pan ministr postaví na jejich místo, ale snad to bude svíčková bába a kostelník. Nepochybujeme také, že o této změně bude vyrozuměn zástupce Rockefellerovy nadace, který již dnes nedlí v Praze“ . (*Denní zprávy, Lidové noviny*, 13. 11. 1925)

Hlavní problémy prvních let

Otevření ústavu bylo významným slavnostním aktem, mnoho problémů však teprve začínalo. Bylo třeba výrazně doplnit personál, zajistit odpovídající mzdové prostředky, pokračovat ve výstavbě, rozvíjet a zkvalitňovat výrobu sér a vakcín, zdokonalit jejich kontrolu a starat se o odbyt, budovat oddělení, která zatím neexistovala, a zajistit pro ně odborníky a ostatní zaměstnance. Administrativa ústavu byla minimální a nestačila potřebám odborné činnosti. Jedním z velkých problémů byla integrace činností důležitých pro zdravotní správu do SZÚ, tj. bakteriologicko-diagnostické služby, kontroly potravin a kontroly léčiv. Narazilo to na odpor univerzitních institucí, které se na tomto úseku dosud angažovaly. Nedocenitelnou roli v prvních letech sehrál první ředitel, profesor Kučera, který dokázal uhájít základní zaměření ústavu i starat se o neuvěřitelné množství praktických problémů. Nehledě

na nesnáze, aktivity ústavu rychle rostly a činnost brzy začala mít pro zdravotnictví i vědecký rozvoj zřetelný význam.

Pro řešení zásadních i drobných otázek byl na ministerstvu veřejného zdravotnictví zřízen Komitét pro záležitosti Státního zdravotního ústavu. Předsedal mu odborný přednosta JUDr. Bébr a jeho členy byli z ministerstva odborný přednosta dr. Smělý, vrchní odborní radové ing. arch. Kvěch, dr. Votava, dr. Vacek, sekční šéfové dr. Kolínský a dr. Kulhavý, ze Státního zdravotního ústavu ředitel prof. Kučera a z Masarykovy univerzity v Brně prof. Roček. Schůze komitétu se konaly téměř každý týden.

Vztahy ústavu a vysokých škol

Jednou z těžkostí rozvoje ústavu byly obavy profesorů lékařských fakult, aby nová instituce neohrozila práci zavedených univerzitních pracovišť, zejména jejich laboratoří pro bakteriologickou diagnostiku, kontrolu potravin, výuku a postgraduální výchovu. Rozruch vyvolalo plánované otevření IV. oddělení SZÚ pro mikrobiologickou a sérologickou diagnostiku. Jednalo se o tom v Komitétu pro záležitosti SZÚ 17. 3. 1927, kde už se zrušení diagnostických stanic chystalo. Prof. Kučera prohlásil, že v květnu bude vše připraveno k zahájení činnosti IV. oddělení, a už se uvažovalo, kteří odborníci by přicházeli v úvahu do konkurzu na místo vedoucího přednosta oddělení - prof. Čančík, prof. Kabelík nebo prof. Prášek? Prof. Kučera upozornil: „Ale neračte, pánové, zapomenout, že zdejší vysokoškolské kruhy dosti žárlivě se dívají na obsazování míst v SZÚ. Pokud by bylo možné získati někoho z bližších řad, bylo by jim to vítanější. Proto na důkaz, že na tuto formalitu ministerstvo nezapomíná, navrhuji pozvat na ministerstvo prof. Čančíka a Kabelíka a s nimi promluvit.“

Ministerská rada potom rozhodla, že ještě bude třeba dohodnout se s ministerstvem školství, které hájilo fakulty a bezpodmínečně žádalo, aby vzorky k bakteriologickému vyšetření, které mají k dispozici pražské univerzitní ústavy, dále zůstaly jejich diagnostickým stanicím. Prof. Kučera sice prohlásil, že fakultám „bude ponechán všechn materiál ze všeobecné nemocnice v Praze a budou ho tedy míti dost a nebudou poškozeny“, ale nepomohlo to. Bylo rozhodnuto, že se musí sejít zástupci ministerstva školství, „dotčených stolic“ a SZÚ.

Závěry z říjnové porady (1927) k tomuto sporu ukazují silnou pozici vysokých škol. Bylo stanoveno: 1. Nezrušit stanice (bakteriologické, pozn.) v celém rozsahu, ale zaručit jim trvalý, obligátní přiděl materiálu z určitých výslovně přikázaných okresů; 2. Ponechat univerzitním diagnostickým stanicím přiměřenou dotaci; 3. Při IV. oddělení SZÚ zřídit vědeckou radu ze zástupců vysokých škol; 4. Upustit od zřízení 15 poboček ústavu; 5. IV. oddělení SZÚ bude ústředním orgánem pro dia-

agnostiku a vlastní diagnostickou službu bude konat jen v malém rozsahu. Hlavní činností oddělení bude zpracování výsledků vyšetřování, výroba diagnostických pomůcek pro bakteriologicko-diagnostické stanice a jejich prodej.

Spor o dělbu práce mezi SZÚ a ostatními pracovišti bakteriologické diagnostiky trval řadu let. Na poradě Komitétu pro záležitosti SZÚ v lednu 1929 dr. Votava z ministerstva shrnul, že „okolnost, která nejvíce brzdila vývin organizace Státního zdravotního ústavu, byla otázka otevření oddělení pro bakteriologickou diagnostiku“. Ministerstvo školství nechtělo, aby toto oddělení převzalo veškerá bakteriologicko-diagnostická vyšetřování v celých Čechách, a zejména odmítalo zrušení dosavadních čtyř bakteriologicko-diagnostických stanic při pražských univerzitách. Dosavadní čtyři stanice se tedy zatím ponechaly a měly se rušit postupně. Ministerstvo veřejného zdravotnictví s tím souhlasilo.

V Československé republice pracovalo celkem 12 státních bakteriologicko-diagnostických stanic, při:

- bakteriologickém ústavu UK v Praze, přednosta prof. dr. I. Honl,
- hygienickém ústavu UK v Praze, přednosta prof. dr. J. Čančík,
- hygienickém ústavu Německé univerzity v Praze, prof. dr. Breinl,
- patologicko-anatomickém ústavu Německé univerzity v Praze, přednosta prof. dr. Ant. Ghon,
- prosektuře zemské nemocnice v Brně, přednosta prof. dr. Neumann,
- prosektuře zemské nemocnice v Olomouci, přednosta prof. dr. Kabelík,
- prosektuře státní nemocnice v Moravské Ostravě-Zábřehu, přednosta dr. Renč,
- prosektuře zemské nemocnice v Opavě, přednosta doc. dr. Materna,
- hygienickém ústavu Komenského univerzity v Bratislavě, přednosta prof. dr. St. Růžička,
- patologicko-anatomickém ústavu Komenského univerzity v Bratislavě, přednosta prof. dr. Lukáš,
- prosektuře státní nemocnice v Košicích, přednosta dr. V. Strimpl,
- státní nemocnici v Mukačevu, přednosta neobsazen.

Přísun vzorků na bakteriologická vyšetření byl pro laboratoře hygienických ústavů nebo patologicko-anatomických oddělení lékařských fakult významným zdrojem prostředků a materiálu pro vědecká zkoumání. Z vyprávění je známo, že brněnský prof. Roček měl v Praze zřízence, který obcházel nemocnice, přijímal vzorky k vyšetření a nosil je strojvůdci rychlíku do Brna, kde je přebíral zřízenec z hygienického ústavu. Přednostové pražských ústavů o tom určitě nevěděli.

Když se v r. 1930 tvořil regulativ (základní řád) ústavu, v návrhu byla upravena spolupráce s vysokými školami následovně: „SZÚ je povinen na žádost vysokých škol být jim nápomocen při plnění badatelských a učebních úkolů, pokud to není na újmu vlastním pracím, zejména: přenechávat materiál, sdělovat výsledky běžného vyšetřování, umožnit používání svých speciálních přístrojů k bádání, půjčovat pro vyučování demonstrační pomůcky, umožnit odborníkům z vysokých škol přednášky v místnostech ústavu. SZÚ je oprávněn žádat za to přiměřenou náhradu. Vysoké školy pak budou podporovat činnost SZÚ, jmenovitě propůjčováním bádacích materiálů.“ Přípravovaný regulativ však z jakéhosi důvodu vydán nebyl.

Rozvoj činností a „provizoria“

Další problém prvních let byla tzv. provizoria. Šlo o to, aby oddělení, která dosud neexistovala a měla vznikat s pokračující výstavbou, byla v předstihu ustavena jako „provizoria“ s několika zaměstnanci, kteří by zvyšovali svoji odbornost a starali se o zařizování pracovních prostor, aby zahájení definitivního provozu bylo co nejrychlejší. Prof. Kučera při prosazování této myšlenky musel překonat mnoho překážek. Ze stenografických záznamů o jednání Komitétu pro záležitosti SZÚ je vidět jeho obdivuhodná autorita, schopnost dobře vysvětlit problém a obhájit názory.

Na poradě komitétu v březnu 1927 prof. Kučera řekl, že provizoria jsou nezbytná, „protože pro další výstavbu SZÚ budou potřeba odborníci, kteří by kompetentně zařizovali oddělení, až budou stavebně připravena. Pro tato oddělení nejsou analogie – pro oddělení výživy lidu, pro hydrobiologické oddělení nebo pro oddělení sociální hygieny“. Připomněl, že „už 21. 5. 1926 ústav navrhoval vhodné osoby, které by byly pověřeny vybudováním nových oddělení“. Ministerstvo zdravotnictví návrh přijalo, ale ministerstvo financí ho zamítlo, že prý je dost času, až budou příslušná pracoviště vybudována. „Nepotřebuji vás, pánové, přesvědčovati, že to byla taktika nesprávná,“ řekl prof. Kučera. Jmenoval potom jako případné kandidáty dr. Honse pro výživu (po válce ředitel SZÚ) a prof. Bečku z Brna pro hydrologii, když prof. Kabrhel z českého hygienického ústavu odmítl. Padlo také jméno prof. Kabelíka, ale jeho finanční podmínky prý nebylo možno splnit. Prof. Kučera řekl: „Je pochopitelné, že by nám lacino do Prahy nešel.“ Dr. Votava naproti tomu soudil, že by stačilo, kdyby provizorium oddělení hydrologie či výživy tvořil vždy jeden odborník, a nelíbila se mu představa, že by se provizoria měla zabývat teoretickými otázkami vzniku nových oborů. Zdůraznil, že „Státní zdravotní ústav vždy bude muset sloužit v první řadě potřebám státní správy a vlastní vědecká činnost se bude omezovat na případy, které by vyžadoval praktický život nebo by to praktická práce dovozovala“.

Prof. Kučera se proti názoru dr. Votavy ostře ohradil: „Vidím jistý rozpor mezi názory, které dosud mělo jak ministerstvo, tak Státní zdravotní ústav při jeho budování, a mezi názory, které slyším dnes. Jako kdyby bylo třeba činit rozdíl mezi odděleními věnovanými praktickému životu a odděleními teoretickými, které se budou zabývat prací vědeckou.“ Obšírně potom vysvětlil, jak je nezbytná vědecká práce, a řekl: „U oddělení pro výživu lidu běžná práce tak nebije do očí, jako při výrobě očkovacích látek nebo v oddělení potravinářském. Vědecká práce je však zde také prací úkolovou, která bude mít pro státní správu bezprostřední význam. Podobně se to týká sociální hygieny, kam patří veškerá, i školní hygiena.“ Nakonec požádal: „Prosím, abyste neráčili rozlišovati mezi prací praktickou a teoretickou,

nýbrž každá práce i tzv. teoretického oddělení musí mít účel praktický.“ Sekční šéf dr. Kolínský rozpravu uklidňoval a prohlásil, že to tak pan kolega Votava ani nemyslel, souhlasil s prof. Kučerou a o provizoriích diplomatically řekl: „Jest to vlastně definitivum v provizorním charakteru.“ Dr. Votava ustoupil a slíbil, že by ministerstvo mohlo dát na provizoria prostředky, protože ústav má hospodárnější provoz, než se čekalo. Spor uzavřel sekční šéf Kulhavý: „Došli jsme tedy k názoru, že SZÚ musí sloužiti v první řadě praktickým účelům a vedle toho se může zabývatí prací vědeckou. Zřídí se pracoviště prozatímní a ta budou mít za úkol zřizovat definitivní a vychovávat personál, ale také už konat praktickou práci.“ Je to příklad autority prof. Kučery a jeho úsilí o vytvoření instituce s vyváženými proporcemi činností.

17. dubna 1928 první ředitel ústavu prof. Kučera zemřel a na jeho místo nastoupil jeho dosavadní zástupce, MUDr. Bohumil Vacek.

Řízení ústavu a poradní sbory

Ústav se po otevření nacházel v náročném období. Výroba sér a očkovacích látek se rozbíhala vysokým tempem, byl však problém s dostatkem a kvalifikací odborného i pomocného personálu. Potřeba pracovníků rostla také s otevíráním dalších oddělení či jejich provizorní podoby a současně stoupaly požadavky na administrativu a technické služby. K ožehavým otázkám patřily platy, jejichž úroveň pokládali zaměstnanci i vedení za nízkou. Probíhala intenzivní dostavba budov a areálu a detaily uspořádání ústavu i profil činnosti se stále ještě diskutovaly. Za těchto okolností měla opodstatněná bezprostřední účast ministerstva zdravotnictví na řešení všech problémů ústavu.

Na přípravě koncepce SZÚ a řešení jeho výstavby a rozvoje se postupně podílely:

- Zvláštní komise pro vybudování Státního zdravotního ústavu při státní zdravotní radě (1920),
- Poradní sbor pro vybudování SZÚ (1921),
- Výkonná kancelář ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy pro vybudování SZÚ (1921),
- Stavební výbor pro výstavbu SZÚ (1922, viz kapitola Výstavba ústavu).
- Komitét pro záležitosti SZÚ při ministerstvu zdravotnictví (1925),
- Poradní sbor Státního zdravotního ústavu, podle § 8 zákona č. 218/1925. Nebyl zřízen a nahrazoval ho
- Prozatímní vědecký ředitelský sbor (1928).

Komitét pro záležitosti SZÚ při ministerstvu řešil velké spektrum otázek, od zásadních po nejdrobnější. Nahlédneme do jednání 13. 3. 1927, kdy vznikla debata o přijetí dr. Vacka do SZÚ. Sekční šéf Kolínský z MVZTV navrhl, aby do ústavu přišel, jako člověk zkušený ve zdravotnic-

ké administrativě, dr. Vacek, pracující dosud ve zdravotní správě na Moravě, a dostal v ústavu byt. Prof. Kučera řekl, že proti Vackovi nic nemá, upozornil však, že tak vysoký úředník nemůže být v ústavu brán jako lepší správce a jeho postavení musí být vhodně vyřešeno, aby ve vztahu k řediteli nevznikly problémy: „Ředitel tím nesmí být ve svých právech zkrácen a práce mu nesmí být ztěžována.“ Navíc řekl, že „není toho mínění, že v ústavě musí dr. Vacek bydlet, když tam budou bydlet ředitel a správce a bylo by vhodnější, kdyby dostal byt přednosta bakteriologicko-diagnostického oddělení“. Dr. Kolínský nepříjemnou debatu ukončil rozhodnutím, že dr. Vacek do SZÚ přidělen bude, a to k 1. dubnu, a prof. Kučera vymezí jeho povinnosti a práci instrukcí, kterou předloží ministerstvu. Dodal, že „obyčejně ředitel nemá čas, aby ovládal administrativu i vědeckou stránku ústavu“. „Tím, že prof. Kučera byl získán pro ústav, byl naznačen charakter vědecký a bylo by hřešením na jeho talentu a též ubíjením jeho zdraví, aby se jeho síly absorbovaly administrativou,“ prohlásil dr. Kolínský. Zakrátko se Vacek stal zástupcem prof. Kučery.

Prozatímní vědecký ředitelský sbor

31. května 1928, záhy po smrti prof. Kučery, byl ministrem jmenován prozatímní vědecký ředitelský sbor „pro vědecké řízení ústavu“. V denním tisku bylo vysvětleno, že „sbor povede Ústav za prvního ředitele, zemřelého Prof. Dra Pavla Kučeru, a administrativním ředitelem byl ustanoven min. rada Dr. B. Vacek“. Tato představa o dvojím vedení ústavu existovala několik desetiletí. Předsedou byl prof. dr. E. Tománek, kterého po úmrtí v roce 1929 vystřídal prof. dr. Ivan Honl. Členy byli prof. dr. Josef Pelnář (za Univerzitu Karlovu), prof. dr. A. Ghon (za Německou univerzitu), prof. dr. Josef Roček (za Masarykovu univerzitu v Brně), prof. dr. Jiří Brdlík (za Komenského univerzitu v Bratislavě), prof. dr. Bohuslav Polák, prof. dr. Hynek Pelc, prof. dr. Jaromír Bulíř a ředitel ústavu dr. Bohumil Vacek. První zasedání bylo 5. června a řídil ho sám ministr zdravotnictví dr. Jozef Tiso.

Prozatímní vědecký ředitelský sbor se zabýval koncepčními a organizačními otázkami rozvoje. Intenzivně ovlivňoval budování a provoz ústavu a nezasahoval snad jen do každodenního operativního řízení. V době, kdy pracoviště teprve vznikala a společensko-odborná autorita vedoucích pracovníků se formovala, bylo asi důležité, aby ústav měl pro řešení složitějších problémů vedle sebe významné osobnosti odborného života. Už zmíněným úkolem sboru bylo uklidňovat antagonismus s vysokými školami. Vést ústav však pro ředitele asi nebylo jednoduché. Měl vedle sebe čtyři výrazné partnery, kteří do řízení zasahovali: ministerstvo, které rozhodovalo o větší šíři záležitostí ústavu než dnes, stavební výbor pro budování SZÚ, který samostatně řídil stavbu a vybavování zařízení, a prozatímní vědecký ředitelský poradní sbor.

V červnu 1930 ředitel dr. Vacek o ředitelském poradním sboru prohlásil: „Vědeckým ředitelským sborem bylo třeba uspokojit vysoké školy kvůli určitému antagonismu mezi nimi a SZÚ. Universitní profesori teď do agendy ústavu vidí, vidí,

že se tam neděje nic, co by bylo v rozporu s jejich zásadami a intencemi.“ Důrazně potom připomněl, že ředitel, který je ze zákona v čele ústavu, nesmí a nebude utíkat před zodpovědností, protože „ministerstvu je zodpovědný ředitel, ne ředitelský sbor“. Vacek zřejmě měl důvod tuto okolnost akcentovat. Dr. Votava (MVZTV) dodal: „Vědecký sbor byl zřízen v době velmi těžké, kdy budování ústavu naráželo na odpor ministerstva školství, což se odstranilo, když byli přibráni profesori vysokých škol.“ Spor s vysokými školami okolo vzniku SZÚ byl významnější, než si dnes uvědomujeme.

Vědecký ředitelský sbor, zejména jeho referent, měl právo komunikovat s institucemi samostatně, např. v roce 1931 se usnesl a navrhl ministerstvu zdravotnictví, že se má svolat schůzka přednostů stanic bakteriologické služby ČSR ke sjednocení diagnostické služby ČSR a jejich připojení k ústavu, nebo korespondoval s ministerstvem o rozšíření oddělení pro výrobu sér a vakcín či k závěrům z dohlídky Nejvyššího úřadu kontrolního a účetního (1938).

Příkladem běžné práce vědeckého ředitelského sboru je 77. schůze 28. února 1936. Na programu byl zápis o minulé schůzi, mezinárodní výstava venkovského bydlení (referoval prof. Pelc), instrukční kurzy pro úřední obvodní lékaře (referoval prof. Roček), dobudování I. oddělení Státního zdravotního ústavu po stránce stavební a programové (referoval doc. Vaníček) a různá sdělení.

S pokračující stabilizací ústavu a s upevňováním společenského postavení ředitele se začala objevovat disharmonie. V prosinci 1936 dal dr. Vacek vědeckému ředitelskému sboru projednat rozsáhlý návrh reorganizace ústavu, ve kterém požadoval novelizaci zákona čís. 218/1925 Sb. (o zřízení SZÚ), pokud jde o poměr ústavu k ministerstvu, a řekl, že „výnos o zřízení prozatímního ředitelského vědeckého sboru odporuje citovanému zákonu, protože nadřazuje funkci referenta (zastával jí prof. Roček, pozn.) tohoto sboru jak pravomoci předsedy tohoto sboru, tak i kompetenci ředitele. Dochází pak k neřešitelné různosti názorů místo spolupráce a je třeba, aby kompetence poradní byla přesně vymezena.“

Dr. Vacek měl ve svém návrhu resystemizaci a úpravy právních a finančních poměrů personálu, přiřazení státních ústavů pro zkoumání potravin a pro zkoumání léčiv do kompetence ředitelství Státního zdravotního ústavu, přiřazení diagnostických stanic a mimopražských ústavů pro výzkum potravin ke Státnímu zdravotnímu ústavu, zřízení školy veřejného zdravotnictví a zdravotní inspekce průmyslové a kritizoval, že některá oddělení a ústavy (zřejmě ústavy pro kontrolu potravin a léčiv, pozn.) mají nevhodný provoz. Navrhl, aby sérová stanice v Bohumili byla samostatným oddělením a aby se I. oddělení věnovalo jen zdokonalování metod a nových možností v oboru imunodiagnostiky, což vyvolalo silný odpor přednosty I. oddělení, k němuž dvůr Bohumile od počátku patřil.

Ve většině uvedených věcí se sbor postavil proti řediteli. Prof. Roček zamítavé stanovisko zdůvodnil nedostatkem prostředků k reorganizaci. Zřízení hygienické

školy (školy veřejného zdravotnictví, pozn.) nepokládal za možné, „protože by na ni Státní zdravotní ústav nestačil vědeckou kapacitou ani dostatečným počtem schopných pedagogických sil“. Dnes nelze rozpoznat, zda hodnocení bylo nestranné a kde by bylo vhodnější místo pro vznik „hygienické školy“, když ne na SZÚ.

Rozpory v SZÚ neušly pozornosti Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu a v jeho zprávě z r. 1937⁽²⁹⁾ o dohlídce v r. 1936 se komentují slovy, že „v ústavu není dobrý poměr I. oddělení (výroba sér a očkovacích látek) k řediteli, jak by to povaha práce a činnost ústavu vyžadovala“. Úřad dokonce dospěl k názoru, že „činnost IV. oddělení (biologická kontrola léčiv) nepatří mezi úkoly veřejného zdravotnictví, a požádal, aby ministerstvo přezkoumalo jeho organizaci a činnost. K tomu přibyla ještě výtky, že v ústavu pracuje málo lékařů (na oddělení sociální hygieny jen jeden lékař a lékařka a podobně v VI. oddělení). Závěrečná pasáž dopisu NÚKÚ žádá, aby MVZTV přezkoumalo činnost ústavu z hlediska hospodárného vedení, výrobní činnosti i ze stanoviska „vyšších zájmů veřejně zdravotních“. Nakonec se zde ještě upozorňuje, že dosud nebyl vydán základní řád (regulativ) ústavu, kterým by byla upravena organizace a podmínky jeho práce. Poznamenejme, že onen „základní řád“ byl nakonec vydán až v roce 1949. Ke kontrole NÚKÚ podal ústav celou řadu stanovisek pro MVZTV a to vypracovalo stanoviska pro NÚKÚ. Některé podněty úřadu se realizovaly, některé přijaty nebyly.

Vznik pracovišť a organizace ústavu

Organizační model ústavu byl formulován už před zahájením výstavby, ale v řadě jednání na ministerstvu zdravotnictví byl znovu probírán. Na schůzi Komitétu pro záležitosti SZÚ v lednu 1929 členové vyslechli informaci dr. Votavy z MVZTV, který připomněl návrh zesnulého prof. Kučery, aby se 9., 10. a 11. oddělení (hygiena stavební a bytová, hygiena školní a školní lékařství, hygiena živnostenská, průmyslová a hygiena práce), sloučila do jednoho oddělení s názvem „oddělení pro sociální hygienu“. Komitét pak formuloval návrh na osm oddělení SZÚ, který se nelišil od Kučerova:

1. Původní oddělení séroterapeutické.
2. Původně plánované 2. oddělení pro výrobu očkovací látky proti neštovicím spojit s 3. („Pasteurovým“) oddělením pro výrobu očkovací látky proti vzteklině. Aplikaci antirabické látky decentralizovat do nemocnic.
3. Nové oddělení pro biologickou kontrolu léčiv.
4. Oddělení pro mikrobiální a sérologickou diagnostiku.
5. Oddělení pro sociální medicínu, které bude zahrnovat dřívější 9.-11. odd.
6. Nové oddělení pro zdravotnickou výchovu a propagaci.
7. Oddělení pro zkoumání potravin s laboratoří pro lidovou výživu.
8. Oddělení pro farmakologickou a toxikologickou kontrolu léčiv.

Na jednání komitétu se také hovořilo o názvu oddělení sociální hygieny a obavě, aby jeho náplň nebyla mylně chápána, protože se pojem používal pro „činnost proti lidovým chorobám, hlavně poradenskou“.

Prof. Roček, přednosta hygienického ústavu MU v Brně jako „referent ředitelského sboru“ k jednání komitétu připravil mnohostránkový, dnes velmi cenný rozklad. Navrhl, „aby důležitý obor činnosti SZÚ, epidemiologie, byl zřejmě vyznačen v názvu některého oddělení“. Usoudil, že by bylo vhodné připojit epidemiologii k V. oddělení – sociální hygieně, kde má být, podle návrhu ředitelského poradního sboru, vytvořena zvláštní laboratoř pro epidemiologii.

Dále napsal: „Toto oddělení jistě bude konat práce spojené se zmáháním infekčních chorob, jejich prevenci. Bude se zabývat studiem virů a podmínek jejich existence. To vše patří k epidemiologii. Za nejdůležitější však nutno pokládati ono studium epidemií, které sleduje soustavně chování určitých nemocí v jednotlivých okresech správních, které si všímá kromě faktoru mikrobiologického také všech faktorů, které plynou z určitého způsobu života obyvatelstva, jeho výživy, bydlení apod., čili celého souboru faktorů sociálních. Tento úkol jest mnohem širší a dnes pro epidemiologii významnější, závěry z něj plynoucí charakterizují nám půdu, na které epidemie vyrůstá, nebo vzplanouti může, jestliže se tam vyskytuje agens mikrobiologické, virus.“

Na jiném místě dopisu prof. Roček připomíná oddělení pro povrchové a odpadní vody a hydrobiologii a ptá se, proč se dosud nezačalo s přístavbou hlavní budovy pro hydrobiologické oddělení. Jednalo se také o tom, zda zařadit do ústavu i výzkum radia a přesunout sem z vinohradské nemocnice výrobu radiové emanace. K tomu poznamenal Roček, že by bylo lepší „řešit tuto otázku s problémem státního ústavu pro výzkum a léčení tumorů, jehož potřeba je naléhavá“.

V průběhu let se představitelé ústavu i ministerstva občas vraceli k tématu vztahů k různým partnerům, zejména k ministerstvu veřejného zdravotnictví. Úkoly ministerstva a Státního zdravotního ústavu se pokusil odlišit v r. 1937 prof. Hynek Pelc⁽³²⁾. Napsal: „Ministerstvo má mít normativní a iniciativní roli a všechno ostatní mají vyřizovat podřízené úřady. Moderní zdravotnická práce má získávat zájem jednotlivce o vlastní zdraví a zbavit se veškerého centralismu.“ U boje proti infekčním chorobám Pelc centralistický model nezavrhl. Státní zdravotní ústav definoval jako „odborně poradní nástroj pro státní zdravotní správu“. Připomněl tím původní a stále platné vymezení jeho působnosti.

Trvalé diskuse o způsobu řízení a odborném profilu ústavu ve 20. a 30. letech však nikdy nevybočily z původní koncepce základního poslání, ani neovlivnily dynamický vzestup činnosti a rostoucí význam ve společnosti. Je to patrné ze stále bohatších výčtů činnosti a publikací i vzestupu nákladů a příjmů.

Převedení některých činností a institucí do SZÚ

Vznik nového ústavu se silným rozvojovým potenciálem byl přímo či nepřímo předurčen, aby integroval dosud roztržštěné zdravotnické služby. Přinášelo to ovšem i konflikty a protesty jako u snah o převzetí funkce pražských univerzitních bakteriologicko-diagnostických stanic novým, IV. oddělením ústavu. Také záměr přiřadit do SZÚ německý univerzitní ústav pro zkoumání potravin narazil na odpor, zatímco představitelé českého ústavu přechod do nových, větších prostor vítali.

Porada o připojení „Státního všeobecného ústavu pro zkoumání potravin při Německé univerzitě v Praze“ se na ministerstvu zdravotnictví konala v říjnu 1930. Předsedal jí odborný přednosta ministerstva Kolínský, za německý univerzitní ústav byl přítomen rada doc. dr. Fortner, za (český) Všeobecný ústav pro zkoumání potravin při Karlově univerzitě PhMr. Klabzuba, za SZÚ ředitel, vládní rada dr. Vacek a za ředitelský vědecký poradní sbor SZÚ prof. dr. Bulíř, za ministerstvo zdravotnictví radové dr. Sucharda a dr. Votava. Předsedající konstatoval, že „organizace SZÚ dospěla již tak daleko, že byly učiněny dispozice pro uvedení jeho do plné činnosti“, a prohlásil: „Zákon o jeho zřízení dovoluje takovou pružnost, že lze jednotlivá oddělení jeho měniti a nové ústavy k němu přiřadovati ... dle dané potřeby.“

Dr. Votava z ministerstva potom zopakoval, že SZÚ má mít 9 oddělení, z nichž sedmým bude ústav pro zkoumání potravin, v němž mají být sloučeny oba pražské ústavy (pozn. český a německý). Obsah jednání byl radovi dr. Fortnerovi stručně přeložen do němčiny. Namítl, že SZÚ osobně nezná, zejména hlavní budovu, kde by mělo být 7. oddělení umístěno, a dosud do SZÚ nebyl pozván. Dr. Vacek to vyvracel a uvedl, že jednání o zařizování místností se už jiní zástupci německého ústavu zúčastnili. Potom se dohodlo, že porada bude pokračovat za týden v SZÚ, „aby dr. Fortner z autopsie poznal připravované místnosti“. Doc. Fortner na této poradě sdělil, že spolek zemědělců „Bund der Landwirte“ trvá na zachování dosavadního německého ústavu a nepřeje si jeho připojení k SZÚ, protože dosavadní ústav potřebám obyvatelstva vyhovuje, zájemci německé národnosti mají k ústavu důvěru a kurzy pro tržní komisaře by se v SZÚ nemohly konat v německém jazyce. Prof. Bulíř namítl, že ústavy pro zkoumání potravin jsou vlastně úřady pro provádění zákona o obchodu s potravinami, že v Praze by neměly být dva se stejným úkolem, a upozornil, že německý ústav je méně přísný než český. Dr. Vacek pak odmítl úvahu, že německý ústav by mohl být pobočkou SZÚ. Nakonec doc. Fortner přiznal, že při sloučení ústavů agenda německého ústavu neutrpí újmy, a rada Klabzuba ho ujistil, že se nemusí obávat po sloučení nepatřičného chování k Němcům, ba naopak český ústav se těší na spolupráci a on osobně se zavazuje v případě potřeby sám překládat německé koncepty do češtiny.

Jednání o přičlenění německého ústavu rezolutně uzavřel ředitel SZÚ dr. Vacek. Řekl, že sloučení obou ústavů jako oddělení SZÚ je požadavkem odůvodněným zákonem, oddělení bude sloužit zájmům všeho obyvatelstva, zachování německého ústavu jako filiálky SZÚ neodpovídá formálním a věcným požadavkům z hlediska organizačního, odborného, ekonomického ani ideového poslání SZÚ, při pořádání

kurzů tržních dozorců bude brán zřetel na kandidáty všech národností, a konstatoval, že doc. Fortner neměl žádné věcné námítky proti sloučení obou ústavů.

Český „Státní všeobecný ústav pro zkoumání potravin při Univerzitě Karlově“ se naproti tomu na přestěhování do Státního zdravotního ústavu těšil, protože měl získat nové, moderně řešené prostory. Ve výroční zprávě tohoto ústavu za rok 1932 je zdůrazněno, že ústav patří k nejstarším a byl s dalšími šesti státními všeobecnými ústavu pro zkoumání potravin založen už v r. 1897. V Praze 2, Na bojišti 3 byl 35 let v nevyhovujících místnostech a 18. 2. 1932 zahájil činnost v hlavní budově SZÚ. Ve výroční zprávě za rok 1933 přednosta ústavu vládní rada Klabzuba napsal: „Počet místností dostačuje potřebám ústavu. V I. patře hlavní budovy (budova č. 11) má 12 laboratoří a 3 místnosti pomocné.“ Z korespondence tohoto ústavu vidíme, že své výroční zprávy připravoval samostatně a samostatně je zasílal na MVZTV.

O rok dříve, koncem března 1931 se do přízemí hlavní budovy nastěhoval Ústav pro zkoumání léčiv, který vznikl v r. 1918 při farmakologicko-farmakognostickém ústavu UK a měl laboratoře rozmístěné na několika místech v Praze. Příchodem do SZÚ značně zlepšil své pracovní podmínky. Po doplnění SZÚ o ústav pro zkoumání potravin a ústav pro zkoumání léčiv vznikl komplex podobný spektrem činnosti americkému Food and Drug Administration, navíc s imunobiologickou výrobou.

Pro chod sloučených institucí měly být vydány podrobné instrukce, ale nebyly, a došlo k situaci, o níž NÚKÚ prohlásil, že „ředitelství SZÚ nemá na připojené ústavy vliv po stránce administrativní ani hospodářské a jen jim vyplácí dotace bez vlivu na jejich použití“. Sloučení prý se projevuje jen tím, že korespondence ústavů s ministerstvem zdravotnictví prochází ředitelstvím SZÚ. Zřejmě to byla pravda, ale kritizovaná skutečnost asi všem třem partnerům vyhovovala a nevadila ani ministerstvu.

Struktura a poslání ústavu v třicátých letech

Po překonání nesnází integračních procesů se struktura SZÚ ustálila a po řadu let se neměnila. V letech 1933-1938 se ústav skládal z následujících útvarů. Jejich pracovní náplň je popsána v kapitole Odborná činnost.

Oddělení Státního zdravotního ústavu

- I. oddělení – séroterapeutické;
- II. oddělení - pro výrobu očkovací látky proti neštovicím;
- III. oddělení - pro biologickou kontrolu léčiv;
- IV. oddělení – pro bakteriologickou a sérologickou diagnostiku;
- V. oddělení – pro sociální hygienu;
- VI. oddělení – pro zdravotní výchovu a propagaci;
- VII. oddělení - ústav pro zkoumání potravin;
- VIII. oddělení - ústav pro zkoumání léčiv;
- Dvůr Bohumile - chov zkušebních zvířat, hlavně koní, k výrobním účelům I. a II. oddělení;
- Škola pro sestry sociálně-zdravotní péče. V roce 1936 byla převedena do resortu školství.

O působnosti Státního zdravotního ústavu v polovině 30. let napsal ředitel Vacek⁽⁴²⁾: „Nejvyšší instancí ve správě zdravotní jest ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, které jest orgánem dozorčím, legislativním a iniciativním. Po stránce odborně vědecké řídí se pokyny ústřední vědecké instituce, jíž jest *Státní zdravotní ústav*. Ten jest rovnocenným sociálně lékařským zařízením, do správního ústrojí pevně zapojeným k ústřednímu úřadu. Svými odbočkami v jednotlivých zemích (Čechy, Morava, Slezsko, Slovensko, Podkarpatská Rus, pozn.) přibližuje se pracovně nejzazší periferii. Konkrétní vědecká práce *Státního zdravotního ústavu* dává administrativě vždy nové podněty a koriguje její formalismus a byrokratismus.“ „Nemůžeme zde zamlčeti,“ píše dále Vacek, „že nás v několika směrech předešla cizina tím, že státní administrativou provádějí se v praxi vědecké poznatky získané ústavu podobnými jako je *Státní zdravotní ústav ČSR*, i tím, že plně přenesla na ústavy tohoto druhu vychovávatel pro veřejnou zdravotní službu odborný personál.“

O významu a poslání SZÚ dr. Vacek napsal: „Ve Státním zdravotním ústavu dlužno viděti významnou celostátní odbornou instituci v oboru léčebném i ochranném. (Zmínka o léčebném významu není přehnaná, připomeňme terapeutická séra, testovací alergeny, inzulin, diagnostika aj., pozn.). Je odborným rádcem administrativy zdravotní a jejím jménem provádí vědeckou kontrolu zařízení a potřeb zdravotně důležitých. Vzhledem k své zákonné struktuře má dostatek pružnosti i možnosti přijíti ve styk s požadavky denního života a šířiti hygienickou osvětu lidu. Všimaje si všech biologických projevů u individua i v celé společnosti, je Státní zdravotní ústav zkušební laboratoří zdravotnické administrativy.“ Dále píše, že „byrokratický ráz úřadů ustrne ve formalismu, nebude-li ve spojení s laboratoří a nebude-li v exekutivní praxi produktivně reagovati na praktické výsledky vědecké

práce laboratorní“. Dr. Vacek se těmito slovy stává zřejmým pokračovatelem myšlenek prof. Kučery.

„Státní zdravotní ústav,“ píše dr. Vacek, „informuje administrativu a dává jí podněty jak ideové, tak zejména praktické,“ a vysvětluje, že „po formální stránce je to zabezpečeno účastí ředitele ústavu na gremiálních schůzích ministerstva zdravotnictví a tím, že má být přednostou vědecké sekce“. Potom dr. Vacek uvádí jako příklad studie o nákladech na zdravotnictví, studie o výživě lidu, o produkci a využití mléka, o šetřeních v boji proti akutním infekčním a sociálním chorobám aj. Dalším příkladem působnosti SZÚ je „poslání ve směru výchovném, které náleží škole veřejného zdravotnictví Státního zdravotního ústavu“. První realizací snah ústavu o školu veřejného zdravotnictví měla být právě budovaná škola pro sestry zdravotní a sociální péče (nynější Institut postgraduální výchovy ve zdravotnictví). V té době dr. Vacek netušil, že za několik let bude převedena pod resort ministerstva školství.

B. Vacek se v samostatné pasáži zmiňuje o vysokých školách a v jeho slovech je cítit zkušenost s problémy, které po řadu let doprovázely vývoj ústavu. Píše: „Jejich (vysokých škol) vědecké a vyučovací poslání nemůže být zatěžováno tím, aby samy uváděly do praktického života ... vědecké poznatky, k nimž dospěly.“ „Proto se tak dobře osvědčila stálá pracovní součinnost správy zdravotní s reprezentanty vysokých škol.“ „Proto Státní zdravotní ústav pro ně zpracovává vědecký materiál tak, aby jim sloužil za doklady správné analýzy.“ „Spojovacím článkem mezi vysokými školami a administrativní praxí jest Státní zdravotní ústav.“ Dále pak zdůrazňuje, jak je důležitá spolupráce VŠ a SZÚ při výchově mediků a jiných odborníků.

Budova Masarykovy státní školy zdravotní a sociální péče, jak zněl konečný, oficiální název, zahájila plný provoz 15. 2. 1936. Slavnostní otevření se konalo 7. 3. 1936 za účasti ministra zdravotnictví L. Czecha, ministra sociální péče ing. Nečase, dr. Alice Masarykové a jiných významných hostů. V červnu 1938 napsalo ministerstvo veřejných prací ministerstvu veřejného zdravotnictví, že převzalo Masarykovu školu do státní správy a pověřuje MVZTV správou v II. instanci a ředitelku školy správou v I. instanci. Škola se tedy stala samostatnou organizací. Ředitelkou byla dr. A. Houžvičková a správcem objektu jmenovalo ministerstvo „vrchního tajemníka“, správce Státního zdravotního ústavu Vlastimila Pulkrábka. Škola dostala svou adresu - Praha XII, Ruská tř. 2331.

V roce 1938 měl ústav adresu jako v době otevření, Praha XII, Korunní tř. 162. V čele byl ředitel vládní rada doc. MUDr. Bohumil Vacek, zástupcem vládní rada MUDr. Ludvík Votava, I. oddělení vedl doc. MUDr. František Vaníček, jeho zástupcem byl rada MUDr. Jaromír Bouček, přednostou v Bohumili komisař MVDr. Antonín Janeček. II. oddělení vedl vrchní rada MUDr. Karel Urbánek, III. oddělení rada MUDr. Otto Schubert, IV. oddělení doc. MUDr. Jaroslav Drbohlav, V. oddělení vládní rada MUDr. Jaroslav Klíma, přednostkou VI. oddělení byla MUDr. M. Klímová-Fügnerová a přiřčené ústavy vedli přednostové: český Státní všeobecný

ústav pro zkoumání potravin vládní rada PhMr. František Klabzuba, německý ústav PhMr. Vilém Pahl a Státní ústav pro zkoumání léčiv prof. MUDr. Eduard Skarnitzl.

Činnost ústavu po stránce vědecké stále řídil prozatímní vědecký ředitelský sbor, nyní ve složení: předseda prof. MUDr. Josef Pelnář, referent prof. MUDr. Josef Roček a členové MUDr. Jiří Brdlík, prof. ing. dr. Jaromír Bulíř, prof. MUDr. Julius Löwy, prof. MUDr. Hynek Pelc a prof. MUDr. Bohumil Polák.

Řízení SZÚ po administrativně správní a hospodářské stránce patřilo na MVZTV pod V. odbor (administrativně správní). V gescích ministerstva jsou ku podivu uvedeny samostatně státní všeobecné ústavy pro zkoumání potravin a léčiv. Odborné činnosti SZÚ patřily na MVZTV různým dalším odborům, např. III. odboru pro výživu a potravinářství a V. odboru pro sociální hygienu a sociální lékařství, statistiku, zdravotnickou "lidovýchovu", péči o děti a mladistvé. Na návrh Ústavu pro zkoumání potravin (VII. oddělení SZÚ) byla v r. 1939 zřízena bakteriologická laboratoř pro vyšetřování masa, podléhající přednostovi IV. oddělení⁽²⁷⁾.

I.2. VÝSTAVBA ÚSTAVU

Desetiletí na přelomu dvacátých a třicátých let, do kterých spadá výstavba SZÚ, je obdobím, jehož současníci zanechali v Praze dalším generacím obdivuhodné architektonické dědictví. Byl vybudován Památník národního osvobození na Vítkově, dokončena svatovítská katedrála, postaven Jiráskův a Trojský most, penzijní ústav na Žižkově, městská vodárna v Podolí, v Troji byla otevřena zoologická zahrada, v Krči Masarykovy domovy, nejmodernější zařízení sociální péče v Evropě, Veletržní palác, plynárna v Michli a nedaleko odtud příměstské zahradní městečko Spořilov. Ve Strašnicích vyrostlo nové krematorium, na Vinohradech Plečnikův kostel Srdce Ježíšova, budova rozhlasu, byla postavena řada impozantních budov ministerstev a peněžních ústavů. Ekonomické poměry přitom nebyly ideální, protože léta po první světové válce byla poznamenána jejími následky a počátek třicátých let hospodářskou krizí.

Na počátku listopadu 1920, po úspěšných jednáních s Rockefellerovou nadací, bylo rozhodnuto o místě pro výstavbu Státního zdravotního ústavu na pozemcích západně od vinohradské nemocnice v Praze. V komisi, která si 3. listopadu 1920 místo prohlédla, byli ministr zdravotnictví Procházka a reprezentanti nadace prof. Gunn a dr. Russell⁽³⁰⁾. Pozemky patřily Vinohradské záložně a od roku 1875, přibližně v místě západní části dnešní budovy č. 11, na nich stála zemědělská usedlost Dolní Stromky. V lednu 1921 byl do ústředí Rockefellerovy nadace zaslán návrh na zřízení ústavu s projektovými náčrtky budov od architekta ing. Rudolfa Kvěcha. V září 1921 ministerstvo zdravotnictví koupilo od Vinohradské záložny neparcelované pozemky na západ od vinohradské nemocnice mezi třídou Korunní a Ruskou o výměře 12,5 ha za 3 450 000 Kč.

První oficiální popis uspořádání staveb je v dopise ministerstva zdravotnictví Rockefellerově nadaci ze 17. ledna 1921 a dokumentuje, jak značně se první návrh lišil od definitivního projektu ing. arch. Kvěcha a dnešní zástavby. Lze si představit, jak složitým procesem bylo řešení tak náročné a ojedinělé stavby.

Hlavní budova hygienických ústavů měla mít, jako dnes, suterén a 3 podlaží. V suterénu měla být výtopna pro všechny ostatní budovy a různé technické provozy. V centrální části v prvním podlaží měla být administrace ústavu, v druhém podlaží velká posluchárna pro 200 lidí, místnosti pro přednášející a šatna. Centrální část třetího podlaží byla určena knihovně a čítárně. Dále měl být v budově ústav pro bakteriologickou diagnostiku s oddělením pro zvláště virulentní nákazy, ústav kontroly léčiv a potravinářská inspekce. V podkroví měla být fotolaboratoř a hygienické muzeum.

Druhá budova měla mít v suterénu technické provozy, v 1. podlaží Pasteurův ústav a výrobu sér a očkovací látky proti neštovicím. Proti této budově měla být stáj s místností pro operace, sterilizaci, sklad strojů a píce a měla mít po stranách porodní boxy, izolaci pro ovce a morčata a byty pro obsluhu.

Menší budova Pasteurova ústavu měla stát uprostřed svahu a v dolní části území měla být budova pro experimentální zvířata s operačními sály a byty pro personál. V jižním, nejnižším místě měla být experimentální čistírna odpadních vod. Obslužná budova ústavu se měla skládat ze tří částí: prostorů pro porážku se spalovnou kadaverů, stodoly a garáží. Budovy pro pacienty Pasteurova ústavu ve vinohradské nemocnici měly být dvě a měly mít po 123 lůžcích s potřebným zařízením a byty pro lékaře a sestry.

Výstavba podle rozsáhle upraveného projektu byla zahájena koncem roku 1922 a při slavnostním otevření ústavu 5. listopadu 1925 bylo hotovo šest budov z projektovaných devatenácti: Podle dnešního číslování budovy č. 1 a 1A (vrátnice a tzv. pergola proti ní), č. 2, 3, 4 a č. 7. K realizaci plánů na plnou činnost ústavu zatím chyběla řada dalších, zejména hlavní budova č. 11.

Pro řízení stavebních prací a dodávek vnitřního zařízení byl 5. října 1922 ustanoven při ministerstvu veřejných prací „**Stavební výbor pro zbudování Státního zdravotního ústavu**“ a jeho předsedou jmenován sekční šéf ing. Ferdinand Havlíček, místopředsedou vrchní stavební rada ing. Friedl. Stavební výbor SZÚ existoval 14 let.

Členy stavebního výboru (1932) byli:

- Ing. K. Vaněček, z ministerstva veřejných prací,
- A. Kolínský, zástupce prezidia ministerstva zdravotnictví,
- architekt R. Kvěch, přednosta projekční kanceláře,
- E. Uher, zástupce ministerstva financí,
- ing. R. Králíček z Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu,
- JUDr. J. Pšross z ministerstva veřejných prací,
- ing. A. Kožíšek, znalec v oboru zdravotnických staveb,
- prof. B. Kříženecký, znalec v oboru architektura,
- ing. V. Dajbych, správce stavby,
- ing. St. Chmelík, místní dozorce stavby,

- ing. V. Pýcha a ing. K. Kuchař, dozorcí strojní a elektrotechnický,
- dr. B. Vacek, ředitel ústavu (v prvních letech výstavby prof. Kučera),
- ing. J. Pokorný, inspicient stavby Bohumile,
- dr. L. Votava z ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy.

Stavebních výborů s podobným posláním bylo víc. Kromě stavebního výboru pro zbudování SZÚ existoval výbor pro novostavbu ministerstva sociální péče, pro budovy Karlovy univerzity u Čechova mostu, pro novostavbu ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a novostavbu filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze. Bylo stanoveno, že „stavební výbory jsou útvary, jimž se přiznává charakter stálosti od jejich ustavení až do ukončení působnosti z rozhodnutí ministerstva veřejných prací“.

Členové stavebních výborů měli nárok na odměny za schůze, které se konaly převážně „v mimořádné době“. Za 1 hodinu schůze, pokud trvala nejméně 3 hodiny, měli nárok na 75 Kč, předseda a místopředseda 100 Kč. V letech 1925–1932 stavební výbor dostával na odměny za rok až 19 tisíc Kč (1926), s dostavbou ústavu frekvence schůzí a odměny klesaly (3200,- Kč v r. 1932).

Stavební výbor byl vybaven přenesenou působností zúčastněných úřadů a potřebnou samostatností. Sídlil na stejné adrese jako později Státní zdravotní ústav, v Praze XII, Korunní tř. 162; dokud ústav neměl číslo popisné, byla adresa Korunní – Dolní Stromky a tuto adresu měl na hlavičkovém papíře výbor ještě v r. 1929. Úkolem stavebního výboru bylo zadávat všechny stavební práce a dodávky zařízení, povolovat výplaty a hradit příslušné částky z investičních úvěrů od ministerstva veřejných prací, z příspěvků Rockefellerovy nadace, poskytovaných výboru ministerstvem veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy.

Za roky 1921–1927 ministerstvo veřejných prací uhradilo 16 542 677,18 Kč a Rockefellerova nadace 16 334 587,52 Kč, tj. 32 877 264,70 Kč (65 %) z plánovaných 50 438 300 Kč. Nejvyšší roční objemy nákladů na výstavbu a vybavení vznikly v roce 1925 (2 mil. Kč poskytla ČSR + 4,1 mil. Kč Rockefellerova nadace) a v roce 1926 (1 mil. Kč ČSR a 5,1 mil. Kč nadace).

Rozsáhlou stavební činnost v roce 1925, při zahájení provozu ústavu, ilustruje dopis SZÚ ministerstvu z ledna 1925, v němž stavební výbor sděluje, že je rozestavěno 8 budov, které budou dokončeny do poloviny roku 1925.

Podrobně popsal prof. Kučera stav budování v týdeníku Nová Praha v září 1927: „Stavebně skládá se ústav ze dvou částí: pražské části (hlavní), vybudované vedle vinohradské nemocnice, a dvoru Bohumile u Černého Kostelce, kdež byla vystavěna nová stáj na 52 koní oddělení serologického a umístěn chov drobných zvířat. Se stavbou bylo započato na podzim r. 1922 a do dnešního dne bylo dokončeno 22 budov, z čehož 3 budovy laboratorní, 6 nových budov stájových (jedna z nich s laboratořemi), 5 budov administrativních a hospodářských, 8 obytných domků, nepočítajíc přestaveb ve dvoře Bohumile. Zbývá vybudovati v pražské části jednu, a to největší budovu laboratorní, určenou pro oddělení 5.-9., a dva obytné domky. Dle smlouvy s Rockefellerovou nadací má býti tato práce dokončena r. 1929. Stavba jednotlivých budov provedena ve skromné moderní architektonice, při vnitřním zařizování přihlíženo vesměs k nejlepším vzorům a dbáno ulehčení mechanické práce. Pokud jen bylo lze, byly instalace, stroje

i přístroje opatřovány od domácích firem.“ Článek vyšel k připravovaným „Dnům zdraví“ v rámci XV. Pražského vzorkového veletrhu.

Ve stejném časopisu byl rozhovor s ministrem veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy dr. Tisem, který mj. řekl: ... „Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy účastní se vlastní expozicí Státního zdravotního ústavu, která bude dokumentovat hlavně činnost oněch oddělení, která slouží výrobě ser a očkovacích látek, protituberkulózní Calmettovy vakcíny, sera protineštovicového a přípravků, sloužících k diagnostice a předcházení nemocí. ... Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy dbá toho, aby přísnou kontrolou léčiv byla zaručena jejich kvalita a aby byly vymýceny z trhu přípravky bezcenné a klamně označené, dovážené hlavně z ciziny. Tím chrání zdraví i hospodářské zájmy občanstva a podporuje náš domácí průmysl.“

Už v prvních projektových výkresech z roku 1923 byly zakresleny prostory, jak budou sloužit jednotlivým pracovištím. V budově ředitelství (č. 1) byla proti širokému schodišti čítárna knihovny sloužící také jako zasedací síň stejně jako je dnes, vlevo od ní byla kancelář knihovníka a v rohové místnosti, kde je dnes pracovna ředitele, byla knihovna (po vybudování hlavní budovy se přestěhovala pod posluchárnu). Pracovna ředitele byla v rohové místnosti napravo, měla vedle sebe čekárnu, s dveřmi do kanceláře tajemníka ředitele. V přízemí byla kuchyně a koupelna, toalety a byt vrátného a další prostory.

V budově č. 2 (bakteriologická diagnostika) byla v 1. poschodí pracovna přednosta s kanceláří oddělení a kanceláří sekretářky. Svoji funkci si prostory zachovaly celých 80 let. V prvním poschodí byla ještě laboratoř pro Wassermannovu reakci a sterilizaci půd. V 2. poschodí bylo muzeum a místnost pro kurzisty, histologie, parazitologická entomologie a laboratoř tbc. V přízemí byla čekárna, místnost pro očkování, přijímací kancelář, pracovna lékaře a místnost pro operaci králíků.

Budova č. 3 sloužila sérologii, v 1. poschodí byla na západním konci chodby kancelář přednosta a v ostatních prostorách budovy byly technologické provozy jako titrace, příprava půd, bakteriologická laboratoř, pečetění očkovacích látek, v přízemí výroba ledu, chlazeného vzduchu, koncentrace, filtrace a plnění sér, v suterénu byly chladírny.

Budově č. 4 se říkalo "vakuinová". Byla přízemní a měla chlév, sklad píce a prostory pro přípravu telat, operace a umývárnu. Budova č. 5 byla rovněž přízemní, s půdorysem, který je zachován dodnes. Sloužila jako stáj malých zvířat. Budova č. 6 byla stáj velkých a středních zvířat, vepřů, ovcí, koz a opic. Budova č. 7 měla skladovací místnosti, výdejnu zboží, v prvním poschodí jídelnu s přípravnou, dílny, šatny a pokoje pro sluhy. Budova č. 8 byla kotelna, č. 9 garáže a č. 10 karanténa telat.

Hlavní budova (č. 11), dokončená až v r. 1930, měla v přízemí oddělení pro zkoumání léčiv (místnost 11-22 a 31-34), v traktu k nádvoří bylo oddělení pro vý-

živu lidu. Knihovna byla ve stejných prostorách jako dnes a přestěhovala se sem z provizoria na ředitelství. V prvním poschodí bylo oddělení pro zkoumání potravin (místnost 1-21 a 29-32) a posluchárna s šatnou ve stejném prostoru jako byla obnovena v 90. letech. Ve druhém poschodí bylo oddělení pro sociální hygienu (místnost 1-21 a 29-32). Prof. Pelc, když byl přednostou oddělení sociální hygieny, měl pracovnu s kanceláří sekretářky na jižním konci traktu přilehlého k nádvoří. K oddělení patřily kreslárna statistiků, laboratoře průmyslové hygieny, fyziologická laboratoř, bakteriologická laboratoř, pracovna školní hygieny s čekárnou, ve středním traktu umývárna, fotometrie a místnost s názvem dnes nesrozumitelným "čadárna".

Výstavba intenzivně pokračovala řadu let po slavnostním otevření ústavu v listopadu 1925. Nejdůležitější akcí byla stavba hlavní budovy (č. 11), která začala 12. března 1928 a měla „býti do konce roku 1928 v hrubém zdivu přivedena pod střechu, definitivně zakryta a dnem 30. června 1929 stavebně dokončena, vnitřním zařízením opatřena a odevzdána k používání“. Byl to roční skluz proti předpokladu kvůli neočekávaným těžkostem se zakládáním stavby. Narazilo se na silné prameny podzemní vody, které bylo třeba nejprve odvést.

Pro podzim 1928 plánoval stavební výbor definitivní úpravu nových cest a chodníků a zahájení stavby křídla hlavní budovy pro hydrobiologický ústav a 2 obytné domy pro úředníky a zřizence. (Křídlo hlavní budovy pro hydrobiologický ústav se ale nikdy nerealizovalo, dnes na tomto místě stojí budova pracovního lékařství č. 23.) V rozpočtu, který stavební výbor připravoval pro úplné dokončení a vybavení budov SZÚ, byly také dodatečné požadavky ředitelství ústavu (skleník, hnojiště, nádrž na vodu apod.).

Údržba a opravy

Léta provozu a pokračující výstavba zvyšovaly nároky na údržbu a opravy, ale částky na ně nebyly zpočátku velké. Rozpočet z roku 1930 plánoval 10,5 tis. Kč na údržbu střech, stropů, oken, dveří, nátěrů a omítek a na nové zámky a klíče. 16. dubna 1932 zasílá ředitel SZÚ ministerstvu veřejného zdravotnictví dopis stavebního výboru, ve kterém se žádá o prostředky na úpravu cest a chodníků, protože „u příležitosti Vsesokolského sletu se očekává mnoho návštěv významných cizích osobností a je třeba, aby do té doby byly cesty a chodníky konečně náležitě upraveny a netrpěl celkový vzhled ústavu“.

Až v roce 1933 získal ústav od ministerstva zdravotnictví na opravy větší dotaci 30 tisíc Kč, protože od zahájení výstavby už mnoho míst značně zchátralo. Malby místností byly zašlé, kameninové omítky soklů budov popraskaly a na řadě míst počaly opadávat, nátěry vnějších oken a dveří byly vlivem povětrnosti smyté a obnažené dřevo začalo místy vyhnívat, některými střechami zatékalo a komíny byly

zanesené. V květnu 1933 se opravovaly fasády u hlavního vchodu do budovy administrativy, kamenné sokly na budovách stájí velkých zvířat, výroby vakcín, sérologie a bakteriologie. Malovaly se kanceláře, vesměs ve žlutém tónu, laboratoře sérologie a bakteriologie, umývárny a klozety.

V konečném vyúčtování z května 1934 jsou přiloženy doklady o cenách oprav. Nová, červená, pálená taška stála tehdy 60 haléřů, pokrývač bral za hodinu 9,20 Kč a přidavač 6,00 Kč, práce zedníka se účtovala 8,20 Kč/hod. Za 1 m² malování stěny se platilo 1,40 Kč, za vymetení komína parního kotle dostal kominík 900,- Kč, za čištění dalších komínů 170,- Kč. Administrativa ministerstva zdravotnictví pracovala s extrémní pečlivostí. V citovaném spisu píše, že „předložené vyúčtování bylo zde přezkoušeno částkou 29 619 Kč 45 h, takže zbývá zbytek zálohy v částce 380 Kč 55 h (ze zálohy 30 000 Kč, pozn.), kterou nutno převést jako prvou položku příštího roku.

Pokračování výstavby

V dopisu z evropské úřadovny Rockefellerovy nadace v Paříži píše 4. července 1930 George K. Strode, M.D., ministroví zdravotnictví Franzi Spinovi, že se s radostí dozvídá, že "State Institute of Hygiene" bude brzy dostavěn a zařízen. Zpráva ústavu o činnosti za rok 1929 uvádí, že v roce 1930-1931 se měl dokončit zřízenecský dům, morová laboratoř, garáže, stanice pro epidemiologickou autokolonu a škola s internátem pro sestry zdravotní a sociální péče. Pro výstavbu školy však bylo teprve nutno v ministerské radě projednat dodatečnou smlouvu s Rockefellerovou nadací.

Budova epidemiologické autokolony pro Čechy se stavěla v roce 1931 a náklady na její výstavbu byly 250 000 Kč. Měli v ní pracovat 2 lékaři, zřízenecstrojník, vedoucí dezinfektor a 4 zřizenci s řidičskou praxí, vycvičení v dezinfekci a dezinfekci. Autokolona stála na pozemku, který ústav (IHE) poskytl v 80. letech 20. století pro stavbu budovy 3. lékařské fakulty Univerzity Karlovy. Tehdy budova sloužila jako garáže IHE. V roce 1931 byla provedena hrubá stavba autokolony a „morového pavilonu“, správě budov byly předány do užívání garáže proti kotelně a započaly přípravné práce k úpravě dvora a zahrad. Budovy dostaly popisná a orientační čísla.

Na počátku 30. let tedy byla základní projektovaná výstavba dokončena. Jednotlivé složky ústavu byly postupně dávány do provozu ihned po svém stavebně technickém ukončení a vybavení přístroji a nábytkem.

Až v roce 1932 udělil zemský úřad stavební povolení pro „Školu pro sestry sociální a zdravotní péče“ a Stavební výbor pro zbudování Státního zdravotního ústavu vypsal soutěž na hlavní stavební práce. Rok předtím byl „pracemi pro budování školy pro sestry sociální a zdravotní péče pověřen doc. dr. H. Pelc“, uvádí zpráva o

činnosti ústavu za rok 1931. Škola v anglické korespondenci nazývaná State School for Nurses in Public Health and Social Welfare, Prague, byla koncepčně a finančně podpořena Rockefellerovou nadací a financována jako část Státního zdravotního ústavu. Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče, jak zněl konečný, oficiální název, zahájila plný provoz 15. 2. 1936. Výstavba ústavu trvala třináct let, od roku 1923 do roku 1936, zahrneme-li do ní i Školu sester zdravotní a sociální péče, dnešní Institut postgraduálního vzdělávání zdravotníků.

5. března 1935 zaslal ředitel dr. B. Vacek ministerstvu zdravotnictví návrh vědeckého ředitelského sboru na rozšíření I. oddělení (sérologického). V dopise píše, že byl při jednání s ministerstvem financí návrh přijat na rok 1936 jako „novum investiční“. Mělo jít o rozšíření pražské laboratorní části oddělení o novou budovu za 1,7 mil. Kč a dobudování dvora Bohumile (nový vodovod a kanalizační čistírna, infekční pavilon aj.) za 2,2 mil. Kč. Nějakou dobu se sice uvažovalo o dostavbě současného pavilonu, ale ukázalo se to jako neschůdné. Vzhledem k blížící se 2. světové válce se však už druhá budova pro sérologii nepostavila.

Dvůr Bohumile

Dvůr Bohumile byl zvláštní součástí Státního zdravotního ústavu. Sloužil k výrobě sér a vakcín na velkých hospodářských zvířatech a zajišťoval podmínky pro chov zvířat a zemědělskou produkci, které s tím souvisely. Koupí zemědělské usedlosti včetně okolních pozemků schválilo ministerstvo veřejných prací 23. 8. 1923. Podklad, který ke koupí připravila „Výkonná kancelář pro vybudování státního zdravotního ústavu“ na ministerstvu, vedená referentem prof. Pavlem Kučerou, odhadovala náklady na nutné stavby, dostavby, vnitřní zařízení, elektřinu aj. v Bohumili na 3 353 300 Kč.

Kupní smlouva byla sepsána „mezi Jeho Jasností panujícím knížetem Janem II. z Lichtensteinů, bytem t. č. v Valčicích, jako dodavatelem na jedné straně a státem republiky Československé zastoupeným ministerstvem zdravotnictví v Praze pro účely státního zdravotního ústavu jako kupitelem se strany druhé“. Kupní cena byla 500 000 Kč a podepsal ji „V Břeclavi 19. listopadu 1923 Jan Kníže z Lichtensteinu“ a „V Praze 21. prosince 1923 ministr Šrámek“.

Týž den ministr také podepsal „Dohodu o zrušení pachtovních práv manželů A. a A. Procházkových“, kteří měli dvůr od Lichtensteinů v nájmu s tím, že s bývalým vlastníkem se musí Procházkoví vypořádat v nárocích na investice, které do statku vložili. Lichtensteinové vyrovnaní odmítli a Procházkoví pak vymáhali částky, jež kolísaly od 45 do 69 tisíc Kč, na SZÚ. Kauzou se zabývalo několik ministerstev a finančních soudů a skončila až v roce 1935 částkou 5161 Kč 90 h, s níž se nakonec Procházkoví smířili. Krátce nato dal A. Procházka, správce dvora Bohumile, výpověď.

Případ je podivuhodnou historií náhod a zvrátů a uvádíme ho k ilustraci okrajových problémů, které nerozlučně patřily k životu ústavu. V době, kdy byli Procházkoví nájemci Lichtensteinského dvora Bohumile, vyhořely stodoly a Procházkoví se marně dožadovali na Lichtensteinech

jejich obnovy. Protože je nutně potřebovali, vybudovali je za své prostředky. Náhradu pak vymáhali od Lichtensteinů a teprve, když jim pohrozili soudem, ředitelství Lichtensteinských statků k zaplacení přivolilo. Přišla však první světová válka, pan Procházka i úředníci z Vídně narukovali do vojska a peníze Procházkům nepřišly. Válka skončila, Lichtensteinové prodali dvůr ministerstvu zdravotnictví a Procházkovi své nároky obrátili proti ministerstvu, které je odkázalo na Lichtensteiny. Ti odmítli s poukazem, že nárok Procházků už je promlčen. Po letech soudů Procházkovi dostali uvedených 5 tisíc korun.

Přehled dokončení a předání budov v areálu SZÚ do provozu

Budova	Rok	Budova	Rok
1, 1A, 2, 3, 4, 7	1925	20	1958
5, 6, 8, 9, 10 ¹⁾ , 16, 28	1926	25	1961
11, 12	1930	23, 23A	1963, 1967
18	1931	30	1991
19	1947	31	1997
15	1949	3	1998 ¹⁾
17	1951	3A	2000 ¹⁾
22	1956	2A	2002 ²⁾
21	1957	Bud. CHPŘ, Brno	1990

Poznámky:

¹⁾ Budovy se staly v roce 1949 majetkem samostatného podniku na výrobu sér a vakcín - Výzkumného ústavu imunologického resp. Biogeny, naposled a.s. Sevac a Sevapharma, od které byly koupeny v uvedených letech zpět. Budovu č. 10 prodala Sevapharma, a.s., úklidové firmě Promax.

²⁾ Malá přízemní budova mikrobiologické umývárny skla nahradila starou nevyhovující stavbu.

I.3. ČINNOST A ŽIVOT V ÚSTAVU

Po slavnostním otevření ústavu 5. listopadu 1925 se činnost rozběhla nejprve na odděleních pro výrobu sér a očkovacích látek. 18 pracovníků budoucího ústavu, s vedoucím dr. Feierabendem, přišlo už 12. září 1925 z provizoria v Hlavově ústavu v Praze na Albertově do budovy č. 3 a se zaměstnanci ředitelství tvořili první osazenstvo nového ústavu. Dva roky před nimi, ve statku Dolní Stromky, který stál v místech dnešní budovy č. 11, se v upravených stájích a pracovnách začali imunizovat koně pro laboratoř v Hlavově ústavu. Ošetřovatelé těchto koní tak byli pionýry při osídlování areálu.

Areál už byl dobře dostupný veřejnou dopravou. Tramvaje jezdily po Korunní třídě k Orionce od června 1897. V roce 1925 jely tramvaje přes dnešní křižovatku Želivského (tehdy Krematorium) k Vinohradským hřbitovům, kde končily.

Činnost zpočátku omezovala řada problémů, jedním z významných byl nedostatek personálu, protože ministerstvo financí uvolňovalo pro ústav jen skromné mzdové prostředky a očekávalo, že pracovní místa zde budou maximálně financována přesunem uvnitř resortu. Ředitel prof. Kučera na jednom jednání na ministerstvu veřejného zdravotnictví označil situaci za katastrofální. Na Komitétu pro záležitosti Státního zdravotního ústavu v únoru 1927 informoval, že „provizorně jsou personálem zajištěna oddělení pro výrobu sér a oddělení pro výrobu neštovičnické očkovací látky, oddělení diagnostické má jen malou část provizorního personálu a oddělení Pasteurovo (výroba séra proti vzteklině, pozn.) žádný“. „Je to třeba co nejrychleji napravit,“ prohlásil. Problém se zmírnil přestěhováním ústavu pro výrobu očkovací látky proti vzteklině z Jindřichova Hradce do SZÚ. Kučera také upozornil, že „ústav nemá dost sil, aby vedl řádnou administrativu, že veškeré síly jsou odborníci, kteří nejsou dost zběhlí v administrativě“, a dodal, že i v administrativních věcech „ale všichni pracují podle svého nejlepšího svědomí“.

Po smrti prof. Kučery byl ředitelem jmenován MUDr. Bohumil Vacek a na schůzi komitétu pro záležitosti ústavu už 26. dubna 1928, jako mnohokrát předtím prof. Kučera, upozornil na nespokojenost zaměstnanců s platy a prohlásil, že „po stránce věcné se, díky vynikající odborné úrovni profesora Kučery, podařilo dosáhnout vysoké úrovně práce, jak to vyžadovala prestiž státu, ale existují administrativní závady“. Potom uvedl, že v ústavu zavádí jednotný řád a směrnice, řádnou disciplínu, kontrolu dodržování úředních hodin a zamezil prý osočování a povyšování se jedněch nad druhými. Tvrdší režim začal také prosazovat nový správce Sedlický.

Po nástupu nového ředitele asi vzniklo určité napětí ve vztahu k některým odborníkům v ústavu. Důvody neznáme, ale spor mohl být dost ostrý, protože na komitétu Vacek poznamenal, že „každý z pánů v ústavu je nahraditelný, a odpor prý jistě bude klást dr. Feierabend“. Kolínský z MVZTV dodal, že nebylo dobře promyšleno, když „byli vysíláni mladí lidé do cizího prostředí, kde se nemyslelo na to, aby zapadli do disciplinovaného a organizovaného prostředí“. Týkalo se to zřejmě stáží mladých lékařů v USA a nějakého střetu mezi mladými, dynamickými odborníky v imunobiologické výrobě a konzervativnějšími funkcionáři ministerstva a novým ředitelem. Záležitost se asi uklidnila a žádné důsledky neměla.

Po těžkostech prvních let se činnost postupně konsolidovala a na přelomu 20. a 30. let začala odpovídat koncepčním představám zakladatelů a duchu zákona č. 218/1925 Sb. Výčet úkolů z roku 1929 uvedený ve výroční zprávě ukazuje velký

pokrok v rozsahu řešené problematiky. Vedle stálého rozšiřování výroby sér a vakcín, o kterém pojednává samostatná část kapitoly, měl ústav zajišťovat kontrolu dovážených biologických preparátů, potravin a léčiv, sjednotit práci ústavů pro zkoumání potravin a státních bakteriologicko–diagnostických stanic, podílet se na zavádění zdravotní inspekce v průmyslu a na součinnosti se státní administrativou v hygienických otázkách závodů, usměrňovat a provádět boj proti infekcím, studovat sociálně determinované choroby podle statistických a epidemiologických podkladů nebo „lidovou výživu s ohledem na hospodářskou situaci“. Byla deklarována spolupráce s vysokými školami, vědeckými ústavy, dobrovolnými a osvětovými spolky a pořádání „kursů pro zdokonalení zdravotních úředníků a pro výchovu pomocného zdravotního personálu a odborného personálu v sociálním pojištění z hlediska prevence sociálních chorob“. Plánovala se výroba propagačních filmů a diapozitivů.

V roce 1930 dosáhla již činnost ústavu takové úrovně, že bylo možno vědeckými pracemi odborných pracovníků SZÚ naplnit vlastní časopis. Začalo se tedy s vydáváním čtvrtletníku „Les Travaux de l’Institut d’hygiène publique de l’État Tchécoslovaque“ ve francouzštině s posláním seznamovat zahraniční vědecké kruhy s výsledky bádání. Časopis vycházel nákladem 500 výtisků a hned první rok byl rozeslán knihovnou na 270 adres s nabídkou výměny. Výměna za „Les Travaux“ trvala 9 let až do zániku časopisu koncem roku 1938.

Také ostatní aktivity ústavu už byly na počátku 30. let bohaté. Výroční zpráva z roku 1931 hovoří o řadě zahraničních stáží odborníků SZÚ. Ředitel ústavu dr. B. Vacek se habilitoval v prosinci na Lékařské fakultě Karlovy univerzity ze státní a sociální hygieny. MUDr. Karel Driml napsal brožuru Zdravotní výchova v rámci činnosti osvětových sborů a komisí, která vyšla v Osvětovém deníku. Doc. Pelc se zúčastnil Evropské konference pro studium venkovské hygieny v Ženevě.

Je zajímavé citovat z doporučení konference venkovské hygieny, že k pokroku zdravotnictví na venkově je třeba, aby ve venkovských obcích nebylo víc než 2000 lidí na 1 lékaře a ošetřovatelku. Nemocnice mají mít kapacitu asi 2 lůžek na 1000 obyvatel nebo 1 nemocnici na 20-30 tis. lidí. Aktivity ke zlepšování zdraví na venkově byly v ČSR poměrně velké. V letech 1929, 1930 a dalších se konaly Týdny pro zdraví venkova pod záštitou ministrů zdravotnictví (Tiso, Spina) a pořádal je Říšský sbor pro sociálně zdravotní péči na venkově.

SZÚ navštívili významní hosté, jako starosta Ústí n.L., zemský prezident Orságh a reprezentanti nejrůznějších ústavů a nemocnic z celého světa: úctyhodný seznam obsahuje hosty ze zemí od Chile po Japonsko. Vyšel druhý ročník mezinárodního časopisu Les Travaux. Knihovna měla 7712 svazků, z toho 1692 svazků časopisů a byl vypracován definitivní výpůjční a čítárenský řád.

Pamětní kniha sice není kronika v pravém smyslu slova, ale i její stránky vypovídají o lecčems z historie. Nejinak je tomu i s pamětní knihou Státního zdravotního ústavu. Jako první se do

knihy podepsal Jan Šrámek, ministr veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. Následují jména tehdejších veřejných činitelů – primátora hl. města Prahy dr. Karla Baxy, ministra veřejných prací Antonína Srby, dále se objevují jména jako dr. Karel Petr, rektor Univerzity Karlovy, dr. Josef Zubatý, prezident České akademie věd a umění, prof. dr. L. Haškovec, děkan fakulty lékařské v Praze, prof. M. Weingart, rektor Univerzity Komenského v Bratislavě a další. K nejvýznamnějším patří bezesporu autogram prvního prezidenta Československé republiky T. G. Masaryka, který ústav navštívil 26. 5. 1926. O rok později, 1. 4. 1927, navštívil SZÚ tehdejší ministr zdravotnictví dr. Jozef Tiso, 25. 1. 1932 se do pamětní knihy zapsala i Hana Benešová, manželka tehdejšího ministra zahraničí dr. E. Beneše. Další zápisy svědčí o popularitě, jakou měl SZÚ mezi odbornou veřejností. Ve 20. a 30. letech ho navštívily četné delegace, např. ze Spolku českých lékařů v Praze, Klubu architektů, Spolku absolventek Státní školy ošetřovatelské v Praze, Klubu čs. turistů, a mnoho dalších návštěvníků ze všech koutů Československa. A také nemalá řada zahraničních návštěv ze všech slovanských zemí, dále z Francie, Japonska, Číny, Indie, Argentiny, USA aj. Zápisy do pamětní knihy ustaly během německé okupace. Jako první se po osvobození ČSR zapsal (5. 9. 1945) univ. prof. MUDr. Adolf Procházka, ministr zdravotnictví. Podpis dalšího ministra zdravotnictví, dr. Josefa Plojgara, je datován 14. 4. 1948. Začátkem 50. let, jak je z pamětní knihy zřejmé, začala éra návštěv především sovětských delegací.

V r. 1931 byl reorganizován provoz kuchyně, 1. února byly otevřeny rekreační místnosti pro zaměstnance v hlavní budově (budova č. 11) a dozor nad nimi dán V. oddělení sociální hygieny. Vznikly dílny pro pořizování propagačního materiálu, které se skládaly z mechanické dílny v suterénu hlavní budovy a fotografické dílny v podkroví. V suterénu se připravovala úprava prostor pro umístění hygienického muzea. Plánované zřízení filmového ateliéru bylo odsunuto pro velkou nákladnost.

V ústavu pracovalo 161 lidí: Ředitel, 12 vědeckých sil, 42 laboratorních, účetních a kancelářských sil a 107 zřízců a námezdních pracovníků. Na ředitelství ústavu byl z MVZTV přidělen vrchní odborný rada MUDr. Ludvík Votava a pověřen budováním oddělení pro zdravotní výchovu a propagaci. Na jeho místo referenta MVZTV pro záležitosti Státního zdravotního ústavu přišel doc. dr. R. Ziel. Připomeňme, že prvním referentem pro Státní zdravotní ústav byl na ministerstvu prof. Kučera. Vedením chemické laboratoře I. oddělení byl pověřen dr. Bouček, platového povýšení se dočkali zdravotní radové MUDr. B. Feierabend, MUDr. K. Urbánek a doc. dr. H. Pelc. Od 14. listopadu se začaly konat každou sobotu pracovní schůzky přednostů jednotlivých laboratoří s přednosty oddělení.

V roce 1932 se významnou událostí stala 2. mezinárodní konference výrobních oddělení státních zdravotních ústavů ve Varšavě, Záhřebu a v Praze, za účasti prezidenta Sérové exportní společnosti dánské. Ústavy se dohodly na kooperaci a výměně některých produktů a o cenách. Na náklady Rockefellerovy nadace byl na třítydenní studijní cestě v Rakousku, Maďarsku a Jugoslávii ředitel dr. Vacek. V dubnu 1932 začaly vycházet „Zprávy Státního zdravotního ústavu“. Knihovna odebírala celkem 241 časopisů získávaných koupí, darem nebo výměnou.

Zprávy Státního zdravotního ústavu

Na začátku byla myšlenka rychle a přesně informovat lékaře o všech novinkách v činnosti SZÚ - o nových imunizačních metodách, nových přípravcích, změnách ve výrobě a distribuci léčiv, o změnách cen atd. Proto vznikly Zprávy, které vycházely 1-2x za měsíc (kromě července a srpna) jako bezplatná příloha Časopisu lékařů českých, Praktického lékaře a Beiträge zur ärztlichen Fortbildung (v německém překladu). Každé číslo mělo dvě strany a týkalo se vždy jednoho předmětu, vyznačeného v pravém horním rohu registračním heslem (např. Universalia, Variola, Infectiones colibacillares atd.). Zakládaly se do pořadačů vydávaných SZÚ. Pozbylo-li některé číslo Zpráv platnost, bylo vydáno nové pod stejným heslem a číslem. Bylo tedy snadné neplatný text vyřadit a nahradit novým.

Zakladatelem a redaktorem Zpráv Státního zdravotního ústavu byl docent MUDr. Bohuslav Feierabend, uznávaný imunolog a propagátor nových zdravotních metod a léčiv.

V letech 1932-1933 vyšly Zprávy č. 1-20. Pro ilustraci můžeme uvést, že např. Zpráva č. 1, reg. heslo: Morbilli, přinesla informace o spalničkovém rekonvalescentním séru a podrobnosti o spalničkovém séru SZÚ (Serum antimorbilliosum humanum SZÚ) s návodem, kolik séra je třeba aplikovat, jak se počítají inkubační dny, jak sérum objednat, atd. Mnoho Zpráv bylo věnováno záškrtu, spále, dětské obrně, tuberkulóze, očkovacím látkám proti vzteklině atd. Byly publikovány i ceníky sér a očkovacích látek.

Po Feierabendově smrti (zahynul s celou rodinou v roce 1933 pod lavinou na Dachsteinu v rakouských Alpách) se řízení redakce Zpráv ujal docent MUDr. František Vaníček.

Oddělení pro sociální hygienu mělo za sebou první rok činnosti. Nejlépe zde byla vybavena laboratoř pro lidovou výživu a laboratoř statistická, ostatní teprve začínaly (laboratoř hygieny průmyslové, bydlení, školní a hygieny ošacení). Statistická laboratoř dostala moderní stroje pro zpracování materiálu. Vypracovala směrnice pro reorganizaci hlášení a registraci infekčních chorob v ČSR a prognózu infekcí, která byla vynikajícím teoretickým podkladem pro plány rozvoje imunologické výroby.

24. června 1932 bylo v suterénu hlavní budovy (budova č. 11) otevřeno hygienické muzeum. Byly v něm instalovány expozice: 1. Pohlavní choroby, 2. Výživa, 3. Alkoholismus, 4. Zhoubné nádory, 5. Průmyslová hygiena, 1. část – zábrana úrazům, 6. Metody zdravotnické propagace, 7. Tuberkulóza, 8. Infekční nemoci a 9. Složení těla. Muzeum bylo přístupné 3x týdně a návštěvnost, zejména v neděli, byla „dosti uspokojivá“, pochvaluje výroční zpráva.

Město České Budějovice v tomto roce dalo podnět k pravidelnému vyšetřování vody z Vltavy a přítoků od Loučovic, aby se zjistil stupeň znečištění odpadními vodami z papíren pod Krumlovem. Na chemickém vyšetřování, které prováděl SZÚ, se také podílel ústav prof. Heyrovského. Samostatná hydrobiologická laboratoř ještě zřízena nebyla.

Zpráva z roku 1933, kdy už byl ústav v podstatě dobudován a provoz rozvinut na téměř všech pracovištích, má bohatý obsah i ustálenou formu. Svědčí o dovršení vývoje a stabilizaci většiny funkcí SZÚ. Citujeme z ní proto obšírněji.

V úvodu se charakterizuje hlavní zaměření práce: „Státní zdravotní ústav informoval administrativu a dával jí podněty ideové a zejména praktické. Jejím jménem pak prováděl některé úkony pro zajištění lidového zdraví.“ Podobně jako dnes je formulována komplexnost péče o zdraví: „Na řadě zdravotních problémů jsou zainteresovány i jiné resorty veřejné správy, jako kupř. ministerstvo vnitra, veřejných prací, zemědělství, školství a národní osvěty, sociální péče, železnic, zásobování apod.“ „Příkladem posláni Státního zdravotního ústavu ve směru výchovném je škola veřejného zdravotnictví Státního zdravotního ústavu. Prakticky se uskutečňuje na právě budované škole pro sestry zdravotní a sociální péče (budova dnešního IPVZ), pro níž bylo vytvořeno kuratorium ze zástupců ministerstva zdravotnictví, školství a sociální péče.“ Obsah a dikce úvodu je shodná s brožurou o organizaci zdravotní služby, kterou dr. Vacek sepsal.⁽⁴²⁾

Zpráva všeobecná pak informuje, že spolu s vědeckým ředitelským sborem se projednávaly zdravotní otázky jako provedení epidemiologických studií o břišním tyfu na Moravě a Slovensku, uskutečnila se studie o produkci hygienického mléka ve spolupráci s hygienickou sekcí Společnosti národů, byly vypracovány směrnice pro odebrání a zasílání materiálu z horečky omladnic. Ústav se také zabýval výskytem strumy v Československu a bylo „usneseno, aby při odvozech všimli si lékaři okresní rozšíření strumatu mezi branci a činili o této věci záznamy. Tímto způsobem pak možno nabýti orientace o rozšíření strumatu v celém státě“. Ústav pokračoval ve vydávání časopisu Les Travaux, zasílal ho do celého světa a „těšil se i v r. 1933 velmi živé pozornosti návštěvníků z republiky i zahraničí“. Z korespondence je patrná stále živá spolupráce s Rockefellerovou nadací. Ředitelka úřadovny v Paříži Elisabeth Cromwell v listopadu 1933 sděluje řediteli Vackovi, že doufá v příznivé vyřízení žádosti slečny Vlkové. Jednalo se o stáž v USA.

Činnost jednotlivých oddělení v r. 1933

I. oddělení - pro výboru sér a očkovacích látek, přednosta doc. dr. F. Vaníček. Oddělení vyrábělo 56 druhů léčivých sér a vakcín v různém plnění: např. protitetanové sérum, sérum proti spále, spalničkám, proti vzteklině, dětské proti záškrtu a Ramonův záškrťový anatoxin, dále autovakcíny, např. pro léčení astmatu. Provádělo pokusy s alergeny proti senné rýmě na klinice prof. Přecechtěla a vydalo 11.–24. číslo časopisu „Zprávy“. Oddělení však hlavně vyrábělo léčebná séra a vakcíny a jiné produkty, v tomto roce za 4 009 260,90 Kč.

Lidové noviny v rubrice Veřejná správa tehdy uvedly: „Serologické oddělení Státního zdravotního ústavu v Praze tragickým úmrtím přednosty docenta dra Feierabenda neutrpí poruchu ve výrobě ser a očkovacích látek, poněvadž je plně zabezpečeno zásobami hotových a kontrolovaných výrobků. Rovněž je zajištěno další nepřerušené řízení tohoto oddělení a plná výkonnost a spolehlivost tím, že vedením byl pověřen víceletý zástupce přednosty docent dr. Fr. Vaníček.“ (Lidové noviny, 13. 7. 1933)

II. oddělení - pro výrobu očkovací látky proti neštovicím s přednostou dr. K. Urbánkem vyrábělo očkovací látku z kravských neštovic a věnovalo se technickému a technologickému rozvoji, novým postupům a metodám. Také ono mělo vysokou produkci výrobků. Prodal pro „prvoočkování“ 389 790 dávek, pro soukromá očkování 234 680 dávek a 280 dávek zdarma do zemského ústavu pro péči o matku a dítě. Pro přeočkování vyrobilo 535 825 dávek za 304 795 Kč, v roce 1933 celkem 1 077 575 dávek za 603 359 Kč.

III. oddělení - pro biologickou kontrolu léčiv (přednosta dr. O. Schubert) pravidelně kontrolovalo veškeré produkty vyrobené v SZÚ z hlediska účinnosti a bezpečnosti pro očkovaného člověka. Provedlo 2715 kontrolních zkoušek a do prodeje neschválilo 35 výrobků. Zabývalo se také metodami stanovení pohlavních hormonů z vaječníků a hypofýzy a metodou kontroly tyreoidálních preparátů. Oddělení se později stalo součástí Ústavu pro zkoumání léčiv.⁽²⁷⁾

IV. oddělení - pro bakteriologickou a sérologickou diagnostiku (přednosta doc. dr. J. Drbohlav) se zabývalo vyšetřováním infekčního materiálu zasílaného lékaři a vyrábělo diagnostické přípravky, např. Sanguitest k určování krevních skupin, provádělo výzkum a vývoj metod pro studium epidemií. Oddělení se mělo stát ústředím pro plánované bakteriologicko-sérologické diagnostické pobočky na území celého státu. Ke IV. oddělení patřily laboratoře: bakteriologická, sérologická, pro výrobu diagnostických produktů, parazitologická, nově zřízená hydrobiologická a státní sbírka kultur a mikrofotografií. V roce 1933 vznikla laboratoř vysoce virulentních infekcí, označená jako laboratoř morová, později se stala IX. oddělením ústavu.

Bakteriologická laboratoř IV. oddělení kromě rutinních vyšetření studovala hlavně záškrt a „střevní tyfus“, u záškrtu výskyt virulentních případů a nosičů ve školách ve vzorovém okrese Praha-Vršovice. Celkem bylo provedeno 1642 vyšetření, z nich bylo 1505 negativních, 31 pozitivních a 8 toxických. „Dřívější mínění úřadů, že u dětí je 40 % nosičů difterie, jest klamné,“ píše se ve zprávě. Problematika „střevního tyfu“ byla rozdělena a) na sledování titrů aglutininů v krvi branců a b) na vyhledávání a sérologické zjišťování bacilonosičů. Výskyt bacilonosičů byl vyšetřován v endemickém ložisku jednoho ústavu pro slabomyslné se 400 chovanci a byli nalezeni 4 nosiči střevního tyfu. Byla také provedena studie vztahu aglutininů a krevních skupin, nejmenší výskyt byl zjištěn u skupiny AB (8 %) a nejvyšší u skupiny A (39 %).

Sérologická laboratoř vyšetřovala materiál pro kliniky, státní věznice a jiné ústavy, hlavně za účelem získání kontrolního materiálu pro zkoušení vybraných antigenů. Dále byla prováděna vyšetření na lues, gonorrhoeu a aktivní tbc.

Laboratoř na výrobu diagnostických produktů vyráběla 60 preparátů jako aglutinogeny, aglutinační séra, antigeny pro zjištění lues a gonorrhoe, tbc aj. a typová séra pneumokoková.

Parazitologická laboratoř studovala otázku hubení potkanů pro fyzikát hlavního města Prahy, sledovala výskyt rickettsií u potkanů a rutinně vyšetřovala zaslaný materiál na hlísty, trichomonas vaginalis atd.

Laboratoř hydrobiologická pravidelně každý měsíc kontrolovala bakteriologicky a planktologicky „filtrační vodárnu v Podolí“ a podle nařízení zemského úřadu v Praze také vodárnu v Písku a v Příbrami. Rutinně vyšetřovala vzorky vod.

V. oddělení - pro sociální hygienu s přednostou prof. dr. Hynkem Pelcem se zabývalo výzkumem, kontrolou hygienických zařízení a výchovou lidí. Odborníci V. oddělení prosadili do výzkumu zdravotního stavu obyvatelstva epidemiologickou metodu, s jejímiž základy se seznámili na školách veřejného zdravotnictví v USA. Jejich sociálně lékařské myšlení se zásluhou konkrétních výzkumů postupně prosazovalo v české a slovenské lékařské veřejnosti. Oddělení mělo laboratoře: lidové výživy, hygieny průmyslové, bytové hygieny, odívání a laboratoř statistickou.

Laboratoř lidové výživy prováděla biologické hodnocení potravin a „živných přípravků“, biologickou analýzu ranných a podzimních brambor s ohledem na obsah protikurdějového vitamínu. Stala se distribuční stanicí mezinárodních vitaminových standardů pro ČSR. Začala pracovat na experimentální studii strumigenních účinků zelí. Laboratoř zhodnotila data Státního statistického úřadu o výživě nezaměstnaných dělníků a pokračovala ve studii kvantitativní celoroční potravinové spotřeby slovenské rodiny. Laboratoř vydala brožuru „Výživa ve finanční tísní“.

Laboratoř hygieny průmyslové se pokoušela reorganizovat statistiku nemocnosti pojištěnců okresní pojišťovny pro Velkou Prahu a získat tím představu o výskytu nemocí z povolání. Navázala spolupráci s firmou Baťa ve Zlíně, aby v jejích závodech byla organizována moderní hygienická služba. Byly sledovány práce hrozící otravou benzolem a jeho homology. Laboratoř spolupracovala v tomto směru s laboratoří pro hygienu školní, o té se ale zpráva nezmiňuje.

Laboratoř pro hygienu bytovou pracovala na typech drobných zařízení asanačních a vypracovala vzor pro hygienické hnojiště u různě velkých hospodářství, včetně podrobných plánů a rozpočtů. Propracovala typ hygienického záchodu a začala vypracovávat typy hygienických studní.

Laboratoř statistická zpracovávala hlášení infekčních nemocí podle bydliště nemocných a v místech nemocnic. Prováděla měsíční rozbory hlášení infekčních nemocí a čtvrtletně je publikovala. Začala dělat čtvrtletní rozbory pohybu obyvatelstva. Vydala přehled výskytu strumy u branců v letech 1929–1931 podle okresů a nadmořské výšky. Analyzovala kojeneckou úmrtnost na Slovensku a Podkarpatské Rusi v letech 1931–1932, kdy byla zvlášť vysoká.

Laboratoř pro hygienu odívání experimentálně studovala ulpívání bakterií na třinácti látkách pro dětské oděvy a připravila putovní výstavu dětského odívání.

VI. oddělení - pro zdravotnickou výchovu a propagaci (přednosta dr. L. Votava) ve zprávě píše, že „právě doba hospodářské krize vyžaduje klást zvýšený důraz na stupňování zdravotní výchovy k zamezení větších škod na zdraví národa“ a „lidová výchova ve zdravotnické prevenci je ekonomickou formou péče o zdraví“.

Vědecká práce oddělení se zaměřila na duševní únavnost dětí ve školách. Oddělení sebralo a vystavilo zdravotnické plakáty z celého světa.

VII. oddělení – Státní všeobecný ústav pro vyšetřování potravin (přednosta Fr. Klabzuba). Ústav sloužil pro území Čech a vyšetřoval vzorky potravin odebrané tržním úřadem, zdravotní policií nebo dodané výrobcem a obchodníky. Vyšetřovalo se mléko, umělé tuky, uzenářské výrobky, obilí a mouky, limonády, lihoviny, sýry, masové konzervy apod. K SZÚ byl přičleněn v r. 1932. Podobné ústavy byly v Brně (Květná ul. č. 19), v Bratislavě a Košicích při výzkumných ústavech zemědělských.

VIII. oddělení – Státní ústav pro zkoumání léčiv (přednosta prof. E. Skarnitzl) se zabýval schvalováním nových léků, kontrolou léků v tržní síti a lékáren. Vydával Lékopis. K SZÚ byl přičleněn v r. 1933.

Od roku 1933 byla v provozu "**epidemická autokolona**" pro Čechy, přízemní stavba s několika garážemi na místě dnešní 3. lékařské fakulty UK. Jednalo se o pracoviště, které zabezpečovalo praktická protiepidemická opatření, od šetření v ohnisku nákazy, po ohniskovou dezinfekci, a mělo na starosti i převoz infekčně nemocných vlastními sanitními vozy. Autokolony byly v Praze, Brně, Bratislavě, Košicích a v Užhorodě. V roce 1931 projevil zájem o autokolonu okresní úřad v Turčanském sv. Martině a požádal MVZTV, aby ji sem přemístila z Bratislavy.

Představu o činnosti epidemické autokolony dává Výroční zpráva o činnosti brněnské státní epidemické autokolony za rok 1937. Píše se zde, že „bylo převezeno do nemocnic za účelem izolace 1204 osob stížených nakažlivými chorobami, z nich 548 pro záškrť, 461 pro spálu, 191 pro břišní tyf, 3 pro zánět mozkových blan a 1 pro horečku omladnic“. Autokolona uskutečnila 966 převozů nemocných a 55 jízd automobilu s parním dezinfekčním přístrojem. Kromě toho provedla 375 dezinfekcí dezinfekčními roztoky v obydlích a zdravotní dohled nad 3117 osobami.

Řídící lékař intervenoval při provádění ochranných opatření 67x, vyhledává přitom „proběhlé, zakrslé a zastřené případy, zvláště v obcích, kde se objevily menší či větší epidemie té které infekční nemoci“. Autokolona měla 4 automobily a přehled za léta 1931-1937 vykazuje, že ujeli ročně 9,5-13 tis. km a převezli 785-1483 lidí. Zprávy podávala autokolona také za každý měsíc. Do okruhu působnosti brněnské autokolony patřilo 13 okresů od Moravské Třebové přes Brno po Hodonín. Pro zajímavost dodejme, že ojeté a odepsané vozy se neprodávaly, ale řidiči je rozebírali na náhradní součástky, které se používaly k opravám.

V září 1938 se ve Státním zdravotním ústavu konal velký mezinárodní farmakologický kongres o léčivých a aromatických rostlinách. Atmosféru dní před mnichovskou dohodou s Hitlerem (29. září 1938) popsal účastník konference, slavný psychiatr prof. Vladimír Vondráček. Francouzskému předsedovi kongresu se prý v ústavu a v Praze tak líbilo, že zde chtěl zůstat déle a vzbudil tím strach předsednictva, aby ho zde nezastihla válka. Přemluvili ho, aby odjel. Nic by se mu nestalo, kdyby zůstal, poznamenává Vondráček.

Pohled na práci některých oborů

Hlouběji je vidět činnost z materiálů, jako byla v roce 1929 zpráva **doc. Pelce** o zdravotním stavu obyvatelstva ČSR za posledních 10 let (1918-1927). Zpráva obsahovala rozsáhlá tabelární data a grafy o přirozené obměně obyvatelstva v ČSR, v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi, údaje o porodnosti, úmrtnosti a kojenecké úmrtnosti, o středním stavu obyvatelstva a věkové skladbě podle pětiletých skupin. Doc. Pelc v práci ukazuje, že do roku 1927, oproti stavu v letech 1910-1914 se úmrtnost v Československu snížila o 21 %, v Čechách o 21 %, na Moravě a ve Slezsku o 29 %, na Slovensku o 5,3 % a na Podkarpatské Rusi o 5,3 %.

Vydání zprávy doc. Pelce o zdravotním stavu obyvatelstva ČSR provázely zajímavé okolnosti. Ředitel SZÚ dr. Vacek v dopise ministerstvu k tabulkové části zprávy uvedl, že „doc. dr. Pelc se nyní věnuje zpracování, jež bude interpretací rozsáhlého ciferního materiálu s orientací k situaci mezinárodní“ a dále: „Ježto mu nemohla býti dána k ruce písáčka, píše zprávu na stroji sám, což si vyžádá doby asi 1/2 měsíce.“ SZÚ chtěl vydat zprávu v nákladu asi 5000 výtisků za 25 000 Kč a žádal proto o schválení ministerstvo. Úředník napsal ke spisu kuriózní komentář: „Zpráva o zdravotním stavu obyvatelstva ČSR za uplynulé desetiletí odpovídá povinností ústavu dle paragrafu 5 zák. č. 218/1925 Sb.“ ... „Vláda má upravit nařízením podmínky práce SZÚ a pokud se tak nestane, může se pokládat sbírání dat a jejich koordinace s příslušnými dedukcemi za odborně vědeckou práci a zkoumání, jež jest úkolem ústavu v předpokladu, že je jich třeba k účinným (podtrženo) zdravotním opatřením a že se tak děje pro státní správu (paragraf 2 cit. zákona).“ Potom ještě referent připomněl, že na vydání publikace nemá SZÚ v rozpočtu prostředky. Úředník si nevšímal obsahu a významu zprávy, ale otázky, zda ústav neprovádí něco nepříslušného.

Dalším příkladem je „Nástin metod ke studiu světla a vzduchu“, který sepsal dr. Luis Nistler z V. oddělení sociální hygieny a ministerstvu veřejného zdravotnictví ho v červnu 1935 zaslal ředitel ústavu dr. Vacek.

První část Nástinu má název „Vzduch“ a hovoří o nebezpečí některých složek vzduchu jako je prach a kouř pro živnosti, průmysl a „koncentrovaná sídliště“. „Měla by být zřízena prachová komora, v níž by se mohly vytvořit libovolné koncentrace prachu s určitou velikostí částic a v pokusech zkoumat podmínky ochrany.“ K měření velikosti částic se měl používat konimetr, fotometr, v pokusech dále spirometr. Počítalo se také se studiem zvlhčování vzduchu při topení v zimních měsících a s vývojem přístroje dostupného všem vrstvám obyvatelstva. K experimentům měla sloužit prachová komora ve tvaru válce, z něhož by pokusná osoba vně válce dýchala přes masku zaprášený vzduch.

Citovaná práce také obsahuje „Návrh studie o prachových, kouřových a světelných poměrech Velké Prahy“. Píše se: „Mají-li výsledky takové studie míti trvalou cenu a možnost býti využity příslušnými institucemi (zdravotní politici, regulační a stavební úřady), musí býti pokud možno kvantitativní...“. Následuje popis vyšetřování: „Je třeba míti standardní aparaturu, která pracuje stále stejným způsobem.

Disponovati sítí stanic ... konati šetření po dobu nejmíň jednoho roku ... stejně vy-
cvičené osoby ke střídání a měření v různých dnech ...“ Plánovalo se chemicky
vyšetřovat plyny, částice a bakteriologické vyšetřování vzduchu. Přístroj měl být
„kufrový“, poháněný motorem auta nebo elektrickým motorkem. V Praze mělo být
22 stanic „v širokých liniích na východ, jih, západ a sever“. Studie měla „zachytiti
rozdíly mezi obytnou čtvrtí, parkovou částí, tovární částí, zastavěnou a nezastavě-
nou plochou, vliv Vltavy apod.“

Druhá část Nástinu se jmenuje „Studie o ztrátě světla způsobená kouřem v Praze“. Klade
otázku „Kolik ultrafialových paprsků ztrácí Velká Praha následkem velkého oblaku kouře a pra-
chu?“ Chce měřit v Hyberské ulici na dvoře finančního ředitelství a na kontrolním místě u Ma-
sarykových domovů v Krči (dnes Thomayerova nemocnice) a použít „bioklimatický dosimetr“.
Vzorem byla podobná studie v New Yorku a Baltimore.

Oblast epidemiologickou ilustrují zprávy o využití tyfové enterovakcíny v Če-
chách za rok 1931, na Slovensku za rok 1933 a na Moravě v r. 1935. V Čechách
bylo očkováno 1226 lidí a z nich na tyfus zemřel jeden, měl však srdeční vadu. Ve
zprávě zemského úřadu v Brně o použití Besredkovy vakcíny ze Státního zdravot-
ního ústavu je uvedeno, že bylo očkováno 456 členů domácností, kde se vyskytlo
onemocnění břišním tyfem, a nemocničního personálu. Z očkovaných onemocněly
2 osoby, jedno očkování bylo prokazatelně neúspěšné. Očkování proti tyfu se už
zkoušelo více let. Např. ve zprávě od zemského prezidenta z Brna v r. 1927 píší, že
„ocenění výsledků je ztíženo tím, že nebyla současně pokusná kontrola s osobami
neočkovanými a že očkování bylo konáno v době, kdy epidemie překročila kulmi-
nační bod a současně se prováděla další preventivní opatření...“. Přesto ve zprávě
vyjádřili „dojem, že profylaktický vliv byl příznivý“. Protiepidemickou činností se
ústav zabýval trvale, v r. 1937–38 se např. rozsáhle angažoval v potlačení rozsáhlé
epidemie tularémie, která se z Rakouska rozšířila na jižní Moravu, Slovensko a
Podkarpatskou Rus. IV. oddělení doc. Drbohlava bylo výhradním místem pro labo-
ratorní diagnostiku nemoci.

Ústav se mnohostranně podílel na řešení řady problémů veřejného zdravotnictví.
K zásadním otázkám se vyjadřovali představitelé hlavních oborů ústavu i vedení.
V květnu 1934 předal ministerstvu zdravotnictví obširnou analýzu ochrany veřej-
ného zdraví v době hospodářské krize přednosta oddělení sociální hygieny prof.
Pelc. Jeho dokument obsahoval také návrhy na reformu veřejné zdravotní správy.
O zdravotním stavu obyvatelstva prof. Pelc říká, že je velmi dobrý, zlepšování ne-
bylo narušeno, a jako příklad uvádí všeobecnou úmrtnost, úmrtnost na tuberkulózu
a úmrtnost kojenců. „Jediným stinným bodem v demografickém vývoji zůstal při-
rozený přírůstek, protože v době krize nastal nebývalý sestup,“ píše prof. Pelc a
dále uvádí: „Před 10 lety byla hodnota přírůstku asi 150 tis./r. a v r. 1933 klesla na

polovinu, zejména ve východní části státu. Černým bodem zdravotnictví je vysoká úmrtnost na Slovensku.“

V návrhu reformy pak upozorňuje na nerovnoměrnost systému obecních a městských lékařů. Zatímco okresní měli vysokou úroveň vzdělání, obecní a obvodní lékaři, zejména v hygieně, neměli fyzikátní zkoušku a působili převážně terapeuticky. Navíc byl, podle Pelce, velký rozdíl úrovně mezi velkými městy a venkovskými obvody. „Městští a obvodní lékaři se nestali hygieniky,“ kritizuje Pelc, „služba hygienická pro ně zůstala jen vedlejším zaměstnáním poměrně malého významu.“ Další kritiku adresoval státní zdravotní policii: „Zdravotní policie chce provádět dozor nad obyvatelstvem a administrativními opatřeními chce vynutit zlepšení hygienických podmínek. To je směr zastaralý, který je zděděn z doby absolutistické formy státní, jak byl již koncem 18. století formulován Johanem Petrem Frankem.“ Cituje Wirchova, který razil pojem sociální lékařství a názor, že se „podstatného zlepšení zdraví lidí musí docílit tím, že občanstvo samo bude získáno k tomu, aby se staralo o udržení svého vlastního zdraví, a orgány veřejné mají být k tomu, aby mezi obecními budily zájem o věci zdravotní a usměrňovaly snahy obyvatelstva samého“. Zdůrazňuje i politické hledisko: „Sociálně zdravotní směr je současně směrem demokratickým, v protikladu k zastaralému směru zdravotně-policejnímu.“ Nakonec upozorňuje, že „touto cestou se daly dobrovolné spolky, protože ale neměly odborné lékařské vedení, zašly stranou“.

Prof. Pelc dále zdůraznil potřebu unifikace zdravotnické legislativy ve všech zemích Československa a navrhl, aby vedení zdravotnických záležitostí bylo zkoncentrováno v rukou úředních lékařů při okresních úřadech a aby jim byla svěřena péče o hygienu i sociální zdravotnictví. Dále doporučuje přepracování zákona o zdravotní policii. Ministerstvo, jak je zřejmé ze spisu datovaného 8. 5. 1934, oceni- lo řadu podnětů prof. Pelce, ale jejich realizaci se nevěnovalo. Usoudilo, že zdra- votnictví odpovídá potřebám, lidé jsou léčeni náležitě a koneckonců zdravotní stav obyvatelstva je dobrý.

Zákonem č. 332 z 15. dubna 1920 převzal výkon zdravotní policie, která dosud patřila obcím, stát. U okresního úřadu k tomu byl ustanoven potřebný personál, k němuž patřil lékař a pomocný zdravotní personál (pomocnice při porodu, pečovatelé o nemocné, sociální pracovnice, dezinfektoři atd.). Úkolem zdravotní policie byl dozor nad silnicemi, veřejnými místy apod., byty, stavbami, potravinami vč. masa, nad pitnou vodou, užitkovou, stojací i tekoucí a nad odstraňováním odpadků vč. splašků, zdravotní dozor „ke školám, hostincům a budovám veřejně přístupným“, zdravotní dohled „k průmyslovým podnikům, na průmyslové a živnostenské dělníky a na dělnictvo domácké“, zdravotní dohled na obchod zbožím lékařským, jedy a látkami zdraví škodlivými, na zamezení mastičkářství a neoprávněného lékařství a babictví, na první pomoc při náhlých onemocněních a úrazech, na evidenci a pomoci slepcům a jiným postiženým osobám, dále měla policie na starost opatření proti nakažlivým chorobám a „lidovým nemocem“, dohled k soukromým ústavům léčebným a k očištěným lázním, ohledávání mrtvol, zdravotně policejní práce po-

hřební a hřbitovní, dohled nad dobytčími trhy, vykonávala úkoly tržní policie a dohled nad pohodnictvím a mrchovišti.

Státní lékař také očkoval proti neštovicím, léčil chudé, dozíral nad tělesnou výchovou, nad školní mládeží, staral se o zdravotní výchovu a podílel se na etické výchově obyvatelstva. Práva a povinnosti zákon nestanovil, odkazoval na platnost dosavadních předpisů nebo na vydání budoucích. Přemíra a rozsah úkolů asi předurčovaly zdravotní policii k malé účinnosti práce.

O obecných otázkách zdravotnictví systematicky pojednal i ředitel ústavu doc. Vacek v článku Organizace zdravotní služby v Československu, její kritika a reformy, který byl uveřejněn v publikaci Zdravotnictví a sociální politika. Podává přehled cíle a směrů veřejné zdravotní služby, vývoje zdravotnické administrativy v Československu, probírá program a metody organizované preventivní služby veřejného zdravotnictví a organizaci zdravotní služby a správních úřadů. V článku je také popsán Státní zdravotní ústav.

Dobrovolní pracovníci

V ústavu pracovali na některých odděleních lidé, kteří nebyli zaměstnanci SZÚ: vojáci, přidělení na výcvik ministerstvem národní obrany, lékaři pracující vědecky na nějakém problému, dokonce sestra jedné lékařky vypomáhala ve svém volném čase při výrobě vakcín, farmaceuti, kteří si připravovali své dizertační práce. V různých letech se jednalo asi o 30 lidí. Zavedenou praxi napadl při kontrole v roce 1936 Nejvyšší účetní a kontrolní úřad, protože dobrovolní pracovníci „pro svou práci spotřebovávají ústavní materiál bez úhrady“, přičemž je „jejich činnost spíš osobním zájmem než prací pro ústav“. Ústav k práci dobrovolných vědeckých pracovníků v r. 1933 vydal pravidla, ale podle názoru kontrolního úřadu je neuplatňoval.

Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče

Škola vybudovaná v areálu ústavu a financovaná z prostředků státu a Rockefellerovy nadace měla být součástí ústavu, její postavení se ale vyvinulo jinak. Na přípravě její koncepce a programu výuky se podílela řada odborníků SZÚ. Na VIII. schůzi kuratoria školy v prosinci 1936, která se zabývala učebním plánem, byl kromě jiných významných osobností pozván i **prof. Pelc**. Ve škole se začalo učit 15. 2. 1936 a slavnostní zahájení se konalo 7. 3. 1936 za účasti ministra zdravotnictví, ministra sociálních věcí, Alice Masarykové a dalších významných hostů.

Na rozvrhu v letech 1937–1939 byly kromě jiných předmětů hygiena a epidemiologie, laboratorní práce z chemie a bakteriologie, výživa s praktickým vařením, etika a historie, sociální péče, sociologie, sociální politika, psychologie a pedagogika. Nejvíce z celkových 496 hodin měla hygiena a epidemiologie a sociologie (po 60 hod.). V druhé části výuky byly klinické předměty sociální lékařství, sociální pojištění, veřejná správa zdravotní a sociální, občanské právo, ústavní a správní právo a národní hospodářství. Vskutku impozantní rozsah, který z absolventek vychoval ojedinelé odborníky.

Na škole učili přední odborníci, mnozí z nich význační úředníci ministerstev. Ze Státního zdravotního ústavu měli přednášet MUDr. O. Schubert, MUDr. Jaroslav Klíma, MUDr. L. Mlčochová a odborná učitelka slečna Vacková. RNDr. M. Podzimková z ústavu připravila syllabus přednášek o vaření. Přednášet měl také MUDr. Jaroslav Teisinger, asistent kliniky prof. Pelnáče z Všeobecné nemocnice v Praze. Ředitelkou školy byla MUDr. Amálie Houžvicová, která před ustanovením ředitelkou studovala v USA.

Všední dny v ústavu

O všedním a společenském životě lidí v ústavu je pohříchu málo informací a budou se muset teprve hledat nebo náhodně objevovat, jako se v padesátých letech, v jakémsi koutě v ochozu pod posluchárnou, našly hudební nástroje - fagot a klarinety - v pouzdrech s inventární nálepkou a číslem Státního zdravotního ústavu. Snad kdysi existoval nějaký komorní soubor SZÚ.

Synovec doc. Feierabenda Vladimír býval někdy u strýčka, který pracoval i bydlel v ústavu, na návštěvě. Doc. Feierabend ho učil hrát tenis a na ústavní hřiště si prý občas zašel zahrát s kolegy i v pracovní době, kterou vlastně měl podle potřeby celý den. V podvečer se podíval na hodinky a řekl: „Končím, musím jít odečítat“.⁽⁹⁾

Hřiště se po letech stalo předmětem výtky Nejvyššího účetního kontrolního úřadu, který po dohlídce v ústavu v r. 1937 napsal, že zaměstnanci nehradí jeho používání a používají ho i cizí osoby. Ředitel to odmítl, protože veškeré náklady, kromě nepatrné spotřeby vody, hradilo Svépomocné družstvo zaměstnanců SZÚ a částka 224 Kč za 6 q cihlové drti se netýkala tenisového hřiště. K účasti cizích osob na hřišti vysvětlil, že to je vyloučeno, protože je ústav pod vojenským dozorem (dopis je z r. 1938, po obsazení českého pohraničí německou armádou), což vylučuje přítomnost cizích osob. Potom odmítl požadavek úřadu, aby členové Svépomocného sdružení za používání hřiště platili, když bylo vybudováno pro zaměstnance, „protože pracují v náročných a zdraví nebezpečných podmínkách a ještě ho vlastními silami udržují. Kdyby za něj měli platit, určitě by ho opustili a hodnota nejméně za 30 tisíc Kč by se zničila“.

„Svépomocné sdružení zaměstnanců Státního zdravotního ústavu ČSR v Praze“ byl dobrovolný spolek s výtečně vypracovanými stanovami, řádně registrovanými u Zemského úřadu v Praze v r. 1932. Na seznamu z roku 1932 je 252 členů, jimiž pravděpodobně byli všichni zaměstnanci i někteří členové rodin, jako paní Otká Boučková, MUDr. Ludmila Pelcová, Marie Vaníčková aj. Stanovy říkaly, že účelem spolku je „zlepšovat sociální, rekreační a společenské poměry zaměstnanců a jejich rodin“ a k tomu účelu „zařizovat společné stravování, rekreační, sportovní, vzdělávací a zábavné podniky“. Prostředky pocházely z členských příspěvků, darů a odkazů a z výtěžků společných podniků spolku. V čele spolku bylo kuratorium a jeho členové byli voleni po čtyřech z každé sociální skupiny, tj. z „vysokoškolského zaměstnanectva“, z „laboratorního a kancelářského zaměstnanectva“ a ze „zřízeneckého zaměstnanectva“ ústavu. Vedle toho existovala Domácí rada, která se hlavně starala o hospodaření spolku, a Rozhodčí soud, který měl řešit spory mezi členy spolku a zástupce do něj volily po dvou obě strany sporu.

S typickým smyslem pro organizaci a pořádek vydal ředitel Vacek v červnu 1929 oběžník, který je dnes autentickým souborem informací o běžném životě a práci v ústavu. Přílohami byly domácí řád, požární a bezpečnostní řád, domácí řád pro zaměstnance stájí, pracovní řád pro vrátného, předpisy pro zřízence k posílkám, mechanika a elektromontéra, strojníka, topiče a ponocného a domácí řády pro dvůr Bohumile. Do týdne po vydání měli zaměstnanci potvrdit, že se s

nimi seznámili a budou je plnit. Současně ředitelství požádalo „pány přednosta oddělení, aby podřízený personál ku dodržování daných předpisů v každé době přidržovali“.

Domácí řád stanovuje, že zaměstnanci, kteří v ústavu bydlí, nesmí mít podnájemníka, vyjma jiných pracovníků ústavu, ale jen se svolením ředitelství. Návštěvy v bytech delší než 8 hodin musí být ohlášeny. Obyvatelé v ústavu nesmí chovat zvířata, kočky a psy jen s povolením ředitele. „V ústavu má vládnouti kázeň a pořádek, vzájemná blahovůle, slušnost, mravnost a pravdomluvnost. Jest nečestné pomluvami poškozovati pověst a zájmy ústavu. Má-li zaměstnanec námitky proti rozkazu, přednese je nadřízenému, který rozkaz vydal, případně řediteli. Soukromé žaloby pro urážku na cti je možno podat jen se svolením ředitele, který se pokusí věc upravit. Obcházení předepsanou služební cestu dlužno považovati za udavačství. Ve služebních hodinách nikdo nesmí opustit své pracovní místo a každý je povinen stanovené hodiny pracovní přesně dodržovat. Je obecnou povinností šetřit ústavní majetek a kdo zavíní poškození nebo ztrátu, je povinen škodu nahradit. Průkaz pracovní nezpůsobilosti jest předložiti co nejdříve, zpravidla do 24 hod., nejpozději do 3 dnů. Do ústavu se smí vcházet a vycházet jen hlavním vchodem a zaměstnanci či návštěvy jsou povinni podrobit se kontrole vrátného. V parku není dovoleno trhat květiny, ničit keře, stromy či trávníky, ani na nich sedat či polehávat. V období, kdy se topí, má teplota v místnosti obnášet 18°C. Světla podél komunikací rozsvěcuje za soumraku ponocný a při svítání je zhasíná. Aby se předešlo rozšíření nakažlivých nemocí v ústavu, musí se každé nakažlivé onemocnění, i příslušníka domácnosti, ihned hlásit.“

Ponocný byl vlastně noční hlídač. Konal pochůzky po areálu od 18 hod. do 5 hod. ráno. Kdyby dopadl cizí podezřelou osobu, měl ji předvést vrátnému, pokud by mu chtěla osoba utéci, volat na pomoc lidi bydlící v ústavu nebo policejní stráž. Bděl nad tím, aby nikdo nepřelézal ústavní plot a věci ústavních neodnášel. Zvláštní pozornost měl věnoval místnosti, kde byla ústavní pokladna, a dávat pozor na nebezpečí požáru.

Vrátný zjišťuje, pravil předpis pro jeho práci, u všech cizích osob, za jakým účelem vcházejí, a má „zamezit vstup podomním obchodníkům, žebrákům a subskribentům. Je zodpovědný, že se z ústavu bez svolení nevynášejí zásoby, nářadí, přístroje, zvířata, květiny, sazenice, zkrátka cokoli, co jest majetkem ústavním. Vrátný má prohlížeti všechna zavazadla a zadržeti majetek ústavní v nich nalezený a předvést takové osoby do úřadovny správce k dalšímu řízení. Zaměstnancům ústavním není dovoleno státi před vraty, bez příčiny nebude jim pobyt ve vrátnici trpěn. Vrátný dohlíží na správné píchání elektrických kontrolních hodin a podává o tom denně výkazy na ředitelství, v mimořádné době přijímá poštu a po služební době je povinen přepnout si linku do bytu. Ke každému se má chovati zdvořile a důstojně“.

Zřízenec k posilkám roznáší úřední donášky v ústavu i mimo ústav. Kusy, které dostane do 16. hodiny k expedici, musí podle předpisu zabalit a téhož dne vypravit. Zásilky předává proti potvrzení. Má přísně zakázáno jakékoli obchodování, opatřování míst v ústavu nebo podávání zpráv, které nespádají v jeho obor.

Mechanik a elektromontér SZÚ obsluhuje chladicí kompresor v budově sérologické, vyrábí pro celý ústav led a obsluhuje chlazení místností v sérologickém a diagnostickém oddělení, spouští v oddělení sérologickém a vakcínovém pumpu na stlačený vzduch a udržuje ventilace boxů sérologické budovy, resp. zařízení na ohřívání či chlazení boxů, udržuje motory, centrifugy a zdviže, reguluje a udržuje podle požadavků odborníků termostaty, inkubátory vodní lázně, vysušovače a sterilizátory. Dohlíží denně na akumulátorovou baterii pro provoz telefonní ústředny a podle potřeby ji dobíjí. Obsluhuje parní turbíny (odstředivky na sérologickém a bakteriologic-

kém oddělení), dohlíží na chod Seitzových filtrů, dohlíží na parní stoje a přístroje na odděleních, kontroluje spotřebu elektřiny v soukromých bytech, vede záznamy o spotřebě atd.

Strojník, topič a výpomocný topič obstarávají topení pro všechny budovy, ohřívání vody a přípravu ostré páry. Udržují v pořádku 4 topné kotle, přidělení topiči ve všem pomáhají vedoucímu topiči, jejich povinností je také udržovat vzornou čistotu a pořádek v kotelně a dílně. První topič váží uhlí na mostní váze a dbá, aby dodávané uhlí mělo dobrou jakost, a přijímá a ukládá do zvláštního skladiště benzin pro potřebu automobilů a vydává ho řidičům na odběrné knížky. Ústřední vytápění začíná 1. října a končí posledního dubna, jinou dobu smí povolit jen ředitel. Ukáže-li se to potřeba, jsou topiči povinni topit i v noci. Strojník a první topič jsou povinni nejméně dvakrát denně kontrolovat teplotu v pracovnách a na chodbách všech budov a provádět opravy, kromě toho opravovat zámky a udržovat hasičská zařízení.

Domácí řád pro stáje malých zvířat říká, že zvířata musí být v takovém stavu, aby se výsledky pokusů na nich daly zhodnotit, a proto se jim musí dostat řádného ošetření, zdravého a čistého krmiva v potřebném množství. Stáje musí být řádně větrány, aby zvířata netrpěla zkaženým vzduchem, v létě se otevírají ve dne i v noci veškeré okenní ventilace. Teplota nemá nikdy klesnout pod 16°C, v každé místnosti musí být na vhodném místě teploměr. Zřízení začínají práci v 7 hod. ráno a končí v 17 hod. s jednou hodinou polední přestávky. V 7 hod. začne zřízenec krmit zvířata v boxech na jednotlivých odděleních. Zdravá a vyřazená zvířata v Pasteurově laboratoři (vzteklina) krmí zřízenec v téže době. Zašlá zvířata kladou zřízenec na klece. S prací musí být zřízenec hotov v 9 hod. Druhé krmení se začíná v 16 hod. a zašlá zvířata se dávají do lednice, na klec se položí jejich lístek.

Domácí řád stanovuje dále, že v létě se krmí morčata a králíci zelenou pící a jednou týdně ovsem, myši, krysy a ostatní zvířata zrním a třikrát týdně houskou máčenou ve zředěném mléce. V zimě se krmí morčata a králíci řepou a senem, dvakrát týdně ovsem, myši, krysy a ostatní zvířata jako v létě. Dále se popisuje čištění klecí, které se dělá vždy ve dvou místnostech denně od pondělí do soboty. Jednou měsíčně se místnosti myjí a dezinfikují. Jako stelivo se používají drtiny, při pokusech s nebezpečným materiálem se smí používat jen „dlouhé seno“. Mrtvoly zvířat se pálí ve stájové kremaci v I. poschodí budovy. Rozsáhlý domácí řád pak vyjmenovává přípravu zvířat k pokusům, pitvy. (Odpitvaná zvířata se pálila pod kotlem v hlavní kotelně. Masem zdechých zvířat, pokud to přednosta schválil, se mohla krmit masožravá zvířata). O sobotách, nedělích a ve svátečních dnech byla pracovní doba u zvířat od 7 do 13 hod. a od 13 do 17 hod. Domácí řád pro zaměstnance ve stájích byl nejobsáhlejší a nejpodrobnější.

Samostatný domácí řád měly také „výrobní stáje ve dvoře Bohumile“, které popisovaly povinnosti při ošetřování „výrobních koní a jiných zvířat“. Po stránce odborné, hospodářské, správní i účetní podléhala výrobní část dvora výhradně přednostovi oddělení, představeným čeledínů byl vrchní štolba, kterého museli „bez odmluvy uposlechnouti“. Vyřizoval také stížnosti jednoho čeledína na druhého, zatímco stížnosti čeledínů na štolbu vyřizoval přednosta laboratoře, stejně tak stížnosti štolby na čeledíny, což uvádíme, aby bylo patrné, jaké situace tam přinášel život a do jakých podrobností šel domácí řád.

Výroba léčivých sér a očkovacích látek

Po otevření ústavu byla dominantní činností. Historii obsáhle a poutavě popisuje ve své knize Mlčochová.⁽²⁷⁾ Začalo se antidifterickými a antitetanickými séry

(1926), budoucí výrobní spektrum se však muselo teprve hledat, protože nebyla k dispozici analýza dosavadní situace epidemiologické ani terapeutické. Ukazatelem měl být odbyt. Preparáty se pro kontrolu dávaly testovat také v laboratořích v Kodani a Washingtonu.

V letech 1926–1927 se do SZÚ přesunula z Jindřichova Hradce výroba vakcíny proti neštovicím s vedoucím MUDr. Karlem Urbánkem, potom i výroba očkovací látky proti vzteklině, a byla umístěna v přízemí budovy č. 4. Ve dvoře Bohumile byla sérová stanice, kde byla imunizována produkční velká zvířata, koně, krávy a berani, a zpracovávala se zde odebraná krev.

S rostoucí produkcí stoupala zpočátku malá důvěra v domácí výrobky a zvyšoval se jejich odbyt. Pomáhala intenzivní propagační práce a vydávání brožur o očkovacích látkách a jejich použití. Dr. Feierabend navštěvoval nemocnice, úřední a pokladenské lékaře a lékárníky a v přednáškách a konzultacích zvyšoval znalosti zdravotníků o profylaxi infekcí.

1928: začala výroba perorální živé BCG (Calmette-Guérin) vakcíny k ochrannému očkování novorozenců proti tuberkulóze. Záhy po uveřejnění informací o přípravě difterického anatoxinu v zahraničí se zahájila také jeho příprava. V roce 1928 už v I. oddělení pracovalo 42 zaměstnanců a výrobky dosáhly doma i v cizině uznávané kvality. Expedovalo se jich celkem 85 druhů.

1929: se do distribuce zařadila dovážená séra proti moru a hadímu uštknutí z Pasteurova ústavu v Paříži. Jako speciality se dodávaly vakcína proti encefalidě a Parkinsonově chorobě a senzibilizovaná tyfová vakcína podle Besredky pro terapii progresivní paralýzy. Pro velmi oblíbenou mast Aviril se vyráběla netoxická termostabilní látka vznikající ve starých tekutých kultuřích z mikrobů působících hnisavé kožní záněty.

1930: se při velké epidemii záškrtu (přes 23,5 tisíce nemocných) prudce zvýšil zájem o antidi-fterické sérum a stoupal i odbyt profylaktického antitetanického séra. Odborníci imunologické výroby se stali známými v zahraničí, zúčastňovali se řady kongresů. Doc. Feierabend pomáhal založit v Turecku výrobu sér a očkovacích látek. Jakmile se v literatuře objevila nějaká novinka, hledal ústav cesty, jak ji zavést do výroby, jako např. spalničkové rekonvalescentní sérum. Prostory přestávaly stačit a ředitelství poskytlo I. oddělení místnosti v přízemí a ve sklepě budovy č. 1.

1931: Dr. Feierabend podal návrh na výrobu inzulínu v SZÚ. Dr. Schubert byl na konferenci o výsledku mezinárodního očkování proti spále a záškrtu, kde se uzavřelo, že aktivní imunizace proti záškrtu je neškodná a poměrně řídké reakce nedávají podnět k obavám. Očkování postoupilo z pokusného stadia do praktické hygienické služby jako osvědčená metoda, píše se ve zprávě. Naproti tomu imunizace proti spále se zatím zkouší a vyvíjí. Mělo by se bádát na profylaxi spálovým anatoxinem.

Začátek 30. let rozvoj imunologické výroby poněkud zpomalil. Důvěru veřejnosti v očkování poškodil nepříznivý ohlas tragické závady v očkování v Lübecku a navíc nastaly problémy plynoucí z hospodářské krize. Činnost se soustředila na zlepšování kvality očkovacích látek. Snaha o vlastní výrobu inzulínu ale ztroskotala

na nedostupných podmínkách pro její zavedení, kupoval se proto polotovar a v ústavu titroval a adjustoval. Později, za války, to způsobilo vážný nedostatek inzulínu pro nemocné.

V Lübecku došlo v r. 1930 k závažnému selhání bezpečnosti BCG vakcíny, které způsobilo úmrtí 68 dětí z 253 očkovaných. U soudu experti dílem označili za příčinu záměnu avirulentního kmene BCG za virulentní, dílem použití jiné živné půdy, která způsobila zvrát virulence. V SZÚ se přísně dodržoval postup a živné půdy podle původních receptur a k obdobné závadě nikdy nedošlo. Odborníci ústavu uklidňovali obavy lidí z očkování, odpovídali na dotazy v Praktickém lékaři a Vaničkovy články vyšly v mnoha denících, Feierabendův v časopise "Nad Kolébku".

1932: Na podporu odbytu byla vydána obsáhlá brožura Prevence a terapie infekcí. Odbyt se znovu zvýšil a zejména byl vysoký zájem o spalničkové rekonvalescentní sérum kvůli velké epidemii spalniček. Zvyšoval se také zájem o rekonvalescentní sérum proti poliomyelitidě a vakcínu proti difterii, u které se potvrdil Pelcův předpoklad, že po poválečném poklesu incidence bude následovat vzestup vnímavých jedinců. Na přelomu 20. a 30. let se výskyt záškrtu skutečně zvýšil a dokonce bylo možno stanovit více ohrožené okresy. Lékaři byli vyzváni, aby naočkovali alespoň 30 % 1–5letých dětí a 50 % 6–10letých.

O očkování proti záškrtu Lidové noviny napsaly: „Dostatek očkovací látky proti záškrtu. Pražské večerníky rozšířily zprávu, že se nám nedostává očkovací látky proti záškrtu. Nato Státní zdravotní ústav v Praze prohlašuje, že této látky má dostatek, a proto není třeba se strachovati o zdraví dětí.“ (*Denní zprávy, Lidové noviny, 17. 11. 1934*)

V odpoledním vydání téhož dne pak vyšel na toto téma obsáhlejší článek pod titulkem „Boj proti záškrtu - Letos bylo očkováno 150 000 dětí“: „Od roku 1927 do konce roku 1932 bylo v čs. republice očkováno proti záškrtu asi 80 000 dětí. Za rok 1933 asi 90 000 dětí. Za prvních 10 měsíců roku 1934 již 150 000 dětí. Z tohoto počtu skoro 50 000 dětí bylo očkováno v letošním říjnu, tedy za jeden měsíc. Rozmach epidemie záškrtu v říjnu byl nejsilnějším psychologickým popudem, že počet očkovaných tak náhle a neúměrně vzrostl, ačkoli propaganda ochranného očkování trvala od začátku jara, jak je nejvhodnější dobou k očkování. K vyrobení očkovací látky proti záškrtu je potřebí 4 až 5 měsíců.“

Státní zdravotní ústav je s to po stránce finanční a technické kapacity za normálních poměrů vyrobí této očkovací látky asi pro 80 000 dětí ročně. Přesto vystupňovalo jeho serologické oddělení výrobní kapacitu při největším vypětí a s nadměrným zatížením kvalifikovaného personálu na výrobu 25 000 dávek měsíčně. Má-li však Státní zdravotní ústav vyhovět stále se zvyšující poptávce v příštím roce a v letech nejbližších, musí mu býti nezbytně poskytnut zvýšený úvěr, aby mohl ustanovit další kvalifikované síly a vybavit je technicky. Je totiž plánem samotného ministerstva zdravotnictví ochránit průběhem příštích několika let před záškrtem všechny děti ve věku od 2 do 10 let, což předpokládá očkování asi 600 000 dětí ročně ...

Podle dosavadních zkušeností předpokládal ústav, že očkování bude se provádět hlavně hromadně levnějším balením očkovací látky. Překvapujícím zjevem je, že odbyt dražšího balení ampulkového pro jednotlivé děti stoupl nepoměrně více než odbyt levnějšího balení pro hromadné

očkovaní. .../V zásobě je stále levnější balení asi pro 20 000 dětí./ ... Zprávy, že Státní zdravotní ústav nemá v zásobě dostatek této látky, nezakládají se na pravdě.

Státnímu zdravotnímu ústavu, který má největší zájem na zdravotním stavu obyvatelstva a který prvý ve střední Evropě uvedl ochranné očkování anatoxinem, záleží nejvíce na tom, aby očkování probíhalo nerušeně a v největším rozsahu. Stejně tak mu záleží na tom, aby očkovací látka byla vždy pohotově v dostatečném množství a v bezvadné jakosti. Ve všech ústavech evropských, s nimiž je Státní zdravotní ústav ve spojení, pociťuje se dnes v důsledku velikého rozmachu očkování přechodný nedostatek očkovací látky. Můžeme být tedy zcela spokojeni, že ačkoli dovoz očkovací látky je zcela volný, náš stát tento produkt dovážeti nepotřebuje.“ (*Lidové noviny*, 17. 11. 1934)

Díky aktivitě dr. Feierabenda se počátkem 30. let začaly připravovat také auto-vakcíny, doporučované významnými odborníky z interního lékařství a otorinolaryngologie. Zájem byl tak velký, že k tomu vznikla samostatná laboratoř. Dr. Feierabend byl v ústavu také zakladatelem studia alergie a její diagnostiky, protože zájem o autoimunní preparáty ukazoval vzestup těchto chorob. V budově č. 2 k tomu bylo vyčleněno přízemí a vedením úseku byl pověřen MUDr. Josef Liška, který se po letech stal nestorem českých alergologů. Nejdříve se začaly vyrábět pylové alergeny proti senné rýmě a se zemědělskými experty byl připraven seznam 55 druhů rostlin kvetoucích od dubna do srpna, jejichž pyl byl nejčastější příčinou senné rýmy.

Snaha o zdokonalení úrovně výrobků a obchodní prosperitu vedla k jednání o specializaci výroby a rozdělení sféry zájmu mezi sousedními státy (viz také kapitola Hospodaření). Šlo o to, rozdělit si výrobu preparátů s malou spotřebou, koncentrovat výrobu některých do státu s nejlepšími podmínkami a vytvořit společný plán výzkumu a produkce. K jednání o spolupráci Polska, Jugoslávie a Československa při výrobě sér a očkovacích látek dal podnět dr. Feierabend. Produkty malé spotřeby měl vyrábět jen jeden stát a přenechávat je druhému státu výměnou za jiný produkt, aby se výroba zlevnila a byla hospodárnější. V r. 1932 se v SZÚ konala 2. konference výrobních oddělení ústavů v Záhřebu, Praze a Varšavě.

V září 1932 navštívil SZÚ dánský sérolog a ředitel Státního sérologického ústavu v Kodani prof. Thorvald Madsen, dlouholetý prezident Hygienické sekce Společnosti národů v Ženevě. Při návštěvě řekl: "Přiznávám se, že jsem přímo nadšen výkony Státního zdravotního ústavu v Praze a že obdivuji nejen technické vybavení, ale i imponující práci odborného personálu. Vidím, jak velký význam měl výcvik odborníků pro tento ústav v cizině, a jsem přesvědčen, že v budoucnu třeba tento styk s cizinou nejen udržeti, ale i prohlubovati. Velmi šťastná byla myšlenka vybudovati práci na základě spojení vědecké teorie a praxe. Státní zdravotní ústav, odborná poradní ústředna nejen pro zdravotnictví, ale i jiná odvětví státní administrativy, jako školství, zemědělství, sociální péči, vojenskou správu apod., má velké úkoly před sebou." (*POZOR, Národní noviny pro zemi Moravskoslezskou*, 16. 9.

1932) Prof. Madsen ještě vyjádřil údiv, jak hrstka odborníků mohla vykonat takové dílo, a nabídl spolupráci s kodaňským ústavem v bádání i praxi.

V roce 1932 „Svaz národů v Ženevě“ (Společnost národů) požádal Státní zdravotní ústav o antimeningokokové sérum na pomoc Číně postižené povodní. (Záplavy v Chuang-Che byly dosud největší živelní katastrofou v dějinách lidstva. Zahynulo při nich 1,2 mil. lidí.) Dr. Feierabend informoval ministerstvo zdravotnictví, že ústav výrobu předal Polsku, může však nabídnout 50 litrů antitetanického séra, které by Svaz národů mohl vyměnit u některého produkčního ústavu za antimeningokokové. Svaz národů nabídku přijal a sdělil, že ji nepoužije k výměně, ale k přímému užití v Číně.

1933: Ve výrobě beraního antidifterického séra se dosáhlo rekordního titru 1300 UA. Započala výroba antipneumokokového séra typu II. a III. vedle dosavadního typu I. MUDr. Strimpl pracoval mj. na diagnostice spirillového organismu izolovaného z případu kousnutí systlem. Byla vydána souborná zpráva o účinnosti očkování proti tyfu. Očkování v Zemi moravskoslezské, české a na Slovensku byla akce trvající řadu let, jak dokumentují zprávy z let 1927–1936. V jedné se říká, že „šlo o epidemiologické populační zkoušení s podrobným vyhodnocováním“.

V polovině 30. let už byl zájem o očkovací látky a séra ze Státního zdravotního ústavu stabilizovaný a vysoký. Spotřeba profylaktických preparátů oproti počátku výroby stoupla o 53 %, léčebných o 18 %, odbyt difterického anatoxinu byl o 265 % vyšší, očkovalo se jím téměř 220 tisíc dětí. Zvyšování výroby však komplikovaly nedostačující provozní podmínky. Nedostačovala příprava živných půd a roztoků, chybělo místo pro další varné kotle, inkubátory i místa pro koně ve dvoře Bohumile. Stáje měly kapacitu jen pro 52 koní a další museli být ve volném výběhu. Pro I. oddělení, které už bylo rozmístěno ve 3 budovách, se hledaly další volné prostory.

Oddělení mělo v polovině 30. let téměř 80 zaměstnanců (7 lékařů, 8 techniků, 7 laborantů a administrativních pracovníků, 9 dozorčích, 9 ošetřovatelů, 39 pomocných sil) a většina pracovala za hodinovou nebo denní, měsíčně vyplácenou mzdu, která činila 450–800 Kč měsíčně, středškoláci pobírali 900–1200 Kč. Na oddělení pracovalo i několik dobrovolníků.

Kvůli novým objevům v metodách přípravy očkovací látky proti vzteklině se mohla vakcinace decentralizovat. Nové postupy v ústavu zavedl dr. Bouček, a tím bylo umožněno zřídit druhé očkovací centrum v Košicích. Vzhledem k celostátnímu rozšíření ambulantního očkování se z I. oddělení vyčlenilo nové, IX. oddělení pro výzkum a využití filtrabilních virů. Provádělo i ústřední evidenci ambulantního očkování. Vedl ho dr. Bouček. Rozvoj imunologické výroby dosáhl počtu 76 produktů ve 147 různých baleních.

V roce 1935 k dosavadním výrobkům přibýly další, např. hovězí antitetanické sérum, koncentrované sérum pro pneumokoky typu II, smíšené antiskarlatinové rekonvalescentní sérum, Weiglova vakcína proti skvrnivce, smíšený pertussový bakterin, Šambergerův gonokokový bakterin doplnil dosavadní, začal se vyrábět bakterin k diagnóze a terapii Bangovy nemoci, která byla dost častá, a nově stafylokokový anatoxin k léčení furunkulózy. Pro kalmetizaci byla navíc připravena vakcína pro podkožní aplikaci. Přibyl počet vyráběných pylových a potravinových

alergenů a autovakcín. Vzhledem k velkému výskytu tularémie v tomto roce připravil ústav diagnostikum ke kožní zkoušce a koňské terapeutické sérum.

V roce 1936 začala výroba antigangrenózního séra, ovšem jen v provizorních podmínkách Bohumile. K tomu uvažovaný nový pavilon v době, kdy už se mezinárodní a hospodářská situace zhoršovala, nebyl dostupný. Po odluce Slovenska v r. 1939 se zastavil ekonomicky výhodný dovoz koní k imunizaci a výroba antigangrenózních sér byla zastavena; obnovila se pro válečné účely v r. 1942 stejně jako dovoz koní ze Slovenska. Rozsáhle se také vyráběla očkovací látka proti břišnímu tyfu a paratyfům a očkování proběhlo zejména v armádě. Určité množství zbylé enterovakcíny bylo poskytnuto na žádost československého velvyslance ve Španělsku republikánské armádě.

Vynikající úroveň výroby sér a vakcín neznamenal, že nemohlo dojít k nedopatření. Víme, že poradní sbor SZÚ koncem roku 1936 projednával nějaké „nezdary v činnosti I. oddělení“ a „vedoucí I. oddělení pak podal vysvětlení o nehodách ve výrobě v sérologickém oddělení“. Přitom obvinil III. oddělení, že jeho „kontrola výrobků je co do rozsahu sporná“. Nemáme bližší informace, jaký problém vznikl, víme však, že „poradní sbor došel k názoru, že je možno důvěřovat ve spolehlivost práce sérologického oddělení a produktů ústavu“.⁽²⁹⁾

Objemového a finančního vrcholu dosáhla výroba sér a vakcín v r. 1938. Bylo imunizováno 90 koní a 15 beranů, zájemcům dodáno 180 tisíc dávek Ramonova difterického anatoxinu a rozběhla se výroba smíšené očkovací látky proti záškrtu, spále a dávivému kašli. Bylo jí naočkováno 3000 dětí. Velká poptávka byla také po antitetanickém profylaktickém séru, kterého se dodalo téměř 90 tisíc dávek, a po antipoliomyelitickém séru a séru proti spalničkám. V té době pracovalo v I. oddělení 106 zaměstnanců. Mezinárodní situace se zhoršovala a provoz začalo narušovat povolávání pracovníků na vojenská cvičení nebo do armády při mobilizaci.

V rámci příprav na druhou světovou válku začal ústav v září 1938 stěhovat některé činnosti, materiál a přístroje do pobočky, která měla být zřízena v Turčanském sv. Martině na Slovensku. Rychlý spád událostí před začátkem druhé světové války však už uskutečnění tohoto plánu nedovolil.

Už začátkem roku 1938 se začalo jednat o 2-3 velkých filiálních ústavech, které by byly připraveny na eventuální převzetí výrobní i diagnostické části, případně i ostatních úkolů SZÚ, nejprve na Slovensku (Turč. Sv. Martin), pak v jižních Čechách a na severovýchodní Moravě. Filiálka v Martině měla být „doplňkem hlavního ústavu, náhradním ústavem, skladem hlavního ústavu a doplňovací a zásobovací stanicí hlavního ústavu“. Důvodem byla potřeba mít na Slovensku rezervu SZÚ pro případ, že by ústav v Praze byl z jakýchkoliv důvodů vyřazen z provozu. Filiálka měla vyrábět séra a bakteriologicko-sérologická diagnostika, provádět epidemiologickou službu, eventuálně zdravotní výchovu a sociální hygienu. Bylo uvedeno, že některé úkoly bude vykonávat trvale, některé jen po dobu mimořádné potřeby. Ministerstvo národní obrany žádalo, aby ústav vytvořil rezervu „vlastních motorických dopravních prostředků SZÚ“ k případné evakuaci. Uvažovalo se, že do této pobočky by byla urychleně z Prahy přenesena již v míru podstatná část veškeré výroby sér a očkovacích látek. Ústav dokonce dostal zvláštní fond na zařízení a provoz

pobočky. Pracovníky SZÚ, kteří 12. září odjeli do Martina, čekala vyčerpávající práce při vykládání vagónů a zařizování skladů, při úředních jednáních v napjatém ovzduší a pod dozorem Hlinkovy gardy.

Po podepsání „mnichovské dohody“ mise na Slovensku skončila a v Martině zůstal je pan Havel, který měl hlídat sklad. 27. 10. 1938 ředitel SZÚ prof. Pelc vyzval ministerstvo zdravotnictví, aby požádalo slovenského ministra spravedlnosti, sociální péče a zdravotnictví dr. Ďurčanského o svolení k vývozu předmětů do SZÚ. Šlo o „169 beden polotovarů, 65 beden a 11 volných kusů inventárních přístrojů a provozního materiálu z I. a II. odd. SZÚ, které jsou uskladněny v místnostech připravených pro pobočku SZÚ v Ústavu pro zvelebování živnosti v Turčanském sv. Martině“.

Pod titulkem „Státní zdravotní ústav pro Slovensko“ napsaly 3. března 1939 Lidové noviny: „Ve vládní budově v Bratislavě se konala včera za předsednictví slovenského ministerského předsedy dr. Tisa jako ministra vnitra porada o zřízení Státního zdravotního ústavu slovenské krajiny, které se účastnili zástupci slovenské university lékařské, sociálních, zdravotních a zájmových institucí. Poradu zahájil dr. Tiso projevem, v němž poukázal na naléhavou důležitost zvláštního státního zdravotního ústavu pro Slovensko a zdůraznil, že tento ústav nemá být jen pomocným orgánem veřejně zdravotnickým, ale že se má věnovat všem složkám sociálně zdravotnickým, a to nejen ve výchově zdravotnického personálu, ale i výchově porodních pomocnic. Rovněž poukázal na závazek, který na sebe vzalo Slovensko tím, že vstoupilo ve styk s Rockefellerovou nadací, která přispívá v celém světě na řešení zdravotních a sociálně zdravotních problémů. Ministerský rada dr. Stodola pak přednesl zprávu o návrhu zákona o zřízení a působnosti ústavu. Konečný návrh ještě zpracují odborníci ministerstva vnitra a pak předloží slovenskému sněmu.“

I.4. HOSPODAŘENÍ ÚSTAVU

Ústav měl od počátku pevný rozpočet státních prostředků a byla to bezpochyby nejlepší možná forma financování výstavby, počátků činnosti a výroby sér a očkovacích látek. Na druhé straně byly s rozpočtovým hospodařením nesnáze, které působil dynamický růst, zvyšování produkce a potřeby personálu při limitovaných finančních možnostech státu. Nedostatek prostředků byl častým důvodem nespokojenosti zaměstnanců i vedení ústavu a předmětem jednání s ministerstvem zdravotnictví, které obvykle mělo zájem problémy řešit a najít zdroje k navýšení rozpočtu, pokud vznikl deficit. Neúspěchy, zejména u mzdových potřeb ústavu, měla zpravidla na svědomí striktně úsporná politika ministerstva financí. V prvních letech docházelo k paradoxní situaci. Pro zahájení provozu nových oddělení byly třeba v předstihu pracovní síly, ministerstvo financí však prostředky na ně odmítalo, protože oddělení dosud nepracovala, a ona nemohla pracovat, když na personál nebyly mzdy.

Hospodaření bylo pod direktivním vlivem ministerstva zdravotnictví a jeho Komitét pro záležitosti SZÚ byl místem, kde se projednávaly všechny problémy, na které by ústav neměl dost pravomocí a zpočátku ani sil. Komitét se scházel jednou týdně a fungoval v podstatě jako druhé vedení ústavu.

Komitét se zabýval i podrobnostmi, které se dnes vymykají představě o práci ministerstva. Např. v dubnu 1927 se projednávaly závady ve vedení inventáře ústavu, ale ředitel prof. Kučera namítal: „Až budou v ústavu síly administrativní, resp. správce, mohlo by se ústavu uložit, aby inventář zpracoval a dělal to stále, nejen po odpoledních hodinách, jak se o to bez úspěchu pokusil dr. Purkyně. Dělalí jsme, co jsme mohli.“

Ministerstvo zajišťovalo i některé finanční operace ústavu, část účtů proplácelo samo. Spolupráce s ústavem ale nebyla bez nedostatků, a tak oběma institucím uniklo, že faktury zasílané ústavní účtárnou ministerstvu k proplacení se vracely neproplacené, pokud nebyly prostředky. Když se v roce 1927 problém odhalil, činil dluh z nezaplacených pohledávek přes 350 tis. Kč. Další nedopatření vznikala, když při nedostatku administrativních sil řadu věcí zajišťovali odborní pracovníci sami a mnohdy o tom ani ředitelství nevědělo. Stávalo se to zejména na I. oddělení u přednosta dr. Drbohlava, kde se rychle rozjížděla výroba sér a očkovacích látek.

Druhý ředitel dr. Vacek po svém příchodu do ústavu na komitétu v dubnu 1928 vyjádřil předsevzetí nedostatky odstranit, současně ale vytkl, že pokud se má ústav přiblížit zájmům ministerstva, musí jím být víc podporován, zejména se musí udělat řádné smlouvy se zaměstnanci, upravit jim platy, ministerstvo musí účty ústavu řádně platit. Dr. Kolínský z ministerstva potom řekl, že tak velký ústav nemůže být odkázán na smluvní síly, ale musí mít skupinu stálých zdravotních úředníků, „pragmatikálních zaměstnanců“, kteří by tvořili kádr ústavu. Nelze se ubránit dojmu, že mnoho důležitých personálních a provozních věcí nebylo při zahájení činnosti připraveno tak dobře, jako koncepce ústavu a jeho výstavba.

Příjmy a výdaje

Ústav měl povinnost podávat měsíc co měsíc ministerstvu zdravotnictví „Výkaz očekávaných příjmů a výdajů“. Tím se nelišil od jiných státních zdravotnických zařízení. Po řadu let měly výkazy stejnou tabelární úpravu a po všechny měsíce roku v nich zpravidla čteme totožná čísla.

Pro příklad několik dat z výkazu za rok 1934, kdy práce ústavu byla plně rozvinutá a stabilizovaná. Tabulky za prosinec udávají: „Denní platy a mzdy 100 000 Kč, Ostatní nemocenské, pensijní a úrazové pojištění 12 000 Kč.“ Za služební oděvy, odměny a výpomoci a podíly technickému personálu se ten měsíc neutratilo nic a osobní výdaje činily celkem 112 000 Kč.

Na věcné výdaje, do kterých patřilo cestovné, úřední a kancelářské potřeby, provozní náklady, doplňování knihovny, palivo, osvětlení, čištění a dezinfekce, bylo v tomto měsíci potřeba 255 460 Kč. Ústav ze své pokladny hradil 95 460 Kč a 160 000 Kč tvořily účty, které se předkládaly k proplacení ministerstvu. Provoz ústavu v prosinci 1934 tedy stál celkem 367 460 Kč a mzdy z toho tvořily 30 %. Uvedená čísla, zejména mzdové prostředky, se v měsíčních výkazech toho roku do koruny opakovala.

Do spisů o SZÚ v Národním archivu je omylem zařazen i výkaz Nemocnice na Královských Vinohradech. Provozní náklady (bez mezd) byly v září 1934 273 160 Kč, řádově podobné nákladům Státního zdravotního ústavu. Výkazy o očekávaných měsíčních výdajích z pozdějších let ukazují vyšší částky, např. 445 690 Kč v roce 1936.

Na druhé straně měl ústav nemalé příjmy. V říjnu 1934 to bylo za prodané výrobky 290 000 Kč, z nájemného 4620 Kč, z ústavů pro zkoumání potravin, přičleněných k SZÚ, 16 660 Kč, z hospodářství 12 600 Kč a z různého 830 Kč, celkem 324 710 Kč. Podobně jako výdaje byly plánované příjmy stejné po celý rok. V dalších letech se zvyšovaly a v roce 1936 už činily 417 290 Kč za měsíc.

Roční rozpočty

Každoročně zasílal ústav ministerstvu podrobný rozpočet na příští rok, např. v květnu 1932 rozpočet na rok 1933. Byl plánován jako vyrovnaný - úhrnné výdaje i příjmy činily 3 170 000 Kč. Na platy bylo určeno: pro smluvní vysokoškolské síly 55 tis. Kč, pro smluvní laboratorní a kancelářské síly 180 tis. Kč, pro pomocný personál 240 tis. Kč, na odměny a provozní prémie 47 tis. Kč, na honoráře mimoústavním silám 20 tis. Kč (šlo zejména o členy vědeckého ředitelského sboru) a na penzijní a nemocenské pojištění 32,5 tis. Kč, cestovné 14 tis. Kč, celkem 588,5 tis. Kč. Také rozpočet pro dvůr Bohumile byl vyrovnaný: výdaje i příjmy 345 tis. Kč.

V roce 1932 ústav schválený rozpočet významně překročil. Ředitel dr. Vacek ministerstvu v dopise mj. vysvětlil, že se doplňovala rezerva výrobků v ceně 300 000 Kč a I. oddělení (výroba sér a vakcín) musel zvýšit dotace z 50 tisíc Kč měsíčně na 80 tisíc Kč na úkor ostatních oddělení a administrace. „Víc už se na ně prostředky omezovat nemohly, neměl-li býti provoz znemožněn vůbec,“ píše dr. Vacek a uvádí, že „naproti tomu byly vyšší tržby za produkty, celkem o 576 174 Kč, než se očekávalo, a zvýšení zajistilo hlavně oddělení sérologické“. Stálé problémy s hospodařením sérologického oddělení měly systémovou povahu. Oddělení bylo schopno vydělat víc než dostávalo z rozpočtu, zisky však nemohly zůstat v ústavu, ale musely se odevzdat státnímu rozpočtu. Problémy vedly k různým návrhům na řešení, byly však ministerstvem odmítány a marné pokusy o odstranění

problémů vedly dokonce k roztržce I. oddělení s vedením ústavu a po druhé světové válce k úplnému osamostatnění výroby.

Se zprávami ústavu o hospodaření bývali ministerští úředníci málokdy spokojeni. Např. u vyúčtování za červenec 1931 ústavu vytýkají: Budiž sděleno, za jakým účelem byly konány jízdy uvedené v připojeném výkazu hodin přes čas. Budiž sděleno, z jaké příčiny nebyly připojeny k dokladům vystavené stvrzenky za zakoupený benzin. Nebo: „Firma Jeřábek obdržela 430,50 Kč, ale při kolkovném 5 Kč měla dostat jen 425,50 Kč a difference musí být likvidujícím úředníkem ústavní pokladně nahrazena.“ Nebo: „Na dokladu je částka 64 Kč, ale ve výdajovém deníku je knihováno pouze 63 Kč. Musí být opraveno.“ U vyúčtování SZÚ za měsíc srpen 1931 se ministerstvo opět zlobí: „Ředitelství SZÚ předložilo sem vyúčtování za měsíc srpen, které bylo přezkoumáno, přičemž byly shledány závady... a již několik měsíců jest vykazovaný pokladní zbytek nesprávný.“

Větší rozpočtové problémy řešily nejvyšší instituce. V roce 1936 o jejich objasnění bylo požádáno ministerstvo veřejného zdravotnictví Nejvyšším účetním a kontrolním úřadem. Ministerstvo obvykle ústav proti výtkám NÚKÚ obhajovalo a tak jeho dopis z prosince 1936 dopodrobna zdůvodňuje, proč překročení dosáhlo úhrnem 817 300 Kč. Překročení bylo schváleno a dokonce obsahovalo i položky na věcné výdaje v úhrnu 1 058 800 Kč. Překročení připadalo hlavně na sérologické oddělení a na sérovou stanici v Bohumili. Rozpočet ústavu byl sice byrokratickým poutem, který ministerstvo nekompromisně kontrolovalo, ale odůvodněným úpravám se nebránilo.

Pracovníci a platy

4. června 1926 vláda udělila souhlas s prozatímním přijetím sil pro necelý rok existující Státní zdravotní ústav. Napsala ale, že pracovníci budou přijati „bez jakékoli prejudice pro organizaci SZÚ a podmínky jeho práce, které budou vytčeny v základním řádu (regulativu), který vláda vydá nařízením“. (Nebyl však vydán ani za mnoho let). Šlo o místo ředitele a 11 odborných sil (10 lékařů a 1 knihovník), sílu účetní (pokladní), 5 sil kancelářských a 28 zřízeneckých. Do SZÚ se měli přeradit 4 pracovníci z bývalého ústavu pro výrobu očkovací látky v Jindřichově Hradci a v Pasteurově ústavu. Síly pro ústav měly být získány pokud možno přesunem v resortu ministerstva veřejného zdravotnictví, kdyby to bylo nutné i z jiných resortů, a mělo se přitom uvážít snížení počtu městských lékařů ve velkých městech jako v Praze, Brně apod. Je z toho vidět velmi úsporná politika ministerstva financí při zajišťování rozvoje ústavu.

Za rok se potom vláda usnesla, že z resortních míst ministerstva veřejného zdravotnictví bude systemizováno 30 míst v osobním stavu SZÚ, z toho např. 7 míst úředníků zdravotních, 6 pro kancelářskou pomocnou službu atd. Současně bylo uloženo, že „zaměstnancům smluvním nesmí být uděleny tituly příslušející zaměst-

nancům pragmatikálním anebo zaměstnancům, kteří mají zásadní nárok na definitivní ustanovení“. Ministerstvo pak nemá, pokud možno, přijetím zvětšit celkový počet zaměstnanců resortu a nakonec vláda vzala na vědomí, že ředitel, síly odborné a síla účetní budou přijaty veřejnou soutěží. V případě ředitele to asi byl jen teoretický postulát, protože místo už prof. Kučera zastával. Systemizovaná místa nemusela být obsazena, mohly je nahradit smluvní síly, mzdové prostředky pro tyto kategorie však se nemohly přeskupovat. Stávalo se, že ústav měl mzdové úspory u skupiny systemizovaných míst, ale překračoval limity sil smluvních. Někdy to ústavu bylo vytýkáno.

Ve všech státních zdravotnických zařízeních, např. nemocnicích, se podle potřeby povyšovalo do „osobního stavu zdravotních úředníků“. Kariéerní označení zdravotní úředník měli lékaři v ústavu i v nemocnicích. Koncem roku 1927 byl „povýšen do 5. platové stupnice v osobním stavu zdravotních úředníků“ dr. Urbánek a dr. Pelc, který byl dosud jen „ministerský komisař“, navíc dostal titul „vrchní ústavní lékař SZÚ“. Titulů bylo mnoho, snad několik desítek, včetně „odborných úředníků“, „kancelářských správců“ atd. Jmenování zdravotním radou, vrchním zdravotním radou nebo vládním radou procházelo náročnou procedurou u prezidia (předsednictva) ministerstva a jmenování mělo podpis prezidenta T. G. Masaryka.

Centrální orgány (ministerstvo veřejného zdravotnictví a ministerstvo financí) rozhodovaly nejen o zásadních věcech personální politiky ústavu, ale také o všech individuálních platových záležitostech, od výše platu po různé příplatky. Všechny tyto otázky procházely schůzemi Komitétu pro záležitosti SZÚ při ministerstvu veřejného zdravotnictví. Na jedné poradě komitétu sekční šéf JUDr. Sucharda popsal platovou systemizaci slovy: Ústav má zaměstnance ústavní, pragmatikální (§ 113 a 114 vl. nař. čís. 26), zaměstnance smluvní a velmi četný personál na denní plat.

Jak se řešily otázky zařazení zaměstnanců, ukazuje několik příkladů. Komitét v r. 1926 rozhodl, že do struktury pragmatikálního úřednictva (zdravotního, pozn.) se musí pojmout hlavně osoby, které už v ústavu působí: prof. Kučera, dr. Feierabend a dr. Urbánek. U dr. Pelce vznikla otázka, „kam ho ale dát“, když oddělení sociální hygieny ještě neexistovalo. „Přímo k ředitelství,“ navrhl člen komitétu dr. Vacek. Všechny úpravy jednotlivých služebních smluv a zařazení do stavu úředníků však musel komitét projednávat s ministerstvem financí a předsednictvem ministerské rady. Proto k jednání komitét stanovil pořadí vybraných: Dr. Netušil, dr. Urbánek, dr. Pelc a dr. Feierabend. V březnu 1928 se o zařazení Feierabenda mluvilo znovu: „Kdyby byl dr. Feierabend ve smluvním poměru, měl by plat vyšší, on ale žádá ponechat ho v poměru pragmatikálním a čeká, že dostane výrobní prémie.“ Příklady ilustrují, jaké neuvěřitelné podrobnosti se rozhodovaly na ministerstvech a ne v ústavu.

V usnesení vlády z 24. října 1930 k návrhu na obsazení vysokoškolských míst v SZÚ se říká, že SZÚ má mít k dispozici 19 míst úředníků zdravotních, 17 míst úředníků technických, po jednom místě úředníka zvěrolékařského a pro archivní a knihovnickou službu a 5 míst asistentů první služební skupiny. Před válkou pracovalo

v ústavu 252 lidí - 29 vysokoškoláků, 38 administrativních pracovníků a 185 pomocných laborantů a zřízců,⁽³⁶⁾ s ústavy pro zkoumání potravin a léčiv 301.⁽²¹⁾

Jedním z nejstarších archivovaných dokumentů o platech je ručně, úhledným rukopisem a černým inkoustem psaný Platební seznam z 31. 5. 1927. Listina má velké kulaté razítko SZÚ a mzdy vyplácel správce pan Sedlický. U vyplacených částek jsou podpisy zaměstnanců. Seznam začíná MUDr. Ludmilou Mlčochovou, která za měsíc květen 1929 obdržela „ryzí peníz“ (čistou mzdu.) 1400,- Kč.

Platy patřily v rozpočtu mezi osobní výdaje. Ty se dělily na platy stálých zaměstnanců a ostatní osobní výdaje, které zahrnovaly platy smluvních zaměstnanců, denní platy a mzdy, nemocenské pojištění, ostatní nemocenské, úrazové a penzijní pojištění, náklady na služební oděvy, odměny a výpomoci, honoráře vědeckým pracovníkům a stipendia, honoráře mimoústavním silám a podíly technického personálu. V roce 1931 činily „osobní výdaje“ 2 072 340 Kč a návrh ústavu na rok 1932 požadoval 2 222 000 Kč.

Uvedme kategorie zaměstnanců a některá jména v rozpočtu ústavu na rok 1931, kdy v ústavu pracovalo 150 lidí, např. 27 „úředníků zdravotních“ (tato kategorie tvořila hlavní kádr odborných sil, byli v ní zejména lékaři), 25 „úředníků technických“, jeden knihovník a jeden zvěrolékař, 4 lékárníci, 5 asistentů, 9 lidí ve správních, účetních a kancelářských službách a 75 pomocných sil a zřízců.

Smluvní zaměstnanci:

Na ředitelství ústavu bylo 6 lidí (knihovník, dvě smluvní účetní, dvě smluvní kancelářské síly, strojník), ve dvoře Bohumile 5 lidí (zvěrolékař, vrchní štolba, správce, dozorce, strojník). Na I. oddělení - sérologie dr. František Vaniček, zástupce přednosta a šéf laboratoře, dr. Ludmila Mlčochová, lékařka a „šefa“ laboratoře, 5 laborantek. Toto oddělení mělo trvale vysoké přírůstky personálu. V roce 1938 zde už pracovalo ve všech kategoriích celkem 106 lidí.⁽²⁷⁾ Na II. oddělení pro výrobu očkovacích látek proti neštovicím a vzteklině dr. Josef Karezstes, lékař, šéf laboratoře, na „Pasteuru“ dr. Jaromír Bouček, zástupce přednosta a dva zřízců, na III. oddělení pro biologickou kontrolu léčiv dr. Otto Schubert, přednosta a laborantka, na IV. oddělení pro mikrobiální diagnostiku dr. Jaroslav Drbohlav, přednosta, dr. Natalie Mazepová, lékařka-laborantka.

Ve skupině stálých zaměstnanců (r. 1930) je uveden ředitel ústavu dr. Vacek, který pobíral ročně celkem 70,8 tis. Kč (5,9 tis. Kč/měs.), s rozdělením na služné 60 tis. Kč, činovné 9 tis. Kč a výchovné 1,8 tis. Kč, dr. Votava, který měl 64,2 tis. Kč (42 + 7,2 + 3,0 tis. Kč), dr. Feierabend 46 tis. Kč (39 + 7,2), dr. Urbánek 33 tis. Kč (žádné příplatky) a dr. Pelc 30 tis. Kč (žádné příplatky).

Denní platy a mzdy:

Na ředitelství pracovalo 21 lidí, např. kancelářské síly, uklízečky, šoféři, zahradníci, dělníci, čeledíni, malíř-lakýrník aj., ve dvoře Bohumile 7 lidí (čeledíni a šafář), na I. oddělení - sérologie

25 lidí (laborantky, baličky skla, uklízečka, kancelářská síla), na části I. oddělení v Bohumili 8 lidí (čeledíni, myčky), na II. oddělení „neštovičným“ 2 lidé (laborantka, uklízečka) a na „Pasteuru“ jedna uklízečka, na III. oddělení 4 lidé (myčky, laborantky), na IV. oddělení 6 lidí, laborantky, myčky, na V. oddělení 4 kancelářské síly. Celkem na denní platy a mzdy bylo vyčleněno 924 545 Kč.

Roční platy některých profesí

Laborantky 8–10 tis. Kč, myčky skla 7–10 tis. Kč, uklízečky 8 tis. Kč, čeledín 9,6 tis. Kč, šoféři na ředitelství 10–17 tis. Kč, topiči 12–13 tis. Kč, malíř a lakýrník přes 14 tis. Kč. Přednosta oddělení pro sociální hygienu doc. Pelc pobíral v roce 1930 46 200 Kč, jeho zástupce 36 tis. Kč, průmyslový hygienik v tomto oddělení a epidemiolog 24,9 Kč, lékař v laboratoři výživy lidu 46 200 Kč a chemik 24 900 Kč. Ve dvoře Bohumile ústav zaměstnával lidi z nízkých sociálních tříd. Krmič dobytka pobíral 150 Kč za měsíc, „koňák“ 140 Kč, „volák“ a děvečka 125 Kč. Dělníci měli hodinovou mzdu: Dělník I. kategorie 1,45 Kč/hod., dělník II. kategorie 1,10 Kč a III. kategorie 0,95 Kč/hod. Přísná kontrola Nejvyššího úřadu kontrolního a účetního jednou ústavu vytkla, že tyto profese správce dvora přeplácí o 0,40–1,- Kč.

Vedoucí pracovníci se poměrně iniciativně starali o své platy i platy podřízených. V dopise ředitelství ústavu 25. února 1930 píše zástupce přednosta dr. F. Vaníček, že by se měl zvýšit plat dr. Feierabendovi a dr. Vaníčkovi o 9750 Kč ročně, dr. Mlčochové, přednostce laboratoře o 3900 Kč ročně, a vedoucí IV. oddělení dr. Drbohlav žádá ředitelství 24. března 1930 o zvýšení platu pro přednostu oddělení dr. Urbánka z 39 600 Kč na 46 200 Kč, pro kancelářského pomocníka J. Bělohraďa zvýšení z 11 820 Kč na 13 690 Kč, pro uklízečku Zítkovou ze 7200 Kč na 7800 Kč. V odůvodnění ke zvýšení platu u paní Zítkové dr. Urbánek nešetří slovy: „Zastává už dlouhou dobu zodpovědné místo, má požadovanou kvalifikaci, zručnosti a zkušenosti nutné k jeho zastávání a je až dosud nepřiměřeně placena. Vypomáhá při rutinních, odborných pracích oddělení při ponechání svých povinností dosavadních. Tato výpomoc je nutná, protože rutinních prací oddělení každoročně přibývá, stávají se komplikovanější a zodpovědnější a dosavadní personál oddělení k jejich nezávadnému a včasnému vykonávání svým omezeným počtem nestačí.“

Vedle pravidelných platů existovaly mimořádné odměny. V roce 1927 byly navrženy odměny dr. Pelcovi, Feierabendovi, Urbánkovi, Mlčochové, Baborovi, Drbohlavovi a Vaníčkovi 800–1000 Kč. V r. 1931 dostali lékaři jako dr. Feierabend, dr. Vaníček, dr. Pelc, dr. Mlčochová, dr. Drbohlav 4000 Kč, někteří další 1600–2500 Kč. U laborantek, uklízeček a podobných profesí činily odměny 250–500 Kč, byly ale i nižší, 25–80 Kč ročně.

Uvedme pro srovnání některé ceny uváděné v inzerátech na stránkách Lidových novin z roku 1926. Za automobil Chevrolet Sedan, typ Standard Touring zaplatil zájemce 43 600 Kč, za výkonnější typy pak 49 000–67 000 Kč. Dvoutaktní anglický motocykl Levis 250 ccm, 7 HP, stál 8200 Kč. Radiopřijímače WECO 2002 v březnu zlevnily z 550 na 450 Kč, dvoulampový přístroj zlevnil ze 1450 na 1300 Kč. Dámský kostým stál 170–300 Kč, šaty 150–190 Kč, pánský oblek 170–300 Kč, pánská košile 24–40 Kč, dámské punčochy 4,50 Kč, lodičky 69–89 Kč, pánské polobotky 89–99 Kč.

Výše platů v ústavu byla trvalým zdrojem nespokojenosti zaměstnanců i vedoucích pracovníků a vesměs byla dána trvale úspornou politikou ministerstva financí. Na problém nízkých platů upozorňoval na Komitétu pro záležitosti SZÚ prof. Ku-

čera mnohokrát. 3. března 1926 prezentoval stesky lidí, kteří bydlí v ústavních domech, že mají malé platy a ještě se jim má strhávat za byt a světlo. „Jsem úplně bezradný,“ prohlásil prof. Kučera, „ti lidé pracují až 12 hodin denně!“ O 10 let později dohlídka Nejvyššího úřadu kontrolního benevolenci v poplatcích za byty ústavu vytkla. Když prof. Kučera nebyl spokojen s odměnami, které chtělo dát ministerstvo v r. 1927 důležitým pracovníkům ústavu, protestoval: „To by byla výše odměn, která by nebyla v žádném poměru k jejich práci. Minulá léta byly vyplaceny odměny, jak jsem je navrhl. Nezapomeňte, pánové, že odměny mnou navržené ve vyšších obnosech jsou korektivem nedostatečného platu!“

Stojí za to citovat další Kučerovo vystoupení na jednání Komitétu pro záležitosti SZÚ v r. 1927. K výtce Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu, že pokladna ústavu povoluje zálohy na platy, řekl: „Vím sice, že se to nemá dělat, ale myslím, pánové, že byste tak jednal každý jako já a že byste potřebným zálohy povolili.“ Jindy prohlásil: „Upozorňuji, že pokud by to bylo možné, chtěl bych síly honorovat takovým způsobem, aby byly spokojeny. Nemohu jinak jednat, poněvadž celý ten čas, co jsem na ústavu, na mne lidé přicházejí a stěžují si, že nemohou s platem jim vypláceným se vyživit a, pánové, já to zcela uznávám. Zdar práce a spokojenost nezáleží pouze na přiměřeném honorování vedoucích sil. Stát na tom naprosto nebude tratit, když bude i nižší síly honorovat o trochu lépe. Prosil bych proto, kdyby se na nich tolik nešetřilo. O většině našich lidí již můžeme říci, které si ponecháme a které ne, protože máme již dobu zkušební za sebou.“

Je na místě říci, že o zdárný rozvoj ústavu ve 20. a 30. letech se velmi zasloužila příkladná personální politika ředitelů a přednostů oddělení, kteří se soustavně zajímali o materiální potřeby zaměstnanců, jejich pracovní podmínky a platy. Úplné spokojenosti ale nikdy nebylo dosaženo a problémy se objevovaly znovu, nejsilněji pak v době hospodářské krize v polovině 30. let.

O nespokojenosti zaměstnanců s platy svědčí příhoda, o které se dozvídáme ze zprávy NÚKÚ o kontrole v SZÚ v roce 1937.⁽²⁹⁾ Úřad ústavu vytýká, že vydal bez náhrady 50 litrů benzínu za 150 Kč pro autobus k vyjížděce zaměstnanců do Bohumile. Ředitel (v té době už prof. Pelc) v rozhořčeném rozkladu ministerstvu zdravotnictví vysvětluje, že šlo o vyjížděku, kterou pořádalo „Svépomocné sdružení zaměstnanců SZÚ“ 14. července 1936 na jeho podnět a s vědomím ministerstva zdravotnictví, „ba dokonce za účasti úředníků prezidia ministerstva“. „Vyjížděka měla dva účely,“ píše prof. Pelc, „jednak rekreační, jednak šlo o prohloubení vzájemných styků mezi zaměstnanci, jimž pro tísnivé finanční poměry nebylo možno upravit mzdy, ke kterémuž opatření mohlo dojít až v roce 1937.“ Prof. Pelc dále píše: „Nepříznivá nálada se odrážela i ve výkonu zaměstnanců a byla vážná. Vhodným slovem na ně dokonce přišel působit šéf prezidia ministerstva zdravotnictví, sekční šéf MUDr. Hovorka.“ Prý se mu to ve značné míře podařilo. Dopis končí výčitkou: „150 korun za benzin bylo mizivým ekvivalentem za úkony, které byly požadovány od zaměstnanců bez možnosti odpovídající remedoury.“

Další skupiny výdajů ústavu

K výdajům ústavu kromě osobních patřily věcné výdaje. Byly to prostředky na cestovné a stravné, na úřední a kancelářské potřeby, udržovací práce (provozní náklady), doplňování knihovny a laboratoří léky a lékařskými potřebami, v roce 1931 celkem 1 854 200 Kč. Na cestovním se odbornému personálu vyplatilo 20 tis. Kč, a oproti tomu poměrně mnoho členům ředitelského poradního sboru – 39 840 Kč. Za kancelářské potřeby a telefony se vydalo 160 000 Kč, za časopisy a knihy 110 000 Kč, za paliva 587 000 Kč. Nakoupilo se téměř 24 tisíc q hnědého uhlí, přes 100 q dřeva, přes 45 tis kubíků plynu a 1700 q koksu. Hnědé uhlí tehdy stálo 46 Kč za metrický cent, plyn 1,70 Kč za m³. Elektřiny se spotřebovalo za 239 600 Kč, za čištění, mytí a dezinfekci se utratilo 49 tis. Kč, za údržbu vnitřních zařízení 88 500 Kč, za skupinu léky a lékařské potřeby, kam patřily i suroviny k přípravě kultivačních bakteriologických půd, 1 037 000 Kč, za pracovní oděvy, obuv a prádlo téměř 24 tis. Kč a za nábytek přes 62 tis. Kč.

Ve skupině různých výdajů jsou zajímavé položky ilustrující činnost ústavu. V roce 1930 se nakoupilo 30 koní pro výrobu sér po 2 tisících Kč, 25 jalovic po 2 tisících Kč (dvůr Bohumile), 1500 králíků po 35 Kč, 2600 morčat po 12 Kč, dále ovce, kozy, psi, kočky a myši, celkem za „různé výdaje“ 407 600 Kč. Do dvora Bohumile se pořizovalo osivo, hnojivo, hospodářské nářadí, oves pro koně a 10 dojných krav a platila se orba pluhem, celkem za 272 100 Kč. Benzin za tento rok stál celkem 24 000 Kč (5548 kg po 3,70 Kč). Vysoká položka 2 705 100 Kč za doplňování vnitřního zařízení svědčí o intenzivním vybavování ústavu.

Tržby

Ústav v roce 1931 za své produkty utržil 2 658 000 Kč. Největší podíl na tom měla sérologie svými 2 350 000 Kč. Tržby ze zemědělské činnosti dvora Bohumile byly: za 600 q sena 42 000 Kč, za 100 q brambor 3500 Kč, za 500 q ovsa 52 500 Kč, za 350 q žita 42 000 Kč, za 400 q slámy 14 000 Kč, za 300 q řípy 4800 Kč a za mléko od 10 krav 32 000 Kč.

Do tržeb patřilo také nájemné za byty v domech ústavu. Ředitel dr. B. Vacek platil za rok 5400 Kč, dr. Feierabend 3200 Kč a další zaměstnanci od 1200 do 5400 Kč. Při jedné z četných kontrol NÚKÚ byl ústav poučen, že do užívání služebního bytu nepatří bezplatné světlo a otop a na byty se mají vydávat řádné dekrety s uvedením důvodu přidělení.

Ekonomické problémy výroby sér a očkovacích látek

Ústav byl státní organizací, která hospodařila se striktně stanoveným rozpočtem a tržby z prodeje sér a očkovacích látek odevzdávala do státního rozpočtu. Prudce stoupající produkce I. oddělení ústavu, vysoce důležitá pro potlačování infekcí, začala paradoxně přinášet ekonomické těžkosti a problémy se postupně prohlubovaly.

Pokus řešit ekonomiku výroby sér a vakcín ilustruje návrh rozpočtu pro rok 1934, v němž ústav ministerstvu doporučuje úpravu provozního hospodářství I. oddělení tak, „aby byly výdajové položky odd. I. SZÚ vyňaty z výdajových položek hlavního ústavu a výdaje tohoto oddělení aby mohly být hrazeny z příjmu oddělení“, tedy jakási částečná hospodářská autonomie výroby. Ministerstvo zdravotnictví požádalo o stanovisko ministerstvo financí a obšírně zdůvodnilo návrh tím, že „dosavadní začlenění rozpočtu I. oddělení vytváří obtíže, které jsou tím větší, čím je produkce oddělení vyšší při zvyšování odbytu. Protože je ale rozpočet vydání SZÚ nepřekročitelný, musí se zvýšená práce I. oddělení hradit na úkor jiných oddělení ústavu, jejichž činnost je tím omezována a podlamována“. „Jest nesporné,“ píše ministerstvo zdravotnictví, „že oddělení sérové jako výrobní, podléhající zákonům volné soutěže, potřebuje určité volnosti jak po stránkách osobních, tak i věcných výdajů, a jistého obchodního provozu, aby mohlo trvale prosperovat.“ Dále uvádí, že „rozpočet ústavu a I. oddělení by se vedl zvlášť“.

Návrh byl ale odmítnut. Ministerstvo financí nesouhlasilo, protože „při nynější situaci státních financí je zájmem státu, aby gesce výdajová byla co nejintenzivněji kontrolována, což by jistě nebyla při uvolnění sérologie, jak ředitelství žádá“. Problémy výroby se tedy nadále řešily „ad hoc“ jako v r. 1936, kdy ministerstvo veřejného zdravotnictví požádalo ministerstvo financí o posílení úvěru SZÚ na překročení rozpočtu, které „připadá hlavně na sérologické oddělení (850 000 Kč), na sérovou stanici v Bohumili (66 tis. Kč) a na oddělení kontroly produktů (74 tis. Kč.)“.

Obchodní zastoupení v prodeji sér a očkovacích látek ze SZÚ měl magistr František Schnöbling, lékárník v Praze I, Malé nám. 13, na základě smlouvy s ministerstvem zdravotnictví. Za odebrané produkty měl 25 % provize z cen stanovených pro lékárny a z nich měl povolovat „velkdrogistům“ rabat ve výši 15 %. V jedné z kontrol NÚKÚ zapochyboval o výhodnosti smlouvy a domníval se, že by ústav mohl mít prodej ve své režii. Ústav ministerstvu doporučil tuto úvahu kontrolního úřadu odmítnout. Z takového prodeje by ústav nejen neměl zisky pro sebe, ale musel by do něj investovat nemalé prostředky ze svého napjatého rozpočtu.

Ústav a zejména I. oddělení se o výrobu a odbyt staraly i sebevědomou obchodní politikou. Tak ve smlouvě s lékárníkem Schnöblingem bylo ustanovení, které mu ukládalo do roka se zříci zastupování německých firem. Dalším příkla-

dem tvrdého prosazování svých výrobků je upozornění dr. Feierabenda na schůzi prozatímního vědeckého ředitelského sboru, že ve Věstníku ministerstva veřejného zdravotnictví se doporučují preparáty německé a.s. FIG. Byla to vážná konkurentka SZÚ a kromě toho Ročenka očkování proti spále se nezmiňovala o SZÚ, ale o firmě FIG. „Tím jsou vážně dotčeny obchodní zájmy SZÚ,“ prohlásil Feierabend a další námitku měl k tomu, že „cizozemským firmám a ústavům se dává povolení k dovozu sér a vakcín do republiky bez omezení a podobně se množí povolení odběru jednotlivým lékárníkům k dovozu z ciziny“. Poradní sbor se usnesl, že náměty na opatření přednese předseda prof. Honl ministerstvu.

Významnou akcí ke zvýšení produktivity imunobiologické výroby byl v r. 1932 vznik „Sérové unie“ s okolními státy, které představovaly trh s 65 miliony obyvatel. Šlo o to, aby se rozdělila výroba preparátů s malou spotřebou, a tedy nákladných, i některých dalších, které by zajišťovaly státy s nejlepšími podmínkami a kvalitou a výzkum se prováděl koordinovaně.⁽²⁷⁾

Vzestup produkce sér a vakcín byl pozoruhodný. Vědecký ředitelský sbor proto v r. 1936 schválil návrh na vybudování další laboratorní budovy za 1,7 mil. Kč pro I. oddělení, protože dosavadní prostory „byly využity za posledních 6 let do krajnosti a poslední roky už dochází k přetížení s riziky pro bezpečnost a kvalitu práce“. Měla stát na svahu pod budovou č. 3. K návrhu byla přiložena tabulka, která dokumentuje vzestup výroby (pražská část ústavu):

Rok	Počet krabiček	Příjmy, Kč
1927	59.268	952.334
1928	92.080	1,067.683
1929	106.052	2,176.554
1930	126.772	2,827.439
1931	131.770	2,679.711
1932	171.732	3,889.714
1933	194.689	3,843.796
1934	266.689	5,243.602

Pozn.: Příjmy neovlivňovala jen velikost produkce, ale také ceny.

Výroba v Bohumili se pohybovala od 3,9 milionu ml krve do 9,1 mil. ml krve a nejvyšší byla v roce 1933 – 9,1 mil. ml. Výroba sér se pohybovala od 1 mil. ml do 2,6 mil. ml, nejvyšší byla rovněž v roce 1933. Výroba plazmy od 875 tis. ml do 3 359 450 ml v roce 1933.

Fond prof. Kučery a fond dr. Drimla

Po úmrtí prvního ředitele prof. dr. Pavla Kučery lékárník František Schnöbling, který byl generálním obchodním zástupcem ústavu, věnoval jako základ k uctění památky zesnulého 5000 Kč a navrhl ministerstvu veřejného zdravotnictví, aby z fondu byli podporováni zaměstnanci SZÚ, kteří bez své viny nemocí nebo úrazem se stali práce nezpůsobilými, případně jejich manželky a děti. Správa fondu měla být soukromá a vést ji měl ředitel ústavu. V roce 1929 po úmrtí dr. Drimla pak František Schnöbling věnoval do fondu 10 000 Kč, z nichž 5000 Kč bylo určeno pozůstalým po dr. Purkyňovi a 5000 Kč pro fond.

„**MUDr. K. Driml zemřel.** Včera zemřel v 10 hod. večer náhle odborový rada ministerstva zdravotnictví MUDr. Karel Driml, jehož veršiky, propagující pravidla zdravého života, jsou i ve veřejnosti známy. ... Zejména vynikal propagací preventivní ochrany při nakažlivých nemocech a byl spoluvůrcem mnoha zdravotních filmů. Zejména vytvořil film na potírání trachomu na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, kde trachom je šířen hlavně sezonními dělníky. Tragickou shodou okolností zemřel následkem zanedbaného zánětu slepého střeva ve vinohradské nemocnici, kam byl včera, příliš pozdě, odvezen k operaci, jež již nemohla být provedena.“ (*Denní zprávy, České Slovo, 21. 10. 1929*)

„**Úmrtí vědeckého pracovníka.** Během jednoho týdne postihla státní zdravotní ústav v Praze druhá ztráta v řadě jeho vědeckých pracovníků. Dne 22. t. m. zemřel RNDr. Emanuel Purkyně, přímý pravnuk slavného českého biologa Jana Evangelisty Purkyně. Dr. Purkyně se před nedávnem vrátil z několikaletého studijního pobytu ve Spojených státech severoamerických, kde se stal znamenitým hydrologem. Jeho počátky vědecké práce slibovaly velký úspěch. Dr. Purkyně zemřel po motocyklovém úrazu.“ (*Denní kronika, NÁRODNÍ OSVOBOZENÍ, 24. 10. 1929*)

S prostředky se sice poctivě hospodařilo, ale po letech se zapomělo na původní uspořádání a písemné doklady o rozdělení fondů nebyly k nalezení. Firma Schnöbling v roce 1938 na dotaz sdělila, že druhých 5000 Kč bylo patrně věnováno do fondu prof. Kučery, ale tehdejší ředitel ústavu rozhodl, aby z částky vznikl fond dr. Drimla. K 15. dubnu 1938, jak vysvětluje ve svém dopise ministerstvu zdravotnictví ředitel prof. Pelc, bylo v Drimlově fondu u Lékařské záložny 4604,80 Kč a na fondu prof. Kučery 6070 Kč, z čehož bylo rozpůjčeno zaměstnancům 6010 Kč. Z Drimlova fondu bylo uhrazeno 1000 Kč dr. Drbohlavovi na částečnou úhradu cesty do Lvova k prof. Weiglovi, když mu ministerstvo zdravotnictví odmítlo poskytnout na cestu podporu.

Dvůr Bohumile

Z hospodářského hlediska byl ojedinělou součástí Státního zdravotního ústavu a souvisel s potřebou chovu velkých zvířat pro výrobu terapeutických sér a vakcín. Chovaly se tam krávy, koně, vepří, ovce a pěstovalo se obilí, ovoce a zelenina, sklízelo seno jako na každém statku. O koních pro imunizaci sděluje jeden ze spisů ústavu (1935), že mají být tmavé barvy (vraníci, hnědáci) ne bělouši a plaváci, spíš teplokrevní, staří 5–10 roků, o váze 350–550 kg a nesmí mít nečistoty: kousavost a kopavost. Po ukončení imunizace se koně, podle sepsané smlouvy, prodávali zpět se slevou dodavateli. Po několika letech zkušeností se testovací imunizací vybírali koně s vysokou reaktogenitou, kteří zaručili dosažení vysokých titrů protilátek.⁽²⁷⁾

O žních se slavily dožínky, na které jezdíval ředitel ústavu a další členové vedení. V čele hospodářství byl správce, v prvních letech Alois Procházka, šafářem ve dvoře byl bývalý legionář Jan Kříž. Hospodářský rada Nepomucký ho po jedné kontrole v Bohumili označil za člověka „bez energie, který není schopen ani obyčejného dozoru“ a zasadil se, aby ho ústav propustil. Také o správci v lednu 1928 ředitelství ústavu napsal, že „je síla příliš drahá – nejeví snahu ani zájem v chovu dobytka, který jest v hospodářství tak nutný“, a ústav odpověděl, že mu dá výpo-

věd' a bude vybrán mladší člověk, který by věnoval hospodaření plnou pozornost a měl i znalosti v mlékárenství.

Zprávy z kontrol, které v Bohumili provedl NÚKÚ, jsou dnes úsměvné. V roce 1925 bylo vytknuto, že dobytek dovezený z Podkarpatské Rusi byl sešlý, protože asi byl špatně vybraný, nebo měl špatný transport. Jindy nakoupil ústav „20 mladých volků za 58 667 Kč a když byli dovezeni, vážili o 1300 kg méně, což je ztráta 7913,50 Kč“. Kontrola měla podezření, že dobytek byl při nakládání překrmen a napojen, aby víc vážil. Stát byl ošizen a NÚKÚ žádal do budoucna nápravu.

Čerstvé mléko od 4-7 krav v sérologickém oddělení se prodávalo zaměstnancům po 1,40 Kč za litr. „NÚKÚ vidí cenu 1,40 Kč jako nízkou,“ napsal ve zprávě a pohrozil: „Nelze se vymlouvat, že očkovaním krav mléko ztrácí na hodnotě, ale naopak, jak potvrdil dr. Urbánek.“ Na jiném místě své zprávy kritizoval špatně provedenou sklizeň, když hektarový výnos ovsa byl jen 25–30 q/ha, protože se obilí nechalo na poli, zrno vypadalo, oves zmokl, sérologické oddělení ho odmítlo a musel se kupovat nový. Vytkl také, že není žádný doklad, komu připadlo zdarma 50 kg třešní, komu se prodalo 150 kg chrupek za režijní cenu, a že se nevýhodně prodalo vrbové proutí.

Ze dvora Bohumile se dodávalo do ústavní kuchyně mléko, zelí, salát, ředkvičky, mrkev, špenát, vepřové maso, sádlo za režijní ceny a dovoz obstarávalo nákladní auto ústavu. Kontrolní úřad to ostře napadl, protože zahrada nesmí sloužit levnému zásobování kuchyně, ale k tržnímu prodeji. Na jiném místě zprávy úřad napsal, že takový stav je neudržitelný, když zjistil, že se prodávají prasata, při jejichž porážce nebyl ani správce, ani jiný zástupce SZÚ.

Dvůr Bohumile byl zcela nezbytný pro výrobu léčebných přípravků, přinášel ale ústavu hospodářsko-organizační problémy. Není překvapením, že NÚKÚ v roce 1932 navrhl, aby „dvoru Bohumile byla přiznána povaha podniku podle zák. č. 404/22 Sb.“.

Dohlídky Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu

Kontroly hospodaření prováděné Nejvyšším účetním a kontrolním úřadem⁽²⁹⁾ asi byly postrachem všech navštívených institucí. Kontroloři zkoumali nesčetné podrobnosti, někdy i činnost ústavu z obecnější stránky. Dokumentace o prověrkách SZÚ představuje záplavu spisů - zápisy, zprávy a stanoviska všech zúčastněných lidí a institucí. Dnes je autentickým svědectvím o stránkách života ústavu, které se v jiných pramenech nevyskytují.

Kontroloři např. zjistili, že jakémusi panu Bezchlebovi byli prodáváni vyřazení pokusní králíci po 10 Kč za kus, nebylo ale potvrzeno, že šlo opravdu o vyřazené králíky. Navíc pan Bezchleba byl zaměstnanec ústavu, který králíky dodával a účtoval si je po 35 Kč. Dá se domyslet, jak králíci pana Bezchleby mohli putovat se ziskem 25 Kč několikrát z jeho chovu do SZÚ a zpátky. Podobná je výtka v rozsáhlém rozboru hospodaření ve dvoře Bohumile. Pan Fousek z Kostelce nad Černými lesy koupil od správy dvora 12 q vrbového proutí po 40 Kč za 1 q, celkem za 480 Kč, a měl za to dodat nové koše a opravit poškozené, ale správa dvora o tom neměla žádný doklad a opravené koše nemohla ukázat.

Podezření také padlo na zásobování aut benzinem. K nesrovnalostem v evidenci a výši spotřeby ředitelství ústavu vysvětlilo, že SZÚ vydává benzin z nádrže, která automaticky zaznamenává výdej, ten se musí shodovat s množstvím načerpaným do automobilu a dozor nad tím má podúředník Dvořák a vedoucí úředník skladiště vrchní oficiant Samek. „Nesrovnalosti mohly by

nastati jen tím, že by někdo benzin kradl, a k tomu museli by býti smluveni všichni šoféři i s podúředníkem Dvořákem a vrchním oficiantem Samkem, což nutno prozatím pokládati za nepravděpodobné,“ napsal ředitel dr. Vacek.

S vysokou spotřebou benzínu měl ústav mnohé těžkosti. Ve stanovisku pro NÚKÚ je dr. Vacek popisuje: „Výrobci udávají průměrnou spotřebu pro jízdy po silnici, ale vozy SZÚ jezdí nejméně z poloviny po Praze, takže spotřeba je neúměrně vyšší. Navíc nákladní auta Praga AN jezdí už 10 let, což spotřebu zvyšuje, ale jsou před velkou opravou. Ústav už dříve žádal menší dodávkový vůz, ale ministerstvo žádost neschválilo. Osobní vůz „Škoda“, koupený v prosinci 1929, byl v r. 1936 v generální opravě a spotřeba se značně snížila, ale před opravou byla vskutku vysoká, 26,5 l /100 km. Ani jako nový však neměl vůz spotřebu 11 litrů na 100 km a firma sama provedla zdarma generálku po 20 tis. km, ne ale z ochoty, nýbrž po nátlaku, že opravu svěříme konkurenci,“ píše ředitel.

Nedostatek dopravních prostředků vedl ředitele doc. Vacka, aby k cestám mimo Prahu používal své auto Praga Piccolo a začal ho půjčovat i zaměstnancům. NÚKÚ to napadl. Výklad k tomu podal až jeho následovník v ředitelském křesle, prof. Pelc. Napsal: „...osobní vůz Piccolo byl odstraněn a pokud ústavní osobní auto nepostačuje, používá ředitelství taxametr,“ a dále: „používání vozu Piccolo ustalo s odchodem vládního rady doc. dr. Vacka na odpočinek. I majitel zákaz uvítal, protože z ochoty se vyvinula povinnost, při čemž se mu za opotřebenání vozu nedostávalo náhrady.“ NÚKÚ při té příležitosti požádal ministerstvo, aby zakázalo používat soukromé vozy ke služebním jízdám.

Občas se prodal benzin z ústavní pumpy některému zaměstnanci za režijní cenu 2,80 Kč/l a NÚKÚ to nenechal bez povšimnutí. Ředitelství vysvětlilo, že šlo o „okamžitou pomoc z nouze, protože teprve nedávno byla v blízkosti ústavu zřízena pumpa“. Při rozpočtovém hospodaření ústav „více za benzin účtovat nemohl, protože případný výdělek by se stal vlastně přítěží a podkladem pro vyúčtování daně z obrátu“. Nicméně zavedená praxe byla zrušena.

Kontrolní úřad také upozornil, že určité práce poskytuje ústav zdarma (dětem personálu, zaměstnancům ministerstva a jejich příbuzným) a někteří zdravotní úředníci dělají práce pro soukromé strany. Ředitel k tomu sdělil, že „tyto úkony byly zastaveny a dále se neprovádějí a zodpovídají za to přednostové oddělení“. K připomínce úřadu, že ústav dává některé výrobky zdarma, ředitel vysvětlil, že v tom mají přednostové oddělení volnost. Poskytují propagační vzorky nebo výzkumný materiál a otevírají tím nové možnosti odbytu.

Některé podněty NÚKÚ byly až absurdní, jako historie se žemlemi pro pokusná zvířata. Úřad ve zprávě ministerstvu zdravotnictví sdělil, že by ústav měl kupovat levnější žemle, např. jako vinohradská nemocnice od firmy Odkolek, která je dodává za 3,10 Kč/kg nebo od Dělnických pekáren za 3,30 Kč (v kilogramu bylo 30 housek) místo od firmy Pouček z Vršovic, která je dává 1 kg za 3,92 Kč (28 housek). Nápad šel ještě dál, aby se případně žemle pro pokusná zvířata vyráběly z podřadné a odpadové mouky. Ústav vysvětlil, že se dlouho marně snažil o Odkolkovy žemle, ale neuspěl, protože není velkoodběratel jako vinohradská nemocnice, která kupuje i chleba. Konečně se našla firma, která poskytla pečivo za 3,10 Kč/kg, ovšem písemné ujednání odepřela. K výrobě žemlí z odpadové mouky ústav vysvětlil, že námět je nepoužitelný. Pro malého výrobce by to bylo nemožné, velký výrobce by návrh nepřijal a kromě toho by výrobky mohly zvířata poškodit. Doplňme poznámkou, že koncem roku 2004 kilogram housek z Odkolkovy pekárny stál 35 Kč.

Uvedme ještě jeden z námětů kontrolního úřadu, jako informaci o poměrech na trhu řemeslnických služeb. Úřad navrhl, aby drobné opravy prováděli zřízení ústavu, nikoli najaté firmy. V odpovědi ústavu se píše, že se to tak provádělo na počátku 30. let, kdy byl zaměstnáván kvalitní dělník z firmy Kropf, která v ústavu zřizovala vodovodní instalace. Dělník však odešel, protože „obratný řemeslník ztěžka jde do státní služby, jelikož v soukromí vydělává daleko víc“. Nekvalifikovaní dělníci, kteří ho potom nahradili, pracovali špatně a při opravách dělali škody. Kromě toho, kdyby ústav zaměstnával „profesionality, vedlo by to na odděleních k nadměrným požadavkům a mylným předpokladům levné práce“. Problém vznikl okolo oprav, které pokládal kontrolní úřad za drahé, např. opravu splachovače za 116,80 Kč.

Pikantní drobností z dohlídky bylo zjištění, že „v cestovních účtech MUDr. Jos. Ročka, řádného profesora Masarykovy university v Brně, je mj. účtováno i příjezdné a odjezdné v Praze po 20 Kč“, ale „jmenovaný funkcionář byl dopravován z nádraží a na nádraží ústavním automobilem a cestovné mu nenáleželo“.

II. PROTEKTORÁT A VÁLEČNÁ LÉTA

*Non si male nunc et olim erit.
Je-li nyní zle - nebude tak stále.
Horatius, Carmina, II.10,17*

Po obsazení republiky Německem 15. března 1939 byl Státní zdravotní ústav přejmenován na Zdravotní ústav Protektorátu Čechy a Morava, Gesundheitsanstalt des Protektorates Böhmen und Mähren, a dostal se pod kontrolu okupační zdravotní správy. Slovensko už předtím vytvořilo vlastní instituci „Štátny sociálno-zdravotny ústav v Bratislave“.

Okupace přinesla zásadní a hluboké změny do všech stránek života státu a lidí. Národní shromáždění bylo zrušeno. Hlavou protektorátní státní správy byl tzv. státní prezident. Nejvyšším orgánem státní správy byla protektorátní vláda, každé rozhodnutí však musel schválit říšský protektor, jmenovaný Hitlerem. Na území protektorátu platily normy a příkazy vydávané protektorem, nebo německými úřady. Do českých zemských úřadů byli dosazeni nacističtí viceprezidenti, kteří v podstatě úřady ovládali. Velké množství reorganizací postupně vyřazovalo české instituce z rozhodování. V r. 1939 vzniklo ministerstvo sociální a zdravotní správy, později bylo zrušeno a zdravotní agenda přešla na ministerstvo vnitra a ministerstvo hospodářství a práce. V čele okresních úřadů byli většinou Němci. Německou civilně administrativní správu vykonávaly oberlandráty, které kopirovaly českou správu a byly jí nadřizeny.⁽⁴⁶⁾ Úřední styk se prováděl německy, nebo německo-česky. V srpnu 1943 se německá správa utužila, když Hitler zřídil německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu a do čela jmenoval jako státního ministra nacistu ze Sudet K. H. Franka

Práci ústavu poznamenala řada změn. Bylo zrušeno samostatné IX. oddělení pro výzkum a využití filtrabilních virů, které vedl MUDr. J. Bouček, a přiřazeno k II. oddělení pro vakcínu proti neštovicím.⁽²⁷⁾ VIII. oddělení dostalo název „pro chemickou a farmakologickou kontrolu léčiv“. Ke Zdravotnímu ústavu byl připojen bakteriologický ústav zrušené české lékařské fakulty UK prof. MUDr. Františka Patočky. Se slovenským zdravotním ústavem se projednaly dohody o vzájemných vzta-zích, týkající se zejména výroby a dodávek sér a vakcín na Slovensko.⁽²⁷⁾ V roce 1942 bylo zřízeno veterinární oddělení s laboratořemi pro vyšetřování masa a mlé-ka.⁽⁴³⁾ Koncem války byla hospodářská správa Bohumile vyčleněna z I. oddělení a podřízena zvláštnímu komitétu při ředitelství, přednosta a část zaměstnanců však zůstali společní oběma složkám. Za mnoho milionů korun se zde upravovaly labo-ratoře, stáje a pronajaté objekty, aby se zvýšila jejich výrobní kapacita.

Séra a očkovací látky se vyráběly pod přísnou německou kontrolou, byly převzaty říšskoněmecké standardy a způsob superkontroly. V r. 1941 byla pro německá vojska zahájena výroba velkého množství bakteriofágu proti dyzentérii. U českých odborníků to vzbudilo obavy, že celé I. oddělení se bude muset přeorientovat na válečné účely, jak se to stalo v polském Panstwowem zakladu hygieny. Uklidni-lo je, že půjde jen o subdodávky pro Behringwerke. Kvůli zvýšení kapacity válečně orientované produkce byla zrušena příprava alergenů, autovakcíny se však podařilo zachránit.

Dřívější přátelské kontakty českých odborníků Vaníčka a Mlčochové s představiteli Behringwerke jim při osobních jednáních pomohly prosadit určitou autonomii výroby v SZÚ. Šlo o to, aby se produkční zařízení, technologie a zaměstnanci neorientovali zcela na vojenské potřeby a po konci války, který všichni předpokládali, se nemusela civilní imunobiologická výroba pracně a nákladně obnovovat. Podařilo se zažehnat i další nebezpečí, že se česká výroba sér a vakcín stane členem německé sérové konvence. Znamenalo by to omezení produkce pro obyvatelstvo. Autonomii imunobiologické produkce se podařilo udržet až do konce roku 1944.⁽⁴³⁾

V době války se silně zvýšila zejména výroba antitetanového a antidifterického séra, jehož spotřeba byla v německých armádách obrovská, dařilo se však ušetřit část výrobků pro české obyvatelstvo. Neméně vysoké požadavky byly na antigangrenózní séra, jejich výroba se však v ústavu musela nejprve obnovit. Překážkou byl nedostatek vhodných zdravých koní, ale německá správa je obstarala. V roce 1943 jich měl ústav 311 pro antidifterickou imunizaci a 150 k imunizaci proti plynaté sněti, dále obrovské stádo 600 beranů a 50 krav. Musely být navíc pronajaty stáje v Záběhlicích, Stodůlkách a velkostatek Myšlín, který byl pro ten účel dokonce vyvlastněn. V roce 1944 se počty imunizovaných zvířat ještě zvýšily. Přesto s objemem produkce německé úřady nebyly spokojeny a v roce 1944 do výroby do-

sadily tři své dozorce. Přes vysoké nároky na výrobu se počet pracovníků I. oddělení snížil na 101 (bez Bohumile), z toho bylo 5 lékařů.

I když čeští pracovníci občas uvažovali o sabotáži výrobou produktů s nízkými titry, myšlenku nerealizovali z obavy, aby se preparáty nedostaly mezi české obyvatelstvo. Ke kritické příhodě došlo v r. 1944, když v Benešově onemocnělo 500 mužů z elitních jednotek SS po aplikaci tyfové vakcíny ze Zdravotního ústavu. Následné vyšetření v jiných českých laboratořích a v Německu naštěstí ukázalo náležitou kvalitu vakcíny a následné pátrání po příčině ukázalo, že nebyl dodržen návod a dávka nebyla podána ve dvou injekcích, ale celé 2ml jednorázově.

Oddělení pro bakteriologickou diagnostiku tak velké požadavky německé zdravotní správy nepostihly. Patřila k němu i diagnostika venerických chorob (MUDr. Kvasničková) a parazitárních chorob (doc. O. Jírovec), stejně jako před válkou se připravovaly přípravky pro diagnostiku a autovakcíny (MUDr. J. Liška). V roce 1942 zahájilo činnost oddělení pro tuberkulózu, v r. 1942 do něj nastoupil MUDr. L. Šula, který byl v ústavu jedním z prvních, tajných propagátorů socialistických myšlenek.⁽²⁾ O sbírku bakteriálních kultur se starala J. Kolčinská.

V archivním fondu ministerstva školství jsme náhodně objevili pečlivě seřazené, německy psané balíčky inventárních karet s hlavičkou ústavu "Gesundheitsanstalt des Protektorates Böhmen und Mähren". Týkaly se oddělení sérologie Patočkova mikrobiologického ústavu, který byl po zrušení vysokých škol formálně přiřazen k SZÚ. Jsou v obálkách Teil-Inventar Abteil Zweigstelle pr. dr. Patočka, Abteil, Räumlichkeit-zimmer No.12a, obsahujících inventární lístky předmětů, všechno v němčině. V Zimmer 12 b byl as. dr. Málek, v Räumlichkeit Nr. 107 doc. dr. Škorpil a následovaly další místnosti Kanz. Der Sekretärin, Sommerarbeitstelle, Futtermittelzubereitungszimmer, Gr. Tiergarten, Der Grosse Gang, a zařízení jako Dunkel Kammer, Wasserban Nr.102, a úsměvnou "němčinou" Räumlichkeit Pasterka Nr. 110. Na jiné originální materiály o ústavu z doby protektorátu jsme v archivech nenarazili.

V době okupace došlo k mnoha personálním změnám. Díky neohroženému chování ředitele prof. Pelce byla přijata řada nových odborníků a studentů z českých vysokých škol, zrušených po protiněmeckých demonstracích v říjnu a listopadu 1939. V ústavu tak našli práci a útočiště významní vysokoškolští učitelé, jako farmakolog prof. MUDr. Bohumil Polák, hygienici prof. MUDr. Josef Čančík a prof. MUDr. Miloš Kredba, fyziologové prof. MUDr. Josef Hepner a prof. MUDr. Josef Laufberger a imunolog doc. Vladimír Wagner. Předtím už nastoupili do ústavu lidé z obsazeného pohraničí a z rozpuštěné armády, např. gen. MUDr. Pytlík na místo přednosty V. oddělení pro sociální hygienu. V roce 1942 byl jako významný československý legionář propuštěn a na jeho místo nastoupil prof. MUDr. Vilém Hons. Z rozpuštěné čs. armády přišel v r. 1939 také epidemiolog doc. MUDr. Karel Raška.

Koncem roku 1940 byl prof. Pelc zbaven funkce ředitele, dán do důchodu a po nějaké době bez ředitele vedení ústavu převzal prof. dr. Pesch z německého hygienického ústavu.⁽⁴³⁾ V květnu 1941 však zemřel a na jeho místo nastoupil Němec

dr Schubert , který byl po řadu let v SZÚ přednostou III. oddělení pro biologickou kontrolu léčiv.⁽⁴³⁾ Dr. Jaroslav Klíma, přednosta VI. oddělení, odešel do Tábora na místo okresního lékaře, aby předešel hrozícím konfliktům s vedením ústavu, kvůli sporu z dřívějšího. Tragickým následkům se tím, bohužel, nevyhnul.⁽²⁷⁾

Do ústavu přicházeli nebo byli přiděleni, bez výběru vedením, různí pracovníci, mezi nimi i udavači. Proslýchalo se to např. o jednom ošetřovateli beranů.⁽²⁾ Mlčochová, která období okupace v SZÚ zachytila ve svých vzpomínkách⁽²⁷⁾, pokládá jednání doc. Schuberta za korektní, pokud pomineme skutečnost, že reprezentoval okupační útlak odborný, národnostní i společenský. Velké obavy však měli čeští zaměstnanci z jeho manželky, která prý aktivně vyhledávala v ústavu „říši nepřátelskou“ činnost. Ještě větší strach měli z úředníků ředitelství Pilze, Müllera a jeho ženy, sekretářky ředitele. Byla podezírána, že ovlivňovala výběr zaměstnanců k odjezdu na práci do Německa. Na práci „do říše“ tehdy z protektorátu povinně odjížděly celé ročníky.

Jako úřední řeč byla zavedena němčina a později se musela používat i při korespondenci (s českými stranami se dopisovalo německo-česky). Byly zavedeny povinné kurzy němčiny pro protektorátní úředníky. Znalost němčiny byla podmínkou pro přijetí do veřejných služeb. Po absolvování kurzů následovala přísná zkouška z německého jazyka, s důrazem na odborné názvosloví, které pracovník potřeboval ve svém oboru. Také všichni zaměstnanci ústavu museli navštěvovat povinné kurzy se závěrečnou zkouškou, za kterou se udělovalo potvrzení s nárokem na příplatek 500 korun. Byl zastaven oběh odborných časopisů mezi českými zaměstnanci a znemožněn jim přístup ke světové vědecké literatuře.⁽⁴³⁾

Za okupace téměř nevycházely Zprávy Zdravotního ústavu. Lékaři tak nemohli být průběžně informováni o nových opatřeních, výrobcích, akcích a metodách, např. o „vázaném hospodářství s difterickým sérem, které bylo zavedeno v roce 1942, o zrušení výroby alergenů roku 1942, o předpisech z roku 1943, kterými bylo hromadné očkování proti záškrtu svěřeno okresním zdravotním úřadům, o postupu při tomto očkování, o náplastové tuberkulinové zkoušce a hromadné tuberkulinové akci provedené na školách v roce 1944, o očkovací látce proti skvrnitému tyfu atd.“⁽⁴³⁾

Činnost Zdravotního ústavu za protektorátu můžeme sledovat i na stránkách denního tisku. Např. Lidové noviny v prosinci 1940 informovaly o „sopisu všech osob stížených lupusem“, který prováděli lékaři v terénu a přesně vyplněné dotazníky posílali Zdravotnímu ústavu.

Časopis Věstník České akademie zemědělské v roce 15. výročí založení ústavu otiskl obsáhlý článek s názvem „Strážce zdraví“. Popisoval v něm činnost jednotlivých oddělení SZÚ a mj. uvedl: „Zdravotní ústav zaměstnává 331 sil, z toho je 49 lékařů, technických a odborných sil, 69 administrativních a kancelářských úředníků, 165 sil laboratorních a pomocných, 48 zřízenců. A jsou to vedle lékařů právě tito drobní laboratorní pracovníci, kteří vykonávají práci nejodpovědnější a kteří jsou při ní denně vystaveni nebezpečí nákazy. Za 15 let trvání Zdravotního ústavu se staly obětí svého povolání již 4 osoby, většinou při výrobě tyfové očkovací látky. ...Zdravotní

ústav se věnuje i zdravému bydlení a správné výživě na venkově. Výzkumy v tomto oboru se zabývá laboratoř pro lidovou výživu. ZÚ vydává letáčky nazývané „Listy z české kuchařky“, v nichž upozorňuje na levné a z hlediska výživy hodnotné potraviny a jejich kuchyňskou úpravu. V roce 1939 byla založena na ústavním pozemku pokusná zahrádka, kde se pěstuje za různých podmínek běžná zelenina a několik druhů brambor a zkouší se na nich vliv různých hnojiv na výši obsahu vitamínu C.“

3. dubna 1941 otiskly Lidové noviny v rubrice Veřejná správa článek doc. Vaníčka o očkování proti záškrtu: „Zdravotnímu ústavu v Praze docházejí denně dotazy, jakým způsobem bude letos očkovat proti záškrtu. Ústav upozornil již v rozhlase na různé novinky letošního očkování proti záškrtu a oznamuje znovu: Koncem r. 1940 zastavili jsme výrobu obyčejného, tzv. Ramonova anatoxinu, který se vstříkával ve třech injekcích a malým dětem dávala se k nim ještě jedna až dvě pozdější injekce přeočkovací, tedy celkem 4-5 injekcí. V lékárnách dostanou se již jen poslední zbytky tohoto anotoxinu. Místo Ramonova anotoxinu vyrábíme nyní sráženou očkovací látku proti záškrtu, tzv. kamencový anotoxin. Proto letos budeme všechny hromadné očkovací akce provádět již jen kamencovým anotoxinem Zdravotního ústavu v Praze. ... Pro hromadné očkování lze objednat očkovací látku přímo ve Zdravotním ústavu v Praze za velkoobchodní cenu.“

O 10 dní později pak tytéž noviny informovaly: „Nová úprava očkování proti neštovicím. Dnes vyšlo ve Sbírce zákonů vládní nařízení o povinném očkování proti neštovicím a vládní nařízení č. 141, kterým se uvedené nařízení provádí. ...Jako očkovací látky se bude používat tak jako dříve výhradně lymfy vyrobené ve zdravotním ústavu Protektorátu Čechy a Morava v Praze XII.“ (*Lidové noviny*, 13. 4. 1941)

V roce 1942 potom Lidové noviny psaly o vládním nařízení o obecních dezinfektorech, které ukládalo obcím povinnost provádět dezinfekci zvláště školenými dezinfektory. Cvičné a opakovací kurzy pro dezinfektory řídil Zdravotní ústav Protektorátu Čech a Moravy a byly ukončeny závěrečnými zkouškami.

Po atentátu na představitele okupační moci Reinharda Heydricha 27. 5. 1942 byli zatčeni a 2. 7. 1942 na stělnici v Praze-Kobylisích popraveni čtyři lékaři – prof. Pelc, doc. Strimpl, dr. Bouček a dr. Klíma. Později zahynuli další pracovníci ústavu - František Mrkáček, Jan Eis a Běla Makariová. Jejich jména jsou vepsána do pamětní desky "Státní zdravotní ústav svým spolupracovníkům, kteří zahynuli jako oběti německého násilí" ve vestibulu budovy ředitelství. V roce 1942 byli zatčeni a do koncentračního tábora posláni dr. Karel Makovička se svou snoubenkou MUC. Věrou Kuželovou, Marie Bálková a Anna Rajchlová. Po osvobození se vrátili s podlomeným zdravím.^(1, 27)

Dnes už si sotva umíme představit atmosféru ústavu v té době. Tvrdý útlak vedl k velké diferenciaci chování lidí. Byli neohrožení s různou účastí na odporu proti okupantům, bojácní či pracovníci, kterým profesionální čest velela udržovat solidní úroveň odborné činnosti v důvěře v osvobození? Vzhledem k množství nových tváří v ústavu panovaly i velké obavy z udavačů. Zatýkání v roce 1942 vyvolalo řadu dohadů. Manželky zatčených lékařů se obrátily na ředitele Schuberta, dal však jasně najevo, že o důvodech neví. Zaměstnanci, jak tvrdí Mlčochová, byli přesvěd-

čení, že zatčení má na svědomí udavač z ústavu. Mlčochová o tom ve svém autentickém svědectví nepochybuje a vyslovuje určitá podezření⁽²⁷⁾: Strimpl, Bouček a Klíma měli v minulosti velký konflikt se správcem Pulkrábkem, kterého obvinili, že bere provize od dodavatelů, a vznikla z toho velká aféra. Nervově se zhroutil, byl dán do důchodu, ale opakovaně sliboval pomstu. Při setkání v březnu 1945 to prý Mlčochové sám přiznal a udání nepřímo naznačuje v článku po osvobození i V. Hons.⁽¹⁰⁾ Dr. Aldová to nepotvrdila, v ústavu se prý hovořilo, že byli popraveni jako rukojmí.⁽²⁾ Dnes víme, že podnětem k popravám představitelů české vědy, kultury a politiky byl Himmlerův bleskový telegram státnímu tajemníkovi K. H. Frankovi po atentátu na R. Heydricha. Himmler v něm nařizoval zatčení 10 000 Čechů jako rukojmích. Gestapo tak využilo stanného práva k likvidaci nepohodlných českých občanů.⁽²⁵⁾

Během okupace se rychle prohluboval nedostatek veškerého zboží. V září 1939 byly zavedeny poukázky („lístky“) na potraviny, ošacení a kuřivo, bez nichž se nedalo nic legálně koupit. Zpočátku, kdy byly přiděly relativně nejvyšší, potraviny na lístky představovaly např. pro 6–14leté děti pouhých 1600 kalorií denně. Spotřeba mléka mohla dosáhnout maximálně 65 l za rok, 64 vajec, necelé 3 kg másla, které však na trhu téměř nebylo. Koncem války bylo na lístky nejvýše 21 l mléka za rok, něco přes 1,5 kg másla a 12 kg masa za rok.

S katastrofálním nedostatkem souvisí i groteskní historka z ústavu. Protože byl naprostý nedostatek kvalitního masa k přípravě živných pūd, používalo se maso z vykrváčených koní v Bohumili, které se skladovalo v chladírnách I. oddělení. Jednou se všechno ztratilo a zbyly jen ořezané kosti. V ústavu tehdy pracovali i lidé s pochybnou pověstí, jak je přidělil pracovní úřad. Přednostovi doc. Vaníčkovi se naštěstí podařilo krádež před německým vedením utajit.

Účast v boji proti okupantům popsala ve svých vzpomínkách Heda Kaufmanová, která byla deset let sekretářkou prof. Pelce a pro neárijský původ byla po obsazení Československa z ústavu propuštěna. Účastnila se práce ilegálního Petičního výboru Věrní zůstaneme, který odbojovou činnost začal už v březnu 1939. V roce 1942 neuposlechla příkaz k transportu do ghetta a do konce války se skrývala u různých přátel.⁽¹⁶⁾

Odvážné a nebezpečné akce v době okupace připomíná dr. Aldová, která do ústavu nastoupila v r. 1941. Dr. Raška s laborantkou Jílkovou prý po válce přiznali, že účelově diagnostikovali bacilonosičství u vězňů odsouzených do koncentračního tábora poté, co do jejich negativních vzorků stolic přidali kulturu tyfových nebo paratyfových salmonel a pomáhali tak vězeňskému lékaři dr. Navarovi udržet vězně co nejdéle na infekčním oddělení nemocnice na Bulovce.⁽¹⁾ O nebezpečné protistátní akci referoval doc. Wagner.⁽⁴⁷⁾ Podílel se na otravě kolaborantských novinářů včetně tehdejšího prominenta Lažnovského při jakémsi jejich setkání s nacisty, když do obložených chlebiček byly vpraveny mikroby tyfu a tuberkulózy. Ve Zdravotním ústavu ho ochránili, když vzorky jejich stolic prohlásili za negativní. Další jeho akcí byla sabotáž při výrobě sér, kterými měla být určována krevní sku-

pina německých vojáků. Všeobecně známá je odvaha epidemiologů ústavu pod vedením K. Rašky, s níž těsně před koncem války likvidovali epidemii skvrnitého tyfu v Terezíně, kde bylo obrovské židovské ghetto a vězení v Malé pevnosti.

13. října 1941 uveřejnily Lidové noviny soustrastný telegram státního prezidenta dr. Háchy vdově zavražděného šéfredaktora Lažnovského: „Nesmírně rozhořčen zprávou o zákeřném zločinu neodpovědných živlů, jemuž padl za oběť Váš choť, vyslovuji Vám svoji hlubokou soustrast. Šéfredaktor Lažnovský zůstane jako významný hlasatel nového řádu Evropy v českém tisku ve vděčné paměti všech, kdož upřímně smýšlejí s českým národem.“ V následujících dnech pak Lidové noviny informovaly o „slavném pohřbu Karla Lažnovského“, který vypravila protektorátní vláda a na němž promluvil proněmecký kolaborant ministr Emanuel Moravec, a o tom, že „Rašino nábreží bylo přejmenováno na nábreží Karla Lažnovského“.

Začátek roku 1945 už signalizoval blížící se konec války a německé vedení ztlačilo ochablo v udržování okupačního režimu. Upadala pracovní morálka, lidé stále probírali vítězství spojeneckých sil, zahraniční a ilegální zprávy. V únoru z Prahy odjela manželka ředitele Schuberta a v dubnu zmizel z I. oddělení komisař Brychta, který byl dozorcem nad výrobou sér a vakcín. V únoru už si I. oddělení dovolilo nedešlat německé armádě dodávku sér proti plynaté sněti, i když mělo obrovské zásoby.⁽²⁷⁾

Ve dnech pražského povstání začal ústav na bojiště v Praze zasílat antigangrenózní a antitetanická séra. Množství lidí z ústavu i zvenčí darovalo krev, ze které se vyrobilo přes 230 konzerv. Krev se zpracovávala v budově č. 2 na oddělení dr. Alexandra Jegorova a předávala se vinohradské nemocnici. 5. května 1945, když začalo pražské povstání proti okupantům, bylo odstraněno německé vedení ústavu a zaměstnanci se zbraněmi hájili ústav. Aldová s dr. Šulou se odvážně vydali na riskantní cestu do Orionky pro náboje. Z vily pod ústavem na křižovatce Ruské a Bělocerkevské ulice někdo ostřeloval vše, co se hnulo uvnitř areálu. Dva zaměstnanci byli při přestřelce zraněni, jeden padl v ústavu a jeden zahynul mimo ústav.⁽²⁾

První tanky sovětské Rudé armády uvítali pracovníci ústavu 9. května v poledne na rohu Vinohradské třídy a ulice Želivského. Po osvobození ústav rozsáhle zásoboval stát séry a očkovacími látkami pro vracející se vězně z koncentračních táborů a lidi z nucených prací v Německu. Pro epidemii dyzentérie v Terezíně bylo zasláno 916 litrů bakteriofágu a tisíce dávek vakcíny proti břišnímu a skvrnitému tyfu.

Do práce v ústavu se po osvobození lidé vrátili 14. května 1945. V květnu byl potom ministrem zdravotnictví jmenován nový ředitel Státního zdravotního ústavu, prof. MUDr. Vilém Hons.

III. DOBA ZMĚN, 1945–1991

*Nihil est toto quod perstet in orbe...
Nic na světě netrvá věčně
Ovidius, Metamorphoses, XV.180*

Republika po skončení druhé světové války a německé okupace řešila neuvěřitelné množství politických, správních a organizačních věcí, souvisejících s návratem k běžnému životu a pořádku. Ilustrují to oběžníky, které přicházely do SZÚ a ostatních institucí. V květnu 1945 přišel zákaz přesunu zaměstnanců mezi resorty; v červnu instrukce k "suspendování zaměstnanců v rámci očištné akce prováděné závodními radami" a pro "přezkoušení spolehlivosti zaměstnanců ústředních úřadů" vzhledem k činnosti za okupace a povolení dávat zaměstnancům mimořádnou dovolenou na pomoc zemědělcům. V srpnu byla upravena pracovní doba na 40 hod. týdně. Oběžník z července stanovil, že "k odčinění platové újmy v době nesvobody se vrátí sražené částky zaměstnancům, kterým byl snížen plat v důsledku nevykonání zkoušky z němčiny" a v srpnu 1945 upozornilo ministerstvo své ústavy, aby nejednaly s představiteli Rudé armády samostatně, bez vědomí státní správy.

Záhy po květnové revoluci začalo pracovat ministerstvo zdravotnictví, které bylo v době okupace zrušeno. 7. září 1945 vydalo své organizační uspořádání. Do I. odboru patřilo potírání infekčních nemocí, veřejná hygiena a hygiena obcí, pohřebnictví, zdravá lidská výživa, hygiena potravin a vody, II. odbor pro sociální lékařství měl problematiku péče o matky a kojence, děti školního věku a mladistvé, péči o chrup, o nemocné a vadné děti, tbc a ostatní choroby a výchovu zdravotně sociálního personálu (jedno z oddělení vedla MUDr. Fügnerová, někdejší pracovnice SZÚ), III. odbor se věnoval vývoji populace, ochraně zdraví při práci a hygieně bydlení a odívání, IV. odboru patřili zdravotničtí pracovníci a zdravotní ústavy, V. odbor měl věci veterinární, VI. odbor lékárnictví, VII. odbor se staral o zdravotnickou techniku a patřila sem také "hygiena po stránce technické" a IX. a X. odbor se zabývaly legislativou a judikaturou. Hygiena ještě nebyla uceleným oborem s dnešním obsahem, koordinovaným jedním útvarem. Ministrem zdravotnictví byl univ. prof. JUDr. Adolf Procházka.

III.1. STÁTNÍ ZDRAVOTNÍ ÚSTAV PO OSVOBOZENÍ ČSR

Obnovený Státní zdravotní ústav patřil mezi ústavy zřízené v roce 1945 při ministerstvu zdravotnictví. Dalšími byly Státní ústav pro zubní lékařství, Státní radiologický ústav, Masarykova škola zdravotní a sociální péče, Státní veterinární ústav v Ivanovicích na Hané, Veterinární vyšetřovací ústav v Brně, Budějovicích, Jihlavě a v Plzni, Ústav pro výrobu vakcíny proti slintavce a kulhavce v Brně a Nákazová pokladna.

Ředitelem SZÚ se stal prof. MUDr. Vilém Hons. Z několika fragmentů vzpomínek současníků se zdá, že přechod z válečné doby do mírové se na ústavu obešel bez dramatických událostí. Mezi zaměstnanci nadšenými z nabyté svobody snadno získávaly ohlas akce jako "umyjeme okna" nebo "mládež vede ústav"⁽²⁾. S nadšením se 1. května chodilo do průvodu, dokonce s vlastní dechovou kapelou.

Po válce, 26. 5. 1945, vyšla jako příloha Věstníku československých lékařů Zpráva č. 55, v níž SZÚ oznamoval obnovení vydávání Zpráv se stejnou redakcí a úpravou jako před válkou. V tomto čísle se rovněž oznamovalo, že SZÚ v Praze má velké zásoby všech sér a očkovacích látek, a byla v něm popisována činnost SZÚ za války. Stopa Zpráv vydávaných SZÚ se ztrácí číslem 63 v roce 1948.

Od roku 1946 začal Časopis lékařů českých otiskovat pravidelné týdenní Epidemiologické zprávy SZÚ o nakažlivých nemocech, hlášených v zemích českých a na Slovensku. Tyto týdenní epidemiologické zprávy přinášely kromě přehledných tabulek, udávajících nemocnost a úmrtnost u jednotlivých nakažlivých onemocnění, podléhajících úřednímu hlášení, i stručný epidemiologický rozbor. První epidemiologické zprávy informovaly o výskytu záškrtu, tuberkulózy a břišního tyfu v roce 1945 a 1946. Publikování těchto zpráv skončilo v roce 1949.

Významným poválečným trendem byl rozvoj epidemiologie infekčních chorob a mikrobiologie. Po roce 1946 se začaly zřizovat epidemiologické vyšetřovací stanice ve městech České Budějovice, Brno, Zlín, Havlíčkův Brod, Hradec Králové, Jihlava, Karlovy Vary, Litomyšl, Liberec, Most, Olomouc, Opava, Ostrava, Praha I, Praha II, Plzeň, Přerov, Pardubice, Uherské Hradiště, Ústí n. L. a Tábor. Od roku 1949 se z nich postupně stávaly pobočky Státního zdravotního ústavu v krajských městech, první v Přerově a Ostravě, následovala Olomouc, Plzeň, Hradec Králové a další. Do konce roku 1951 existovalo 18 poboček z plánovaných 25⁽¹³⁾. Po válce prošla řada odborníků v epidemiologii kurzy na London School of Hygiene and Tropical Medicine. Řada z nich se významně podílela na potlačování závažných infekčních nemocí v celém světě (eradikace neštovic) a byla oceněna medailemi WHO. Mezi význačné odborníky patřil MUDr. František Gallia, který v roce 1948 izoloval první kmeny viru klíšťové encefalitidy z lidského materiálu a v roce 1949 z klíšťat *Ixodes ricinus*. Svůj krátký život obětoval vědecké práci. In memoriam byl jmenován laureátem Státní ceny Klementa Gottwalda. Pamětní deska s jeho jménem je umístěna v budově č. 11 před posluchárnou.

Se zřizováním poboček byly zpočátku kompetenční problémy. Ministerstvo zdravotnictví soudilo, že je smí zřídit ministr zdravotnictví, ministerstvo financí namítalo, že jen vláda. Nakonec vznikl kompromis: bude je zřizovat ministr zdravotnictví a vládě bude oznámeno, aby to vzala na vědomí. V usnesení ze 14. schůze vlády v květnu 1948 proto čteme: „Vláda se usnáší, na návrh ministra zdravotnictví ..., že bere se souhlasem na vědomost, že ministr zřídil v Karlových Varech dnem 1. března 1948 epidemiologickou pobočku Státního zdravotního ústavu.“

Zřízení epidemiologické pobočky v Karlových Varech bylo zdůvodněno tím, že z Karlovarska a Sokolovska docházela četná hlášení o výskytu epidemických nemocí a že oblasti, kde jsou lázeňské objekty, chemické továrny a doly, jsou ohroženy epidemiemi, zejména břišním tyfem. Byla tam vyslána mobilní bakteriologická laboratoř SZÚ, aby pokračovala v soustavném vyšetřování epidemií, trvalým řešením to však nebylo. Dobré podmínky pro zřízení pobočky poskytla nemocnice a pobočka pro ni měla zdarma dělat veškerá vyšetření. Podobně zřizoval pobočky Státní zdravotně-sociální ústav na Slovensku. Byly zaměřené na sociální hygienu, mikrobiologii a na zkoumání potravin, zastoupení oborů však nebylo všude stejné.

III.2. STÁTNÍ ZDRAVOTNICKÝ ÚSTAV

Postavení SZÚ po válce nadále upravoval původní zákon č. 218/1925 o zřízení SZÚ. V roce 1946 interpeloval poslanec dr. Bureš ministra zdravotnictví ve věci vydání stále chybějícího základního řádu (regulativu) ústavu. Ministerstvo zdravotnictví dr. Burešovi odpovědělo, že „si je vědomo naléhavosti vyřešení podrobné organizace SZÚ a zahájilo hned po osvobození ČSR jednání se SZÚ o vydání regulativu. Ústav ale vznesl požadavek na reorganizaci, která předpokládá novelizaci zákona č. 218/1925“. Zároveň úřad předsednictva vlády doporučil, aby se co nejdříve stal součástí SZÚ Státní zdravotně-sociální ústav v Bratislavě (vznikl v květnu 1939 po odtržení Slovenska), aby v rámci SZÚ byla zřízena výroba penicilinu a úkoly SZÚ se rozšířily o kontrolu léčiv a potravin, které v zákoně č. 218/1925 Sb. nebyly zakotveny. Práce na novele se ale protahovala, protože slovenské pověření ze zásadních důvodů odmítalo začlenění bratislavského ústavu do pražského. Bylo proto potřeba „znovu posoudit politický obsah celé záležitosti“. Překážka byla překonána, návrh zákona připraven a 23. února 1949 Národním shromážděním schválen. V květnu byl potom vydán organizační řád ústavu.

70. zákon ze dne 23. února 1949 o Státním zdravotnickém ústavu.

§ 1. stanovil, že ze Státního zdravotního ústavu republiky Československé, zřízeného zákonem č. 218/1925 a ze Státního zdravotně-sociálního ústavu (pozn. v Bratislavě), zřízeného zákonem č. 101 Sl. z. ze dne 11. 5. 1939, se zřizuje Státní zdravotnický ústav.

§ 2. podával výčet úkolů ústavu, který byl „složkou státní správy“. Ústav měl konat vědecké, výzkumné a jiné odborné práce v oboru zdravotnictví, potřebné pro řízení, provádění a kontrolu jednotné zdravotnické politiky. Úkolem bylo zejména provádět pro státní zdravotní správu „vý-

zkumy, průzkumy a vyšetřování k zajištění zdraví lidí, zvířat a rostlin ve vzájemné spojitosti života“, „výzkum a kontrolu životního prostředí se zvláštním zřetelem k základním přírodním podmínkám a jejich vlivu na život“, „biologický výzkum výživy a kontrolu poživatin a předmětů potřeby“, „výzkum a kontrolu léčiv“. Dále pak „vzdělávati a odborně cvičiti zdravotnické pracovníky pro veřejnou zdravotní službu a účastniti se při zdravotnické výchově lidu“.

§ 3. „Státní zdravotnický ústav má hlavní ústav v Praze, oblastní ústav pro Slovensko v Bratislavě a pobočky.“ Pobočky se měly zřizovat zejména v sídlech lékařských fakult a krajských národních výborů a nemusely mít všechny obory činnosti ústavu. Pobočky zřizoval ministr zdravotnictví v dohodě s ministrem financí.

§ 4. obsahoval ustanovení o členění hlavního a oblastního ústavu na odbory a odborů na oddělení. Přednosta odborů jmenoval ministr zdravotnictví. Měli podávat ministerstvu návrhy, které vzešly z porad odborů a oddělení. Hlavní a oblastní ústav byly administrativně a hospodářsky definovány jako samostatné organizace, spravované řediteli jmenovanými ministrem zdravotnictví.

§ 5. mluvil o zaměstnancích. Jejich platové poměry se řídily kategoriemi státních zaměstnanců. Asistenti ústavu byli postaveni na roveň asistentů vysokoškolských.

§ 6. určoval, že ministr vydá organizační řád, který bude formulován „se zřetelem k tomu, aby byla zabezpečena odborná spolupráce ústavu s vysokými školami“.

§ 7. stanovoval možnost provádět činnosti na žádost orgánů veřejné správy a jiných právnických a fyzických osob a uváděl, že ministerstvo zdravotnictví v dohodě s ministerstvem financí vydá vyhlášku o vybírání poplatků za tyto výkony.

§ 8. uváděl, že ústav je podřízen ministerstvu zdravotnictví, § 9. stanovil, že ústav pokračuje v činnosti Státního zdravotního ústavu a Státního zdravotně-sociálního ústav (pozn. v Bratislavě), který se stává jeho oblastním ústavem. Pobočky obou dosavadních ústavů budou pobočkami ústavu. § 10. obecně rušil dosavadní předpisy, které by byly s novým zákonem v rozporu a § 11. stanovil účinnost zákona ke dni 1. dubna 1949.

Podepsáni: Gottwald v. r., Dr. John, v. r., Zápotocký, v. r., Plojhar, v. r.

**Nařízení ministra zdravotnictví
ze dne 21. května 1949,
kterým se vydává organizační řád Státního zdravotnického úřadu.**

První paragrafy opakují základní ustanovení zákona, ve druhém je členění hlavního a oblastního ústavu na odbory (podle § 7. mají být přednosta pokud možno vysokoškolský učitelé):

- I. odbor pro výzkum a kontrolu životního prostředí. Provádí výzkum a kontrolu pitných, minerálních, povrchových a odpadních vod, výzkum a kontrolu ovzduší a půdy a osobní, bytovou, školní, průmyslovou a sociální hygienu.
- II. odbor pro zkoumání výživy, potravin a poživatin. Provádí výzkum předmětů potřeby, zkoumání poživatin, předmětů potřeby a náhražek, výběr a přezkušování metod pro potravní kodex československý a mikrobiologické, histologické a sérologické zkoumání potravin živočišného původu.

- III. odbor pro mikrobiologii a epidemiologii. Provádí mikrobiologický výzkum se zřetelem k nakažlivým onemocněním, bakteriologicko-sérologickou a parazitologickou diagnostiku, epidemiologii, zdravotnickou statistiku, diagnostiku a výzkum virových nákaz, bakteriologickou diagnostiku a výzkum tuberkulózy, výzkum dědičných vlastností krevních, výrobu přípravků pro mikrobiologickou diagnostiku a biochemický výzkum mikroorganismů.
- IV. odbor pro zkoumání léčiv. Provádí kontrolu a zkoumání léčiv, léků, léčebných a diagnostických pomůcek, jejich náhražek ...
- V. odbor pro zdravotnickou výchovu a výcvik. Pečuje o vzdělání a výcvik lékařů a ostatních zdravotnických pracovníků a účastní se na zdravotnické lidovýchově.

Odbory jsou po odborné stránce samostatnými pracovními jednotkami a řídí činnost poboček (hlavní ústav v Čechách, oblastní ústav na Slovensku).

§ 3. stanovuje členění odborů na oddělení a oddělení na laboratoře. Oddělení zřizuje přednosta odboru v dohodě s ředitelem, musí k tomu ale být souhlas ministerstva. V § 4. je řečeno, že osobním úřadem zaměstnanců je hlavní (oblastní) ústav. Z archivovaných dokumentů víme, že v návrhu organizačního řádu osobní agendu vyčlenilo k sobě ministerstvo zdravotnictví, v připomínkovém řízení to však kritizovalo ministerstvo vnitra jako prohřešek proti zásadám decentralizace státní správy. § 5. stanovil, že ředitelem ústavu musí být lékař a zástupcem služebně nejstarší přednosta odboru. Ředitel pečuje o chod ústavu po stránce administrativní a hospodářské, o udržování objektů a zařízení, o spolupráci složek ústavu, pořádek a kázeň a podléhá mu i zaměstnanci poboček. Ředitel hlavního ústavu je ve stálém styku s ředitelem oblastního ústavu. § 6. ukládá řediteli svolávat podle potřeby poradní sbor z přednostů odborů a zástupců zaměstnaneckých organizací, může přizvat experty a vedoucí úředníky a svolání sboru musí předem oznámit ministerstvu.

V § 7. je stanoveno, že přednostové odborů jsou podřízeni přímo ministerstvu zdravotnictví, kterému dávají čtvrtletní písemné zprávy, a řediteli ústavu jsou podřízeni ve věcech hospodářské a administrativní správy. Také přednosta oddělení ustanovuje ministerstvo zdravotnictví (§ 8). Ingerenci ministerstva do ústavu dále podtrhuje § 11.: Ministerstvo plánuje pracovní program ústavu (za účasti ředitele a přednostů odborů), dozírá na jeho plnění a vydává směrnice, pokyny a pracovní řády pro odbornou činnost a správu ústavu, svolává porady přednostů a ředitelů, účastní se podle potřeby porad přednostů a činí opatření, aby návrhy odborů byly provedeny a zprávy odborů využívány v celém ústavu.

Hospodářství ústavu se řídí rozpočtovým zákonem (§ 9) a § 10 se týká spolupráce s vysokými školami: ústav jim sděluje výsledky svých prací, je-li to ve veřejném zájmu, a ze stejného důvodu si od nich vyžaduje zprávy a poskytuje jim materiál k vědeckému bádání a pro vyučovací účely a umožňuje posluchačům vysokých škol hospitace.

Zákon č. 70/1949 Sb. a z něho odvozené nařízení ministra byly neuvěřitelným popřením zásad racionálního a efektivního řízení instituce. Vzaly řediteli významnou část pravomocí a daly je ministerstvu (řízení odborné činnosti a rozhodování o podstatných personálních věcech). Připočtíme nesourodý komplex úkolů (od klasické hygieny, epidemiologie a mikrobiologie přes veterinární a farmaceutický dohled, po výrobu penicilinu), který se v podstatě nedal z jednoho centra řídit. Ne-

systémový zákon byl jedním z důvodů, proč ústav nutně musel ztrácet vnitřní společenský potenciál a soudržnost a přestával být jednotnou institucí, reprezentovanou osobností ředitele. Kritika těchto poměrů nikdy nezazněla; byla to doba po „vítězném únoru 1948“, doba „čistek“ a stupňování totalitní moci.

Dnes už se zapomnělo na okamžitý nástup perzekucí po 25. únoru 1948, kdy se komunistická strana dostala k moci. Okamžitě začaly pracovat tzv. akční výbory Národní fronty, z podniků, vysokých škol, úřadů aj. institucí vyhazovat nepohodlné osoby a na jejich místa dosazovat své lidi nebo ty, kteří byli ochotni podporovat politiku komunistů. Akční výbor ministerstva začal produkovat oběžníky příkazující čistky v podřízených organizacích. Musel se jimi řídit i SZÚ a kdyby se té doby dožili Feierabend nebo Pelc, jistě by byli mezi prvními oběťmi perzekuce. Pamětníci si však nevzpomínají na neblahé důsledky práce akčního výboru v SZÚ.⁽²⁾

Oběžník ministerstva č. 26 z 9. března 1948 obsahoval pokyny k „provedení očisty ve státní správě v řadách veřejných zaměstnanců“ a vysvětloval: „Nespolehlivost se nemusí projevovat jen v činech trestných, nýbrž i v jinak trestně nezávadném postoji zaměstnance, jež možno označit za neloyální.“ Potom pokračoval výčet důvodů pro „očistu“: „Nespolehlivým je i takový zaměstnanec, který neprojevil dostatečné pochopení pro lidově demokratické uspořádání státu, pro jeho závazky ke slovanským státům, ...ztotožnil se s názory reakčních politiků, ... projevuje pasivní rezistenci.“ Dále se vysvětluje „nezpůsobilost“ zaměstnance: „mohou to být nejen vady a choroby tělesné“ ale i „rozmanité návyky... např. rozmařilý a nemravný život, ...lehkomyslné děláním dluhů“. Akční výbory podle tohoto návodu mohly z práce vyhodit kohokoli.

Pracovníci ústavu byli často vyzýváni, stejně jako v mnoha odvětvích státní správy, k brigádám na pomoc extenzivnímu hospodářství. Odjížděli na žňové brigády, na sklizeň sena, dokonce na pravidelné odpolední směny v dole Fierlinger na Kladně. Ženy pracovaly na povrchu a muži fáráli.⁽²⁾ Brigády ochotně organizoval doc. Šula, zatímco doc. Raška namítal, že odborníci mohou být prospěšnější jiným způsobem. Prezentoval to velkou vyšetřovací akcí při epidemii chřipky, která nejvíc postihla právě horníky, a díky aktivitě ústavu epidemiologie mohl být brzy izolován kmen potřebný pro výrobu vakcíny.⁽²⁾

Ředitelství ústavu tvořili ředitel (prof. Hons), kádrový referent, právní referent a rozpočtový referent, patřilo k němu osobní oddělení, účtárna, knihovna a správa ústavu. Ředitele zastupoval služebně nejstarší přednosta odboru, v té době přednosta IV. oddělení - pro zkoumání léčiv, prof. Skarnitzl.

Ústav se členil na pět odborů, odbory na oddělení, k nimž patřily laboratoře:

- I. odbor - pro výzkum a kontrolu životního prostředí; měl 3 oddělení. Přednostou byl prof. MUDr. Miloš Kredba.
- II. odbor - pro zkoumání výživy, poživatin a předmětů potřeby; měl 7 oddělení. Přednostou byl ředitel ústavu, prof. MUDr. Vilém Hons.
- III. odbor - pro mikrobiologii a epidemiologii; měl 6 oddělení. Přednostou byl doc. MUDr. Karel Raška.

- IV. odbor - pro zkoumání léčiv; měl 7 oddělení. Přednostou byl prof. Pharm. dr. Eduard Skarnitzl.
- V. odbor – pro zdravotnickou výchovu a výcvik; měl 2 oddělení. Přednostkou byla MUDr. M. Klímová-Fügnerová.
- Samostatné pracoviště pro mikrobiologii tuberkulózy.

Zákon č. 70/1949 Sb. k 1. dubnu 1949 vyčlenil z ústavu výrobu sér. Naplnily se tím dávné snahy I. oddělení SZÚ, výroba sér a očkovacích látek se osamostatnila a vznikl n. p. Biogena. Do jeho správy byl předán i dvůr Bohumile. Výroba penicilinu, která tehdy byla v přípravném stadiu, byla přesunuta do Roztok u Prahy a dala základ národnímu podniku Penicilin.

Výnosem prezidia ministerstva zdravotnictví byla v srpnu 1949 přičleněna ke III. odboru ústavu státní epidemiologická autokolona v Praze XII, Ruská 87, dalším výnosem v červnu byly přičleněny bývalé veterinární ústavy a změnily se na potravinářské odbočky II. odboru ústavu. 1. ledna 1950 byl naopak vyčleněn z II. odboru do ministerstva zemědělství veterinární ústav (MVDr. A. Klauz, veterinární diagnostika). Pracoviště s inventářem zůstalo v pronájmu v dosavadních místnostech a později se odstěhovalo. 1. 1. 1951 byly potravinářské pobočky ústavu a epidemiologické stanice sloučeny. Za rok z nich vznikly Krajské hygienicko-epidemiologické stanice. Ústav měl v té době okolo 800 zaměstnanců.

Nelze se ubránit dojmu, že léta 1949–1952 byla obdobím nepromyšlených a nekoncepčních reorganizací. Vyvrcholením reforem bylo úplné zrušení ústavu a vznik menších institucí z jeho někdejších odborů. Asi to bylo jediné východisko z krize, do které vláda a ministerstvo ústav přivedly.

III.3. DEZINTEGRACE SZÚ A VZNIK MALÝCH ÚSTAVŮ

Připomeňme si českou společnost na počátku 50. let minulého století. Ekonomika socialismu měla od samého počátku problémy. V novoročním projevu v roce 1952 prezident Gottwald přiznal, že výroba sice stoupá, ale nestačí k uspokojení poptávky po spotřebních předmětech, k zajištění nároků na sociální, zdravotní a kulturní služby a na nové investice. Stále ještě existoval lístkový systém pro nákup potravin a jiného zboží. Komunistický režim stupňoval útlak. Už v roce 1949 byl k smrti odsouzen ve vykonstruovaném procesu gen. H. Pika, v r. 1950 bylo odsouzeno k smrti či doživotnímu vězení 13 předních osobností (JUDr. Milada Horáková a další), v r. 1952 bylo odsouzeno „vedení protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským a Vlado Clementisem“.

Rozsáhlé změny organizace československého zdravotnictví vedly mj. ke vzniku zákona č. 4/1952 o hygienické a protiepidemické péči a hygienické služby. Akci pomáhal uskutečnit sově-

ský expert prof. N. N. Litvinov a jejím účelem bylo vytvořit, stejně jako v Sovětském svazu, síť okresních a krajských hygienických stanic a specializovanou Lékařskou fakultu hygienickou. Čin nelze jednoduše odsoudit, protože vznikly terénní instituce, v nichž se postupně vytvořila kvalitní odborná základna s vlastní vysokou školou, obstojnou legislativou a perspektivou vývoje. Na druhé straně, při normálním vývoji a bez komunistické ideologie, by se pokrok v hygienické a protiepidemické ochraně nezastavil a směřoval by k uspořádání podobnému v USA nebo v západní Evropě. Neštěstím bylo, že nově vybudovaná soustava nemohla pracovat v demokratické, ekonomicky prosperující společnosti a ochrana veřejného zdraví proto nebyla dost účinná.

Státní zdravotnický ústav skončil existenci výnosem ministerstva zdravotnictví ze dne 4. 6. 1952, který SZÚ zpětně rušil k 1. 5. 1952. Vznikly z něj samostatné organizace ministerstva - Státní ústav pro kontrolu léčiv, Ústav hygieny a Ústav epidemiologie a mikrobiologie. V říjnu 1952 byla zřízena hygienicko-epidemiologická větev lékařské fakulty UK a v lednu 1952 se pobočky SZÚ změnilly na Krajské hygienicko-epidemiologické stanice. Jejich veterinární odbory přešly k ministerstvu zemědělství.

V dokumentech o zrušení SZÚ v roce 1952 a vzniku menších výzkumných ústavů se uvádějí jen politické důvody. V obšírném článku ve Zdravotnických novinách tehdejší ministr zdravotnictví Plojhar napsal, že „v zájmu účelné dělby práce hygienické a epidemiologické vytvořili jsme dva samostatné výzkumné ústavy, Ústav hygieny v Praze, s oblastním ústavem v Bratislavě, a Ústav epidemiologie a mikrobiologie v Praze, s oblastním ústavem v Bratislavě. K těm jsme přiřadili Ústav hygieny práce a chorob z povolání“. Úřední list ČSR⁽⁴⁰⁾ pak uvedl, že „po sovětském vzoru, podle nové organizace hygienické a protiepidemické péče, se zřídí ze Státního zdravotnického ústavu samostatné ústavy pro jednotlivé obory hygienické a protiepidemické péče“. Hlavním smyslem dezintegrace SZÚ asi bylo zbavit se instituce, která byla svými základy spjata s demokratickou první republikou, se jménem prezidenta Masaryka a jeho dcery a s americkým pojetím veřejného zdravotnictví. Roli jistě sehrálo i problematické postavení ústavu způsobené sérií nesystémových poválečných reorganizací.

Dovolme si skok do budoucnosti a nahlédněme, jak byla dezintegrace SZÚ oficiálně hodnocena po dvaceti letech: "Etapu samostatných ústavů od roku 1952 do roku 1970 nutno zásadně hodnotit jako velký pokrok, neboť umožnila rozvoj oborů do té doby nerozvinutých," píše se v brožurách IHE z r. 1972 a 1980^(12, 14) a hned následuje kritika, že "na sobě nezávislý vývoj ústavů začal v určité etapě být brzdou především z hledisek ekonomických, kterou neodstranilo ani vytvoření společné Technicko-ekonomické správy v r. 1964"⁽¹⁴⁾.

Reorganizace pokračovala a v říjnu 1952 vznikl z bývalého V. odboru SZÚ Výzkumný ústav zdravotnické osvěty a v prosinci byl vyčleněn Výzkumný ústav tuberkulózy. K 1. 12. 1952 definitivně Státní zdravotnický ústav zanikl i administrativně (zbytek ředitelství musel rušit smlouvy, převádět inventář apod.) a hospodářsko-technická správa, která přešla ke Státnímu ústavu pro kontrolu léčiv, začala

obstarávat v celém areálu údržbu budov, provozní zařízení, kotelny, dílny, stáje, závodní jídelnu atd. Také knihovna byla přičleněna k SÚKL.

Předtím, v polovině října 1952, schválilo kolegium náměstků ministra zdravotnictví návrh Ústředí zdravotnického výzkumu na rozdělení budov a prostorů Ústavu epidemiologie a mikrobiologie, Ústavu hygieny, Ústavu pro výzkum tuberkulózy (odd. dr. Šuly), Výzkumnému ústavu zdravotnické osvěty, Výzkumnému ústavu organizace zdravotnictví, Státnímu ústavu pro kontrolu léčiv s přičleněnou hospodářsko-technickou správou, hygienicko-epidemiologické větvi lékařské fakulty UK a Biogeně, n. p. (měla zde být umístěna, než se přestěhuje do budov po bývalé továrně Orion v Praze XII).

Podrobnosti o reorganizaci areálu ukazují, jak velký zásah to byl do života pracovišť. V dokumentu o rozdělení budov a prostorů je výčet problémů, které nastaly, např.: Kapacita kuchyně v Masarykově ošetrovatelské škole nebude stačit, bude-li se tam stravovat také více než 200 studentů lékařské fakulty, nebude dostatek prostor pro Výzkumný ústav zdravotnické osvěty, pro Výzkumný ústav organizace zdravotnictví ani lékařskou fakultu. Delimitaci komplikovala snaha neměnit laboratorní místnosti na kancelářské. Rozmístění mělo být provizoriem do doby, kdy se definitivně rozhodne, které ústavy budou v areálu umístěny trvale a které se vystěhují. Nedořešila se roztržičnost nových ústavů, protože neměly svá pracoviště pohromadě. V souvislosti se zrušením SZÚ se prováděla úplná majetková inventarizace a delimitace. Jednotlivým ústavům bylo uloženo uzavřít smlouvy o poskytování vzájemných služeb.

Návrh na řešení problémů s reorganizací uváděl např.: Co nejdříve zřídit v suterénu budovy 11 závodní jídelnu. Posluchači fakulty a část zaměstnanců se nadále měli stravovat v ošetrovatelské škole, zbývající zaměstnanci podle možnosti buď v závodní kuchyni Biogeny v Orionce nebo v závodní kuchyni ministerstva zdravotnictví. Dům č. 2217 v areálu se měl přidělit Výzkumnému ústavu pro zdravotnickou osvětu, museli ale být vystěhováni 4 nájemníci. Druhá část VÚZO měla zatím být v 1. poschodí bud. č. 7. Výzkumný ústav pro organizaci zdravotnictví měl být ve dvou místnostech budovy č. 11 a děkanát lékařské fakulty dostal budovu č. 1 a další místnosti, např. v podkroví budovy 11.

Nespočet zásadních a drobných reorganizací jistě vnesl do práce mnoha lidí v areálu neklid a nejistotu a zhoršil podmínky pro práci. Na druhé straně většina výtečných odborníků a zkušeného laboratorního personálu zůstala v podstatě na svých místech a pokračovala ve své běžné práci. Mnoha pracovníkům byl rozpad ústavu lhostejný a někteří soudili, že osamostatnění ústavů je prospěšné, protože jim přiblíží vedení, které v té době asi bylo dost nepřehledné. Někteří vlivní lidé v ústavu prý dezintegraci a vznik samostatných ústavů požadovali.⁽²⁾ Přes to všechno „genius loci“, který v minulosti naplňoval prostory SZÚ, zůstal zachován. Kontinuitu odborné úrovně i existujících týmů pomohla udržet síla pramenící ze společenské důležitosti práce a vysoké profesionality personálu.

Zdařile popsal cestu jedné skupiny odborníků všemi reorganizacemi a transformacemi **dr. Kubín** v Epid a mikr. 53/2004: "V průběhu půlstoletí prošla odborná skupina pro mykobakteriální infekce dnešního Centra epidemiologie a mikrobiologie SZÚ administrativními přesuny ze zru-

šeného Státního zdravotního ústavu přes Výzkumný ústav tuberkulózy, Institut hygieny a epidemiologie zpět do obnoveného Státního zdravotního ústavu Tento proces bychom mohli parafrázovat jako podobenství o návratu ztraceného syna z evangelia sv. Lukáše. Od biblického příběhu se však liší v tom, že naše pracoviště "mateřský dům" zrušeného a po letech znovu obnoveného SZÚ nikdy neopustilo a pod různými jmény v něm od počátku svého pomyslného odchodu až do dneška existovalo."

Samostatné výzkumné ústavy (1952–1972)

Činnost ústavů, které vznikly 1. července 1952 ze Státního zdravotnického ústavu, stanovilo 20. srpna 1952 ministerstvo zdravotnictví v jejich organizačních řádech. Ústav hygieny a Ústav epidemiologie a mikrobiologie byly samostatné hospodářské jednotky a měly stejnou základní organizační strukturu. Ředitelům byly přímo podřízeny - skupina výzkumná, oddělení hospodářsko-správní a sekretariát s oddělením studijním a vědeckou dokumentací. Ústavy měly vlastní poradní sbory.

Ústav hygieny⁽¹²⁾

Ústav vznikl z oddělení a pracovišť I. odboru SZÚ, kam patřilo např. oddělení hydrobiologické, pro kontrolu potravin a hygienu výživy a hygienu bydlení a zřídila se další oddělení: hygieny ovzduší, půdy, sídlišť a bydlení, v letech 1953–54 oddělení pro školní hygienu (později hygienu dětí a dorostu) a základ nového oddělení hygieny výživy, v letech 1954–55 malé oddělení osobní hygieny. Ředitelem byl doc. MUDr. Karel Symon. V ústavu byly umístěny i katedry hygieny lékařské fakulty hygienické.

Ústav hygieny měl za úkol výzkum k vydávání normativů a jednotných metod, pomoc hlavnímu hygienikovi v řízení hygienicko-epidemiologické služby, školení a výchovu pracovníků v hygieně, popularizaci poznatků a přípravu dobrozdání pro ministerstvo. Výzkumná skupina ústavu se dělila na: I. Odbor hygieny všeobecné a komunální. II. Hygieny školní, III. Hygieny výživy a jiné potřeby, IV. Odbor konzultačně expertizní, metodický a výchovný a V. Odbor vývojově technický a pomocných dílen.

Ústav se začal věnovat experimentálně a epidemiologicky vlivu silně znečištěného ovzduší a zavedl originální hematologické, biochemické a imunologické přístupy, vyšetřování dechových funkcí a kostního zrání u dětí. Práce se zaměřila zejména na Berounsko, znečišťované cementárnou a železárnou, a na severní Čechy s vysokými koncentracemi znečištěnin z energetiky. Dále se zabýval vodou ve vodárenských nádržích z hlediska úpravy na pitnou vodu, zákonitostmi vzniku vodního květu, dusičnanovou alimentární methemoglobinemií kojenců a fluoridací pitné vody. Začaly se studovat vztahy zdraví a bydlení, účinky hluku, mikroklimatu a kritéria světelné pohody. Na úseku osobní hygieny se provedly studie o stavu kůže u lidí z různých profesí, při-

pravily se podklady pro výrobu čistících a ochranných kožních prostředků a začaly se studovat účinky právě zaváděných detergentů.

K cenným výsledkům patřilo vypracování růstových křivek dětí na základě rozsáhlých průzkumů a formulace „sekulárního trendu“ – urychlování růstu dětí. Úsek společného stravování se zabýval nemocničním a školním stravováním, hygienou kuchyní na dětských táborech. Od r. 1956 se zdravotní hodnocení poživatin zaměřilo na konzervační postupy a použití ionizujícího záření a byly objeveny tzv. reziduální radiotoxiny. Mikrobiologie výživy se od roku 1954 nově zabývala nepatogenní mikroflorou jako hygienickým ukazatelem a v r. 1957 vznikl systém mikrobiologického posuzování potravin. Postupně se věnovala pozornost toxikologickým otázkám.

K významným odborníkům ústavu patřili: doc. Kapalín (děti a životní podmínky), doc. Prokopec (vývoj dětí), prof. Wolf (hygienu výživy), prof. Janda (hygienu dětí a dorostu), MUDr. Pelech (děti a životní podmínky), MUDr. Vaněčková (hygienu dětí), RNDr. Čeledová (hygienu půdy), RNDr. Ubl (chemie znečištění ovzduší), RNDr. Hašek (atmosférická disperze znečištění), MUDr. Erban (znečištění ovzduší a imunita), MUDr. Kašpar (účinky znečištění ovzduší na populaci), MUDr. Knotek (pitná voda a zdraví), MUDr. Janeček (pitná voda a zdraví), MUDr. Beneš (pesticidy), RNDr. Čuta (chemie vod), RNDr. Pokorný (mikrobiologie vody), PhMr. Čulíková (hygienu půdy, odpadů), ing. Musil (hygienu bydlení), MUDr. Mílová–Krtílová (světlo a osvětlení), MUDr. Jiřík a RNDr. Fiker (hygienu kůže).

Ústav epidemiologie a mikrobiologie⁽¹²⁾

Vznikl ze III. odboru Státního zdravotnického ústavu a jeho ředitelem se stal doc. MUDr. Karel Raška. ÚEM měl úkoly: Epidemiologický a mikrobiologický výzkum infekčních chorob, návrhy jednotných metod, pomoc hlavnímu hygienikovi v metodickém řízení hygienicko–epidemiologických stanic, školení a výchovu kádrů, přípravu dobrozdání v oboru epidemiologie a mikrobiologie. Výzkumná skupina ústavu se členila na: I. Odbor epidemiologického a mikrobiologického výzkumu, II. Odbor metodický, standardizační, konzultační a expertní a III. Odbor pro výzkum dezinfekce, dezinsekce a deratizace. Administrativu vykonávalo kolem 10 pracovníků.⁽²⁾

Výzkum se v letech 1952–1972 soustředil na alimentární nákazy a byl pokračováním práce, která se na vysoké úrovni prováděla už před 2. světovou válkou. V roce 1957 vznikly referenční laboratoře pro salmonely a shigelly. V 60. letech se do praxe zavedla epidemiologická surveillanace jako metoda poskytující komplexní informace o cirkulaci původců nákaz a podklady pro jejich kontrolu a prevenci.

Soustavná pozornost se věnovala stafylokokům a poliomyelitidě. Zavedlo se systematické sledování specifické imunity po povinném očkování, které začalo v r. 1960. Dalším okruhem zájmu byla virová hepatitida - v letech 1952–53 se např. sledovala profylaktická účinnost lidského gamaglobulinu. Soustavný výzkum se zaměřil na streptokokové nákazy a jejich následky, zdokonalení laboratorní diagnostiky a studium celulárních složek a extracelulárních produktů streptokoků. Podobný rozsah měl výzkum dávného kašle a spolupráce na vývoji očkovací látky. Další témata uvedme jen výčtem: Výzkum difterie, meningokokových nákaz, tuberkulózy, virových respiračních nákaz (v problematice chřipky vznikly výsledky s velkým mezinárodním oh-

lasem), výzkum spalniček, zarděnek, herpetických virů, klíšťové encefalitidy, ornitózy (prvně v Evropě prokázána jako nemoc z povolání). Rozsáhlý epidemiologický výzkum se věnoval Q horečce, která se vyskytla na Horšovskotýnsku a Kraslicku, a velkým epidemiím tularémie na jižní Moravě. Parazitologická laboratoř se zabývala toxoplazmózou a přírodní ohniskovostí leptospiróz. V roce 1955 začala pracovat laboratoř pro lékařskou mykologii. Systematicky se začala studovat rezistence na antibiotika. Světová zdravotnická organizace zde zřídila jedno ze tří světových středisek sérové referenční banky.

V ústavu pracovaly referenční laboratoře: pro streptokoky, bordetelly, salmonelly, shigelly, chřipku, pro bedsonie, enteroviry, pro toxoplazmózu, typizaci stafylokoků a pro dezinfekci, dezinsekcii a deratizaci. Referenční laboratoře pro ostatní virové respirační nákazy a pro typizaci streptokoků byly též oblastními laboratořemi WHO. V ústavu byla umístěna katedra epidemiologie LFH UK, jejímž vedoucím byl doc. MUDr. Karel Raška, a katedry epidemiologie a mikrobiologie Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů.

Mezi význačné odborníky ústavu patřili: RNDr. Eva Aldová (diagnostika alimentárních infekcí), MUDr. Běla Buriánová-Vysoká (pertusse a parapertusse), MUDr. Juraj Strauss, CSc., MSc., laureát státní ceny za eliminaci spalniček (virologie), RNDr. Jiří Šourek (sbírka kultur mikrobů), MUDr. Karel Žáček, laureát státní ceny za potlačení poliomyelitidy (virologie), dr. Dobromila a dr. Věra Matějovské (typizace mikrobů), doc. MUDr. Lubomír Syrůček, CSc. (virologie), RNDr. Marie Brůčková, CSc., v 90. letech laureátka státního vyznamenání – Medaile za zásluhy (virologie), RNDr. Běla Tůmová, DrSc. (virologie).

Výzkumný ústav tuberkulózy⁽¹²⁾

Oddělení pro výzkum a diagnostiku tuberkulózy z III. odboru zrušeného Státního zdravotnického ústavu nebylo zařazeno do nového ÚEM, ale stalo se detašovaným pracovištěm Výzkumného ústavu tuberkulózy, který sídlil v nemocnici na Bulovce v Praze 8. Ředitelem byl MUDr. Křivinka. Dr. Šula odešel pracovat do WHO.

Ústav hygieny práce a chorob z povolání⁽¹²⁾

Vznikl v roce 1952 z Ústavu pracovního lékařství s bohatou a dlouhou tradicí. V roce 1963 se ústav přemístil z polikliniky na Karlově náměstí a z dalších míst v Praze do nově postavené budovy č. 23, vedle hlavní budovy č. 11. V původních plánech SZÚ to bylo místo pro pavilon hydrobiologie, který se pro nedostatek prostředků nerealizoval. Ředitelem ústavu byl prof. MUDr. Jaroslav Teisinger, od r.

1970 prof. MUDr. Bedřich Švestka, po něm od r. 1988 prof. MUDr. Miroslav Cikrt, DrSc.

Ústav se věnoval průmyslové toxikologii a chemické analytice ovzduší a průmyslových a biologických materiálů, zákonitostem resorpce, biotransformace a vylučování toxických průmyslových látek. Důraz byl kladen na otázky vztahu mezi množstvím vstřebané látky a reakcí organismu. Ústav výrazně přispěl ke znalostem kinetiky toxických látek v organismu, např. u sirouhlíku, benzenu, trichloretylenu a toluenu a k pochopení kontinuálních a přerušovaných expozic. Originální výsledky přineslo studium vstřebávání a vylučování rtuti a styrenu plicemi a studium vylučování kovů ledvinami.

Intenzivní výzkum se týkal vývoje a zavedení expozičních testů a vztahů mezi strukturou látek a jejich biologickou aktivitou. Ústav patřil k prvním, které se už počátkem 50. let začaly zabývat v pracovním lékařství fyziologií a patofyziologií vyšších nervových funkcí (vlivy únavy a odpornosti, hluku a neurohumorálních regulací) a výsledky aplikoval např. u pracovníků telefonních ústředí. Byly studovány biochemické nálezy u emočního stresu a neuro a psychotropní účinky průmyslových rozpouštědel.

Experimentálně se zkoumala prашná plicní onemocnění, zejména patogeneze silikózy, a vznikly originální nálezy o tvorbě kolagenu. Silikóza a azbestóza se studovaly také epidemiologickými přístupy, zejména v dolech a přádelnách bavlny. Laboratoř techniky prostředí se zabývala mikroklimatem a účinky sálání v hutích, sklárnách a elektrárnách. Bylo zavedeno použití modelů a zdokonaleny metody výpočtů pro sálavé otopné soustavy. Prašná laboratoř mj. v letech 1962–65 vyvinula prototypy dvoustupňových odběrových přístrojů k analýze prašnosti. Laboratoř hluku a vibrací se stala proslulou svými výsledky o přenosu vibrací z nástrojů na člověka. Podobně začal růst význam měření a studia účinků elektromagnetických vln. Laboratoř fyziologie práce studovala účinky fyzické námahy a měření energetického metabolismu při zátěži a vypracovala pro hygienické stanice metody hodnocení fyzické zátěže. Praktické způsoby hodnocení pro terénní pracoviště připravila také laboratoř mikroklimatu. Psychologická a biochemická laboratoř studovaly účinky zátěže na psychické či humorální indikátory.

K významným odborníkům ústavu patřili: doc. Pachner, doc. Navrátil, doc. Bena, doc. David, prof. Roubal, dr. Vašák, dr. Šedivec, dr. Krivucová, dr. Kulajová, ing. Marha, ing. Musil.

V roce 1953 v ústavu vznikla pracovní skupina hygieny záření, která řešila hygienické zabezpečení rtg pracovišť a začala se věnovat radiobiologickému výzkumu a otázkám ochrany na pracovištích se zářiči, kterých rychle přibývalo, dále pak dozimetrii malých dávek. Ze skupiny byl 25. 3. 1965 zřízen vyčleněním z ÚHPCHP **Ústav hygieny záření**, který v r. 1967 navíc dostal nově postavenou budovu s experimentálními prostory č. 23 A. Nový ústav studoval vnitřní kontaminaci exponovaných osob, frekvenci rtg ošetření u obyvatelstva, expozici pracovníků se zdroji ionizujícího záření, Sr 90 v některých potravinách a v kostech, absorbované dávky při inhalaci rozpadových produktů radonu a vyvíjel nové metody měření, např. na celotělovém počítači ke stanovení inkorporovaných aktivit. Ředitelem ústavu byl doc. MUDr. Vladimír Klener.

Koncem 60. let vládnoucí komunistická strana začala poněkud uvolňovat politické poměry, sdělovací prostředky se svobodněji vyjadřovaly k různým otázkám a začala sílit kritika režimu. Část vysokých funkcionářů strany se pokusila demokratizovat stávající systém, mocenské postavení však nehodlala vyměnit za plnou demokracii a pluralitu. Národ žil v aktivitách ke zlepšení společenských a hospodářských podmínek, ale snahy byly potlačeny vpádem sovětských vojsk 21. srpna 1968 a okupací Československa. Následoval návrat režimu k totalitnímu vládnutí a represí vůči protagonistům pokusů o obrodu a všem, kteří nesouhlasili s vojenským zásahem.

Rok 1968 byl v ústavech areálu plný nadějí na demokratizaci společnosti a zmírnění komunistické nadvlády. Na pracovištích se živě diskutovaly politické otázky a psaly rezoluce na podporu snah o humanizaci socialismu. Pro změny byla taková většina lidí, že zastánci tvrdé komunistické linie přestali veřejně hájit své názory. Po sovětském vojenském zásahu a okupaci Československa došlo k účtování. Členové strany, kteří se v obrodném procesu angažovali nebo nesouhlasili s okupací, byli ze strany vyloučeni nebo vyškrtnuti. Mělo to důsledky pro jejich kariéru a podobně dopadli i lidé bez politické příslušnosti, pokud projevovali protikomunistické a protisovětské názory. Ti, kteří zůstali věrni komunistické straně a souhlasili s okupací, naopak byli v kariéře preferováni.

III.4. INSTITUT HYGIENY A EPIDEMIOLOGIE

K 1. lednu 1971 ministerstvo zdravotnictví sloučilo samostatné ústavy - Ústav hygieny, Ústav epidemiologie a mikrobiologie, Ústav hygieny práce a chorob z povolání, Ústav hygieny záření, část Výzkumného ústavu tuberkulózy a Technicko-hospodářskou správu areálu do nově zřízeného Institutu hygieny a epidemiologie (IHE). Ředitelem se stal prof. MUDr. František Janda, DrSc., a funkci zastával do r. 1980. Po něm byl do roku 1989 ředitelem prof. PhMr. RNDr. Bohumil Rosický, DrSc., a od roku 1990 do roku 1992 prof. MUDr. Bohumil Ticháček, DrSc., který ve funkci pokračoval jako ředitel obnoveného SZÚ.

Cílem integrace samostatných ústavů bylo, podle oficiálních materiálů, "vytvoření vědecké báze, která by plnila především úkoly výzkumné a současně metodicky vedla hygienickou službu a vypracovávala odborné podklady jak pro ministerstvo zdravotnictví, tak pro ostatní instituce v otázkách ochrany zdraví a především pak v otázkách životního a pracovního prostředí člověka". V brožurách IHE z r. 1972 se vysvětlovalo, že "před integrací byl výzkum v oboru hygieny a epidemiologie roztržštěn do mnoha úkolů..." a "integrace znamená neekonomičtější využití přístrojové techniky ... a dosažení co největší efektivity ..".⁽¹³⁾

IHE se ve svých základních dokumentech hlásil k historii Státního zdravotního ústavu a vyzdvihoval jeho vysokou úroveň v době první republiky. V souladu s duchem panujícího komunistického režimu se ovšem dodávalo, že správné myšlenky řady vynikajících odborníků (SZÚ) "se podařilo realizovat až v socialistické republice, protože až po osvobození Rudou armádou v r.

1945 a především pak po socialistické revoluci v roce 1948 vznikly podmínky pro postupné budování socialistického zdravotnictví".⁽¹²⁾ Protože existoval povinný respekt k Sovětskému svazu, najdeme v materiálech dobová dogmata, jako: Z. P. Solovjev, jeden ze zakladatelů sovětského zdravotnictví, napsal, že "základní rozdíl mezi socialistickým lékařstvím a lékařstvím kapitalistickým tkví v tom, že kapitalistické lékařství nemůže nastoupit cestu prevence, aniž se tím dotkne základů kapitalistického zřízení".⁽¹²⁾

Institut hygieny a epidemiologie (IHE) se členil na Ústav hygieny obecné a komunální (vedoucí prof. MUDr. Karel Symon), Ústav hygieny dětí a dorostu (vedoucí prof. dr. František Janda, DrSc.), Ústav hygieny výživy (vedoucí prof. MUDr. Augustin Wolf, CSc.), Ústav hygieny práce a chorob z povolání (vedoucí prof. MUDr. Bedřich Švestka po prof. Teisingerovi), Ústav hygieny záření (vedoucí MUDr. Vladimír Klener, CSc.), Ústav hygieny a epidemiologie (vedoucí doc. MUDr. Lubomír Syrůček, DrSc.). Ústavy se později přejmenovaly na centra.⁽¹⁴⁾

Další útvary byly: pracoviště mikrobiologie tuberkulózy (vedoucí doc. MUDr. Ladislav Šula), pracoviště dezinfekce, dezinfekce a deratizace (vedoucí MUDr. Přívora), útvar vědecko-technických informací (dr. Helbich), matematické statistiky a programování (vedoucí ing. Z. Roth, CSc.), vývojové dílny (Lad. Žoudlík), laboratoř pokusných zvířat (MVDr. Josef Somora), příprava půd a umývárny (RNDr. J. Mottl), pracoviště elektronové mikroskopie (MUDr. Rýc) a technicko-ekonomický úsek (Půček). Ústav měl okolo 950 pracovníků.

Práce institutu se týkala výzkumu a hodnocení vlivu životního prostředí na zdraví člověka, výzkumu a hodnocení role životních podmínek a pedagogického procesu ve zdraví dětí, výživového stavu populace a hygieny výživy a předmětů běžného užívání, sledování vztahů pracovních podmínek, pracovního prostředí a zdraví. Výzkumné projekty patřily hlavně do tehdejšího systému rozvoje vědy a techniky. V roce 1979 např. institut oponenturami končil 47 dílčích etap, v roce 1980 51 etap. Rozvíjela se hygienická problematika využití jaderné energie. Tradičně velká pozornost se věnovala nejdůležitějším virovým, bakteriálním a parazitárním nákazám a jejich prevenci, dále pak otázkám dezinfekce, dezinfekce a deratizace. V r. 1979 vzniklo normalizační středisko, které mělo zajišťovat tvorbu hygienických norem.⁽²³⁾

Institut kromě toho byl výukovou základnou Lékařské fakulty hygienické (dnes 3. LF UK), Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů, konzultačním centrem pro hygienickou službu a odbornou základnou hlavního hygienika ČR pro správní činnost a řízení hygienické služby. (Prvním hlavním hygienikem byl prof. Škovránek, v roce 1978 ho vystřídala MUDr. Zusková.) Pro potřeby metodického vedení služby byly zřizovány další referenční laboratoře a pořádány četné konzultační dny k detailním otázkám hygienické praxe nebo práce laboratoří.

Struktura Institutu hygieny a epidemiologie a zaměření výzkumu

I. Vědecko-výzkumná pracoviště

Centrum hygieny obecné a komunální

Vedoucím byl do roku 1982 prof. MUDr. Karel Symon, poté do r. 1991 prof. MUDr. Jaroslav Lener, DrSc. Centrum se dělilo na skupiny: 1. Obecná hygiena (zabývala se pesticidy a jejich rezidui, kovy a stopovými prvky a mutagenními účinky chemikálií a hodnocením genetických rizik z prostředí), 2. Hygiena ovzduší, 3. Hygiena vody, 4. Hygiena bydlení, 5. Hygienické problémy hluku a 6. Hygiena kůže. V roce 1971 zde bylo 120 pracovníků.

Výzkum byl rozdělen do „hlavních problémů“ se stanoveným vedoucím pracovníkem: I. Obecně-hygienické problémy znečištění ovzduší (prof. Symon), II. Studium ovlivnění zdravotního stavu obyvatelstva znečištěným ovzduším (MUDr. Kašpar), III. Hygienické aspekty znečišťování a ochrany jakosti povrchových vod určených k hromadnému zásobování pitnou vodou a k rekreaci, IV. Hygienická hlediska urbanizačního procesu a z něj vyplývajících změn ve výstavbě sídlišť (doc. Havránek), V. Hygienický význam vnějších vlivů uplatňujících se na kůži člověka (RNDr. Fiker).

Centrum hygieny dětí a dorostu

Vedoucím byl prof. MUDr. František Janda, DrSc. Centrum se dělilo na skupiny: 1. Tělesný a duševní vývoj mládeže za různých životních podmínek a 2. Hygiena pedagogického procesu v kolektivních zařízeních pro děti a dorost. V roce 1971 mělo 35 pracovníků.

Výzkum „hlavních problémů“: VI. Tělesný a duševní vývoj mládeže za různých životních podmínek (doc. MUDr. Vladimír Kapalín), VII. Podmínky života a práce dětí a dorostu v kolektivních zařízeních (prof. Janda).

Centrum hygieny výživy

Vedoucím byl doc. MUDr. Augustin Wolf, CSc. Centrum se dělilo na skupiny: 1. Racionalizace výživy obyvatelstva, a 2. Zdravotní zabezpečení poživatin a předmětů běžného užívání. V roce 1971 zde bylo 60 pracovníků.

Výzkum „hlavních problémů“: VIII. Výzkum zdravotního zabezpečení poživatin a předmětů běžného užívání (doc. Wolf), IX. Výzkum stavu výživy obyvatelstva (dr. Luhanová).

Centrum hygieny záření

Vedoucím byl doc. MUDr. Vladimír Klener. Centrum se dělilo na skupiny: 1. Expozice pracujících a obyvatelstva, 2. Biologické účinky ionizujícího záření,

3. Vnitřní kontaminace radioaktivními látkami a 4. Monitorování a biofyzikální studie. V roce 1971 mělo 96 pracovníků.

Výzkum „hlavních problémů“: X. Expozice pracujících a obyvatelstva ionizujícímu záření (dr. Kunz), XI. Biologické účinky ionizujícího záření (dr. Tuscany), XII. Vnitřní kontaminace radioaktivními látkami (doc. Slouka) a XIII. Stanovení dávky ionizujícího záření v kritických strukturách (dr. Thomas).

Centrum hygieny práce a nemocí z povolání

Vedoucím byl do roku 1970 prof. MUDr. Jaroslav Teisinger, DrSc., po něm prof. MUDr. Bedřich Švestka a doc. MUDr. Miroslav Cikrt, DrSc. Centrum se dělilo na skupiny: 1. Pracovní lékařství, 2. Hygienicko-toxikologická analýza, 3. Toxikokinetika, 4. Biotransformace, 5. Výzkum nervových funkcí, 6. Prašná onemocnění plic, 7. Fyzikální faktory prostředí a 8. Ergonomie. V roce 1971 mělo 180 pracovníků.

Výzkum „hlavních problémů“: XIV. Studium přípustné zátěže chemickými škodlivinami (doc. David), XV. Studium fibrogenity průmyslových prachů (doc. Navrátil), XVI. Studium fyzikálních faktorů a technika prostředí (doc. Oppl), XVII. Studium reakcí a adaptací fyziologických a psychologických funkcí na podmínky práce (doc. Zelený).

Centrum epidemiologie a mikrobiologie

Vedoucím se v lednu 1971 stal doc. MUDr. Lubomír Syrůček, DrSc., v listopadu 1972 ho vystřídal doc. MUDr. Josef Pečenka, DrSc., a po jeho tragické smrti v březnu 1976 byl vedoucím centra do r. 1992 MUDr. Jaroslav Helcl, DrSc. Centrum se dělilo na skupiny: 1. Vzdušné nákazy bakteriálního původu, 2. Vzdušné nákazy virového původu, 3. Virové exantematické a teratogenní nákazy – antropozoonózy, 4. Poliomyelitida a jiné enterovirové infekce, 5. Rezistence mikrobů na antibiotika, 6. Virové hepatitidy, 7. Alimentární nákazy bakteriálního původu, 8. Dezinfekce, dezinfekce, deratizace a 9. Tkáňové kultury. V roce 1971 zde bylo 200 pracovníků.

Výzkum „hlavních problémů“: XVIII. Vzdušné nákazy bakteriálního původu (Dr. Rotta), XIX. Vzdušné nákazy virového původu (doc. Syrůček), XX. Virové exantematické nákazy a některé antropozoonózy (doc. Strauss), XXI. Výzkum poliomyelitidy a jiných enterovirových infekcí (dr. Soběslavský), XXII. Studium rezistence mikrobů na antibiotika (dr. F. Výmola), XXIII. Virové hepatitidy (dr. Koza), XXIV. Výzkum alimentárních nákaz bakteriálního původu (dr. Ježek), XXVI. Výzkum možností přerušení přímých a nepřímých cest nálezů lidí (dr. Přívo-ra).

Pracoviště mikrobiologie tuberkulózy

Vedoucím byl doc. MUDr. Ladislav Šula a pracoviště se zabývalo imunitou u vysoce rizikových skupin populace s cílem vypracovat nové metody včasné detekce dosud neznámých zdrojů infekce a epidemiologií netuberkulózních mykobakteriálních infekcí. Pracoviště do vzniku IHE náleželo Výzkumnému ústavu tuberkulózy, který sídlil v nemocnici na Bulovce. V roce 1982, po odchodu doc. Šuly z vedoucí funkce, bylo zařazeno do Centra epidemiologie a mikrobiologie IHE. V roce 1971 mělo 75 pracovníků.

Výzkum řešil „hlavní problém“: XXV. Mikrobiologie, imunologie a epidemiologie mykobakteriálních infekcí (vedoucím úkolu byl doc. Šula).

Centrum hygieny potravinových řetězců

Bylo zřízeno v r. 1985 a provizorně bylo umístěno na katedrách hygieny a technologie potravin a farmakologie a toxikologie Veterinární univerzity v Brně. Prvními zaměstnanci byli dr. Ruprich, dr. Ostrý, dr. Steinhauserová a dr. Hovorková. V roce 1990 se přemístilo do vlastní nové budovy v areálu univerzity. Prvním vedoucím centra byl prof. MVDr. Zdeněk Matyáš, CSc. Byl uznávaným mezinárodním odborníkem v oblasti hygieny potravin, řadu let působil ve WHO. Byl jedním z prvních odborníků v ČR, který se začal počátkem 90. let věnovat zavádění systému HACCP. Svou prací rovněž ovlivnil vývoj legislativy týkající se potravin, veterinární i humánní medicíny.

II. Další odborná pracoviště

Malé oddělení **epidemiologie nehodovosti** se mělo zabývat epidemiologickými metodami kontroly nehodovosti, zvl. v průmyslu a v dopravě, a výzkumem akutní intenzivní terapie. Práce začala stagnovat a oddělení přestalo mít odborný význam.

Centrální odborná pracoviště:

1. Oddělení matematické statistiky a programování, které řešilo úkol „Hygienicko-epidemiologický informační systém“ a podílelo se na úkolech jiných pracovišť. 30 % kapacity jediného počítače v institutu spotřebovávala administrativní agenda ústavu.

2. Oddělení elektronové mikroskopie, které spolupracovalo na úkolech jiných pracovišť, např. sledování strukturálních změn bakterií po účinku antibiotik, vliv některých kovů a metaloidů na myší fibroblasty apod.

3. Oddělení vědecko-technických informací, poskytující knihovnické, dokumentační, překladatelské, fotografické a reprografické služby. Vydávalo bibliografie československé literatury z hygieny, epidemiologie a mikrobiologie a časopis Acta hygienica, epidemiologica et microbiologica.

4. Přípravna půd a umývárny, sloužící všem mikrobiologickým laboratořím.

5. Laboratoř pokusných zvířat, zajišťující pro experimentátory dodávky pokusných zvířat a speciálních diet a péči o zvířata v ustájovacích zařízeních.

V institutu pracovalo 5 center WHO (pro virologii, pro streptokoky, pro diagnostiku mykobakterií, pro nemoci z povolání a Sérová referenční banka WHO), dále dvě laboratoře WHO (pro problematiku znečištění ovzduší a problematiku vody). Ministerstvo zdravotnictví zřídilo v institutu 35 referenčních laboratoří, např. pro toxikologii pesticidů a jejich reziduí, pro mikrobiologické vyšetřovací metody v hygieně výživy, pro vyšetřovací metody ovzduší pracovišť, pro genetické riziko chemických látek, pro bakteriální rezistenci a laboratorní kontrolu chemoterapie, , pro virovou hepatitidu, Státní sbírku typových kultur atd.

Pracovní řád institutu

Pracovní řád Institutu hygieny a epidemiologie z roku 1984 podrobně upravoval pracovní právní vztahy. Ke vzniku pracovního poměru bylo nutno předložit občanský průkaz, ve kterém bylo potvrzeno ukončení předešlého zaměstnání. Uchazeč o místo se musel podrobit vstupní lékařské prohlídce a předložit posudek od posledního zaměstnavatele, případně i výpis z rejstříku trestů. Pracovní smlouva se sjednávala s jednoměsíční zkušební dobou. Výpověď směl dát ústav jen s předchozím souhlasem závodního výboru (odborové organizace, pozn.). Pracovníci byli povinni pracovat svědomitě, kvalitně, hospodárně a iniciativně, plně využívat pracovní dobu a přicházet do práce ve stavu způsobilém k výkonu práce. Příchod a odchod se musel zaznamenat v knize příchodů a odchodů. Pracovní doba byla 42,5 hod. týdně, přestávka na jídlo a oddech byla 15 min. za směnu, včetně oběda v závodní jídelně.

Institut byl povinen „podporovat tvůrčí iniciativu pracovníků, zejména jejich účast ... na rozvíjení socialistického soutěžení, hnutí vynálezců, novátorů a zlepšovatelů...“. Ředitel a závodní výbor (odborů) uzavírali Kolektivní smlouvu. Institut umožňoval pracovníkům závodní stravování, nákup občerstvení v závodní jídelně a parkování na vyhrazeném parkovišti ve Šrobárově ulici.

Výplatní dny byly 8. a 23. den v měsíci, mzda se vyplácela na pracovišti. Vcházet a vycházet z areálu institutu se smělo jen určenými vchody a pracovník měl „povinnost podrobit se případné kontrole věcí, které nese s sebou“.

Vedoucí byli povinni konat pravidelné pracovní porady a soustavně pečovat o racionalizaci práce, vytvářet příznivé pracovní podmínky a důsledně uplatňovat socialistické zásady odměňování a podmínky pro zvyšování odborné a ideologické úrovně pracovníků a věnovat soustavnou pozornost odbornému a politickému růstu mladých pracovníků, spolupracovat při zajišťování kázně s odborovými orgány a se Socialistickým svazem mládeže a „pečovat ve spolupráci s úsekem kádrové a personální práce ... o soustavnou politickou a odbornou výchovu pracovníků ... a provádět pravidelně pracovní politické hodnocení pracovníků a pečovat o výběr kádrových rezerv“.

Jednotlivcům i pracovním kolektivům se mělo dostat „morálního uznání a hmotných odměn zejména v socialistickém soutěžení“. Kárnými opatřeními byla důtka, veřejná důtka, snížení nebo odnětí odměn, nebo převedení na méně placenou práci. Pracovní řád dále upravoval odpovědnost

za způsobenou škodu, souběžné a vedlejší pracovní poměry, pracovní podmínky žen a mladistvých a bezpečnost a zdraví při práci.

Nehledě na reformy z počátku období, odborná úroveň samostatných ústavů či institutu v 50.–80. letech vzrostla a stabilizoval se okruh řešené problematiky. Dávné averze mezi Státním zdravotním ústavem a vysokými školami ustaly, naopak vznikla vynikající a bezprostřední spolupráce s Lékařskou fakultou hygienickou. Významnou se stala součinnost s hygienickou službou, kterou by představitelé předválečného ústavu, marně prosazující terénní pobočky a systémové řešení hygieny a epidemiologie, nadšeně přivítali. Významné poznatky přineslo studium silně znečištěného prostředí, profesionální toxikologie a patofyziologie, výzkum v epidemiologii a mikrobiologii infekcí a úspěšně se realizovala vakcinační strategie.

Výborné podmínky pro spolupráci mezi LFH UK a IHE podrobněji vysvětluje ve vzpomínkách prof. Stanislav Hrubý v Almanachu k 50. výročí hygienické služby. Uvádí, že "v prvních letech po vzniku IHE, kdy byl děkan fakulty současně ředitelem institutu a vedoucí jednotlivých kateder byli vedoucími příslušných center, tomu tak skutečně bylo". Potom vznikl "tuhý byrokratický správní řád IHE, do něhož se nepodařilo prosadit podobné uspořádání, jaké je ve statutech fakultních nemocnic, podle kterého také došlo ke zrušení uvedené personální unie" a zájmy obou institucí se začaly rozcházet, což se odrazilo i ve výuce na fakultě. K nápravě sice došlo po listopadu 1989, z LFH však vznikla 3. LF UK s poněkud jinou učební náplní a někdejší úzká spolupráce na výchově studentů už se neobnovila.

Nelze však nezmínit, že pokrok v té době mohl být větší, kdyby společenský i odborný život ústavu nelimitovaly poměry, které nastolil totalitní komunistický režim. Řízení ústavů, později IHE a jeho organizačních součástí, bylo regulováno orgány Komunistické strany Československa (KSC), která měla ze zákona „vedoucí úlohu ve společnosti“. Byly omezeny svobodné vědecké kontakty se zahraničím, kromě států komunistického bloku, a silně zaostávalo přístrojové vybavení. Za jiné oblasti to ilustruje skutečnost, že první a v institutu jediný počítač byl pořízen v r. 1971 - děrnopáskový Hewlett Packard 2116, po třech letech HP 2100 s dvěma disky po 5 MB a až v r. 1986 maďarský sálový počítač Videoton EC 1011 se 4 disky po 50 MB. Srovnajme těchto 200 MB kapacity pro zpracování informací s kapacitou okolo 16 000 GB, kterou měly v souhrnu počítače v SZÚ na počátku 21. století.

Vládnoucí politika zasahovala do práce a odborného vývoje vědeckého personálu. Předpokladem k získání vědeckých titulů byly zkoušky z marxistické filozofie a ruštiny a schválení okresním či vyšším stranickým útvarem po doporučení místní stranické organizace. Někteří odborníci se proto museli vzdát vědecké či akademické kariéry a odešli na jiná místa nebo legálně či nelegálně emigrovali do ciziny. Také publikační podmínky byly režimem omezeny. Výsledky studia zdravotního stavu populace se nesměly uveřejnit bez utajení míst, kde byly provedeny,

a mnohé nemohly být prezentovány veřejnosti. Někteří odborníci se s poměry smířili, někteří jimi trpěli, někteří je využívali.

Nutno ovšem diferencovat: Profesor Raška, přes politickou nepřízeň doby, dovedl pro odborníky svého ústavu zajistit víc příležitostí pro styky s cizinou, než měli jiní. Referenční laboratoře ÚEM organizovaly kurzy WHO pro rozvojové země a řada epidemiologů z ústavu se významně uplatnila na celosvětovém boji WHO proti nákazám. Dr. Aldová, nestor odborníků z ÚEM, vzpomíná, že dostávala z ciziny referenční kmeny nových sérotypů shigell, nebo japonská séra a neměla nsnáze své články publikovat v zahraničí. Po podpisu ředitele IHE je však musela nosit ke schválení na pracoviště cenzury, které bylo kdesi za palácem Kotva.⁽²⁾ Kromě Raškovy autority příznivou situaci v ÚEM asi ovlivnila i skutečnost, že výzkum v mikrobiologii a epidemiologii neměl takový politický náboj jako důkazy, že znečištěné životní prostředí nepříznivě ovlivňuje růst dětí nebo výskyt genetických vad.

V listopadu 1989 se komunistický režim rozpadl, když v Praze policie brutálně napadla demonstraci studentů 17. 11. 1989. Následovaly masové protesty, které se staly celonárodním projevem politického odporu proti vládnoucí komunistické straně a vládě. Po bouřlivých dnech, 29. listopadu zrušilo Federální shromáždění v ústavě republiky článek o vedoucím postavení komunistické strany ve společnosti a marxizmu-leninizmu jako státní ideologii. 9. prosince vznikla nová vláda s většinou nekomunistů a 10. prosince byl zvolen prezidentem dlouholetý odpůrce režimu dramatik Václav Havel.

Většina pracovníků IHE v listopadu 1989 vystoupila na podporu studentů, kteří začali „sametovou revoluci“ a rozsáhle se účastnila protestních akcí proti komunistické straně a za vytvoření nové, demokratické vlády. Vzniklo Občanské fórum (OF) IHE a začalo koordinovat politické aktivity a formulovat požadavky na změny ve společnosti a v institutu. Z každého útvaru institutu byli zvoleni „mluvčí“, z nich vznikl výbor OF a do jeho čela byl vybrán ing. Karel Bláha z Centra hygieny práce a chorob z povolání. Bylo dohodnuto, že výbor mluvčích bude pracovat do svobodných voleb. Ke konci roku byl uvolněn z funkce ředitel institutu prof. Rosický a od 1. ledna 1990 pověřen vedením náměstek ředitele prof. Ticháček.

Mluvčí OF, zejména v první polovině r. 1990, vznesli řadu požadavků a připomínek k chodu ústavu: Skončit vydávání posudků na pracovníky výborem KSC a předat tuto dokumentaci zaměstnancům. Zabývat se rehabilitací lidí poškozených komunistickou kádrovou politikou (do konce února došlo 6 žádostí a ředitel jmenoval rehabilitační komisi pod vedením MUDr. Provazníka). Zrušit funkci kádrového náměstka (byl jím p. Vobr). Ve spolupráci se závodním výborem odborů (dr. Provazník, předseda mzdové komise výboru) prověřit platy zaměstnanců s ohledem na preference z důvodu stranické příslušnosti. Snížit počet pracovníků ekonomicko-

technického útvaru a zefektivnit jeho práci. Ukončit činnost organizace Svazu československo-sovětského přátelství atd.

OF se vyjadřovalo k vypsáním konkurzům na ředitele, ekonomického náměstka aj., výrazně podpořilo kandidaturu prof. Ticháčka a široce diskutovalo přidělování funkcí a vysokého platového zařazení na základě členství v komunistické straně. OF také podpořilo zestátnění všeho majetku komunistické strany a zastávalo se zachování současného názvu státu proti úpravám, které měly výrazněji pojmenovat Slovensko.

Souběžně s OF vznikla Ústavní rada (ÚR), ve které byla poměrně zastoupena všechna pracoviště volenými členy. Do statutu si dala: Vyjadřovat se ke koncepčním a programovým otázkám ústavu, účastnit se konkurzů, vyjadřovat se k obsazení funkčních míst a personální politice, požadovat od vedení objasnění zásadních rozhodnutí, spolupracovat s veřejnými a vědeckými institucemi. ÚR měla 27 členů a předsedou byl zvolen ing. Z. Weidenhoffer, CSc., z CHOK.

V dubnu 1990 nastoupil po konkurzu nový vedoucí personálního útvaru dr. Malý, v červnu se konal konkurz na místo ředitele a po něm byl potvrzen v čele IHE prof. Ticháček. Po konkurzu vystřídal ekonomicko-technického náměstka ing. Miřátského ing. Václav Svoboda.

Zásadními změnami na počátku 90. let bylo výrazné snížení počtu zaměstnanců o více než 20 procent, dále přechod financování výzkumu na grantový systém, jehož počátkem bylo převedení 10 % prostředků výzkumných ústavů do nově založené Interní grantové agentury ministerstva zdravotnictví.

Vedení ústavu, zejména prof. Ticháček a náměstek doc. Provazník, se souhlasem všech pracovníků, iniciovali a projednali s ministrem zdravotnictví změnu názvu IHE na Státní zdravotní ústav. Výnosem ministerstva zdravotnictví z 6. prosince 1991 byl SZÚ zřízen k 1. lednu 1992.

IV. OBNOVENÝ STÁTNÍ ZDRAVOTNÍ ÚSTAV

*Nihil autem est, quod non longinquantas
temporum adequi potest.
Neexistuje nic, čeho by se časem nedalo dosáhnout
Cicero, De Divinatione, 1,7,12.*

Devadesátá léta dvacátého století se v českých zemích vyznačovala obrovskou dynamikou společenského vývoje. Rodil se demokratický systém politických stran, konaly se po dlouhé době svobodné volby a nastaly rozsáhlé změny majetkových poměrů privatizací státních a družstevních podniků. Snaha slovenských politiků o samostatnost vedla k rozdělení Československa a od 1. ledna 1992 ke vzniku České republiky a Slovenské republiky. Sdělovací prostředky zvýšily aktivitu a začaly se víc zajímat o zdraví a jeho determinanty. Byly odstraněny mnohé příčiny znečišťování životního prostředí a výrazně se zlepšila čistota ovzduší a vod. V životním stylu lidí, zejména ve výživě, se projevily pozitivní tendence odpovídající moderním zdravotnickým poznatkům. Ve zdravotnictví se velmi zlepšilo technické vybavení a možnosti účinné farmakoterapie, průměrná délka dožití zřetelně stoupala.

Hygienická služba zlepšila technické vybavení a práci obohatila o aktivity v podpoře zdraví, soustavné sledování zdravotních účinků prostředí a lepší komunikaci s veřejností. Koncem dekády byl schválen zákon na ochranu veřejného zdraví, který nově definoval postavení hygienické služby, později byl do jeho novely, zákona č. 320/2002 Sb. začleněn i SZÚ a jeho působnost.

K 1. lednu 1992 byl z Institutu hygieny a epidemiologie zřízen Státní zdravotní ústav jako centrální instituce s posláním chránit a podporovat veřejné zdraví, prevenci nemocí a sledovat vliv prostředí na zdravotní stav obyvatelstva. Zřízení SZÚ demonstrovalo sounáležitost s renesancí demokratického státu a úctu k jeho zakladatelům. Větší organizační změnou bylo spojení center hygieny obecné a komunální, hygieny výživy a hygieny dětí a dorostu do jednoho Centra zdraví a životních podmínek.

Výnos Ministerstva zdravotnictví ČR, kterým se zřizuje Státní zdravotní ústav v Praze

Čl. 1. Zřizuje se Státní zdravotní ústav, jako samostatná rozpočtová organizace, řízená Ministerstvem zdravotnictví České republiky. Sídlem ústavu je Praha. Čl. 2. Státní zdravotní ústav vystupuje v právních vztazích svým jménem a nese odpovědnost z nich vyplývající. Statutárním orgánem je ředitel, kterého jmenuje na návrh hlavního hygienika České republiky ministr zdravotnictví ČR. Čl. 3. Ministr zdravotnictví řídí SZÚ prostřednictvím hlavního hygienika ČR. Čl. 4. Rozsah majetku, k němuž má SZÚ právo hospodaření, se nemění. SZÚ přebírá všechna práva a závazky Institutu hygieny a epidemiologie. Čl. 5. Posláním SZÚ je plnění odborných úkolů k

zajištění činnosti hygienické služby a rozvoj oborů hygieny epidemiologie a mikrobiologie. Čl. 6. Podrobnější úkoly a organizaci Státního zdravotního ústavu vymezí statut, který podléhá schválení ministerstvem zdravotnictví ČR. Čl. 7. Tímto výnosem se ruší výnos ministra zdravotnictví ČSR ze dne 14. 12. 1970 č. j. OP-032-11.12.1970 a závazné opatření Ministerstva zdravotnictví ČSR č. 16/1981 Věst. MZ ČSR. Čl. 8. Výnos nabývá účinnosti dnem 1. ledna 1992. Podepsán ministr zdravotnictví MUDr. Martin Bojar, CSc.

V červnu 1992 ministr Bojar schválil statut SZÚ, který byl v roce 1996 přepracován s ohledem na významné změny, jako bylo vyčlenění Centra hygiena záření do resortu ministerstva průmyslu a obchodu a naopak přičlenění Národního centra podpory zdraví.

Statut SZÚ z 1. 10. 1996 podepsaný ředitelem ústavu doc. Křížem a ministrem zdravotnictví dr. Stráským v čl. 1 rekapituloval postavení ústavu a stanovil, že podle rozhodnutí MZ z 15. 12. 1995 bylo provedeno ke dni 1. 1. 1996 sloučení Národního centra podpory zdraví se SZÚ a NCPZ zaniklo. Sídlem ústavu je Praha a součástí je Centrum hygieny potravinových řetězců v Brně. Ústav může s předchozím souhlasem ministra zřizovat pobočky.

Článek 2 definoval poslání a základní úkoly: zpracovávat odborné podklady pro státní správu vykonávanou hlavním hygienikem a podklady k usměrňování zdravotní politiky v oblasti prevence, zpracovávat podklady pro právní předpisy, pro vyhlášení standardních a doporučených metod, návrhy programů ochrany a podpory zdraví a podílet se na nich, vypracovávat metody sledování zdravotního stavu, plnit úkoly Ústředí monitorovacího systému zdravotního stavu obyvatelstva ve vztahu k životnímu prostředí podle usnesení vlády 369/1991, zajišťovat referenční činnost pro potřeby veřejného zdraví a WHO, poskytovat odbornou a metodickou pomoc hygienickým stanicím, rozvíjet obory hygieny, epidemiologie a mikrobiologie, zabezpečovat soulad předpisů a norem s doporučeními Evropského společenství, podílet se na úkolech WHO, spolupracovat s vysokými školami při zajišťování pregraduální výchovy a podílet se na postgraduální výchově v oborech hygieny, epidemiologie a mikrobiologie a v dalších oborech preventivního lékařství, podílet se na vědecko-výzkumné činnosti, na podpoře zdraví a provádět zdravotně-výchovnou činnost sloužící k ovlivňování způsobu života, vytváření a ochraně zdravého životního stylu a k primární i sekundární prevenci nejzávažnějších onemocnění.

Článek 3 pojednával o vedlejší hospodářské činnosti a stanovil, že ji ústav může provozovat za předpokladu, že plní úkoly stanovené zřizovatelem a získané prostředky využije ke zkvalitňování své hlavní činnosti (dle vyhlášky min. financí č. 205/1991 Sb.).

Článek 4 stanovil způsob řízení a organizaci. V čele je ředitel jmenovaný a odvolávaný ministrem zdravotnictví na návrh hlavního hygienika, zastupuje ho jím určený zástupce, ředitel může zřídit kolegium ředitele nebo jiný poradní sbor, ústav tvoří jednotný funkční a organizační celek a dále se dělí na oborová centra a centrální odborná pracoviště. Nižšími organizačními jednotkami jsou oddělení, odborné skupiny a laboratoře, z nichž některé plní roli referenčních laboratoří. Součástí jsou mezinárodní střediska a laboratoře WHO, Akreditační středisko a Ústředí monitorovacího systému zdravotního stavu.

Článek 5 se týkal oborových center ústavu, kterými byly: Centrum zdraví a životních podmínek, Centrum hygieny práce a nemocí z povolání, Centrum hygieny životního prostředí, Centrum hygieny potravinových řetězců (v Brně), Centrum epidemiologie a mikrobiologie.

Další zřizovací listiny

Pro úplnost dodejme, že 17. prosince 2002 ministryně zdravotnictví MUDr. Marie Součková svým prohlášením a s odvoláním na ustanovení v paragrafu 86 zákona č. 258/2000 Sb. ke dni 1. ledna 2003 zřídila Státní zdravotní ústav jako příspěvkovou organizaci ministerstva (dosud byl organizací rozpočtovou).

IV.1. ČINNOST ÚSTAVU

Nové aktivity

SZÚ rozsáhle rozšířil činnost oproti IHE o úkoly, které vznikly na nové společenské scéně. Reagoval tím na potřeby státu, veřejnosti, politické a podnikatelské sféry, počet zaměstnanců se přitom oproti IHE snížil o více než 20 %.

Šlo zejména o:

- Vybudování a provoz nového pracoviště - ústředí Systému monitorování zdravotního stavu obyvatelstva ve vztahu k životnímu prostředí.
- Vytvoření systému kontroly jakosti práce laboratoří a poskytování služeb pracovištím v celé republice a zřízení akreditačního střediska.
- Aktivity k podpoře zdraví a edice zdravotně výchovných materiálů po sloučení Národního centra podpory zdraví se SZÚ k 1. 1. 1996. Ročně se potom vydávalo okolo 50 titulů brožur, letáků či plakátů. Ve veřejnoprávní televizi měl ústav řadu samostatných vstupů zaměřených na podporu zdraví a prevenci nemocí.
- Jmenování poradních sborů SZÚ pro obory hygieny, epidemiologie a mikrobiologie a vytvoření podmínek pro jejich práci.
- Zavedení nových informačních technologií BBS, Internet, nové verze Epidat aj.
- Modernizaci vzdělávání zdravotníků v hygienických oborech, epidemiologii, mikrobiologii a podpoře zdraví, uveřejňování ročních plánů vzdělávacích akcí, vydávání časopisů Central European Journal of Public Health, zpravodajů center (zejména CEM) a pokračující vydávání Acta hygienica, epidemiologica et microbiologica.
- Založení Meziřesortní komise pro řešení jódového deficitu (1993) ve spolupráci s endokrinologií (EÚ Praha), pediatrií (FNKV) a podpora její činnosti.
- Zřízení národní referenční laboratoře pro práci s experimentálními zvířaty.
- Významný podíl na rozsáhlé práci při harmonizaci předpisů na úseku ochrany zdraví před vstupem České republiky do Evropské unie.
- Vypracování teoretických podkladů a zavedení systému zdravotního hodnocení geneticky modifikovaných organismů a produktů (r. 2000).

- Přípravu národního Akčního programu zdraví a životního prostředí s partnery z ministerstva zdravotnictví, životního prostředí a z dalších resortů (1998). Na programu se ústav podílel 113 dílčími úkoly.

Zvýšení úkolů umožnila technická modernizace, zejména rychlý vzestup vybavení výpočetní a komunikační technikou a zavedení vysoce produktivní laboratorní techniky na řadě pracovišť. Roli sehrála i mobilizace rezerv pracovní kapacity.

Jedním z nejrozsáhlejších nových úkolů ústavu byl Systém monitorování zdravotního stavu obyvatelstva ve vztahu k životnímu prostředí. Vláda ho schválila usnesením č. 369/1991 Sb. a trvalý provoz měl být zahájen 1. ledna 1993. V SZÚ bylo zřízeno ústředí systému s vlastním ředitelem, podléhajícím vedení ústavu. První ředitelkou byla RNDr. Eva Švandová ze SZÚ, vystřídal ji MUDr. Jaromír Šamánek, bývalý okresní hygienik v Kutné Hoře, a po něm se stala ředitelkou MUDr. Růžena Kubínová, později také vedoucí CHŽP.

Systém monitorování se členil do subsystémů: I. zdravotní důsledky a rizika znečištěného ovzduší, II. zdravotní důsledky a rizika znečištění pitné vody, III. zdravotní důsledky a rušivé účinky hluku, IV. zdravotní důsledky zátěže lidského organismu cizorodými látkami z potravinových řetězců, V. zdravotní důsledky expozice lidského organismu toxickými látkami ze zevního prostředí, VI. zdravotní stav a vybrané ukazatele demografické a zdravotnické statistiky. Po deseti letech byl zřízen VII. subsystém pro hodnocení zdravotních rizik z pracovních podmínek a VIII. subsystém zdravotních rizik z kontaminace půd městských aglomerací. Systém monitorování, řízený z ústředí v ústavu, se stal jedním z výrazných prvků pokroku v soustavném sledování zdravotního stavu populace, v technickém vybavení ústavu a hygienických stanic a zvyšování odborné úrovně pracovníků. Přispěl k informování veřejnosti a politické sféry vědecky získanými poznatky a měl výtečný ohlas v zahraničí.

Činnosti na úseku podpory zdraví měly kořeny už v práci oddělení pro sociální lékařství ve 20. a 30. letech, dostaly však nový impuls přičleněním Národního centra podpory zdraví k SZÚ v r. 1996 a Národním programem podpory zdraví. V letech 1993–1997 ústav realizoval celkem 96 projektů podpory zdraví z celkového počtu 878 v celé ČR. Velký ohlas mělo vydání mnoha dílů Manuálu prevence v lékařské praxi pod vedením prof. Provazníka, informačních brožur o otázkách životního prostředí a zdraví ve spolupráci s evropskou úřadovnou WHO, celostátní kampaně pro podporu nekuřáctví organizované dr. Sovinovou (CZŽP), projekty k rozvoji hnutí zdravých škol a školek (dr. Havlínová, CZŽP), produkce videopořadů a zdravotně-výchovných materiálů.

Vedení ústavu

Do května 1994 byl ředitelem ústavu prof. MUDr. Bohumil Ticháček, po něm se stal ředitelem doc. MUDr. Jaroslav Kříž. Jeho zástupcem byl prof. MUDr. Kamil Provazník, CSc., ekonomicko-technickým náměstkem ing. Václav Svoboda. Sekre-

tariát ředitele zajišťovala Dana Chocholatá a Eva Niklová, asistentem ředitele byl MUDr. Ivo Miller, CSc. Útvar krizového managementu vedl Václav Šafránek. Tiskový úsek zastávala Regina Štípková, později Renata Beranová.

Ekonomicko-technický úsek měl zaměstnanecký odbor, ekonomický odbor s oddělením zakázek a cen, oddělením operativní evidence, oddělením plánu a rozpočtu a s finanční účtárnou, hospodářskou správu a technický odbor. O parky v areálu pečovali tři zahradníci.

Dále měl ústav odborná pracoviště, která sloužila celé instituci a byla řízena zástupcem ředitele: Výzkum a zahraniční styky (ved. MUDr. Karel Markvart, CSc.), Matematická statistika a programování (vedoucí ing. Zdeněk Roth, CSc., později RNDr. Bohumír Procházka, CSc.), Středisko vědeckých informací s knihovnou (vedoucí Mgr. Květa Kánská, později Mgr. Jana Veselá), Oddělení veterinárních služeb (vedoucí MVDr. Václav Žižkovský, DrSc., později ing. Jan Bílek) a Akreditační středisko (vedoucí MUDr. Vladimír Kofránek, CSc.), v roce 1998 změněné na Středisko pro posuzování kvality laboratoří a pracovišť (vedoucí MUDr. Věra Chaloupková).

Činnost oborových center SZÚ

Obsah odborné činnosti ilustruje skladba jejich odborných skupin (OS). **Centrum epidemiologie a mikrobiologie (ved. doc. MUDr. Bohumír Kříž, CSc.), mělo OS:** Vzdušné nákazy bakteriálního původu, vzdušné nákazy virového původu, virové exantematické nákazy a zoonózy, střevní virové infekce, bakteriální rezistence k antibiotikům, virové hepatitidy, střevní bakteriální infekce, dezinfekce, dezinfekce a deratizace, AIDS, mykobakteriální infekce, přírodní ohniskovost nález a epidemiologie chronických onemocnění. V centru pracovalo 24 národních referenčních laboratoří a koordinační pracoviště pro zajišťování externího hodnocení kvality v lékařské mikrobiologii. V roce 1998 mělo centrum 171 pracovníků.

Centrum hygieny životního prostředí mělo OS: Genetická toxikologie, hygiena ovzduší, hygiena vody, hluk, půda a odpady a 4 národní referenční laboratoře. V roce 1998 mělo centrum 66 pracovníků. Centrum se k 1. 10. 1994 oddělilo z Centra zdraví a životních podmínek. **Vedoucí MUDr. Růžena Kubínová** současně zastávala funkci ředitelky ústředí Systému monitorování zdraví ve vztahu k životnímu prostředí.

Centrum hygieny práce a nemocí z povolání (ved. prof. MUDr. Miroslav Cikrt, DrSc.) mělo OS: Toxikologické analýzy, dvě skupiny pro toxikokinetiku, biotransformace, neurofyziologie, plicní patobiologie, fyzikální faktory a technika prostředí, hygiena práce, nemoci z povolání, epidemiologie v hygieně práce. V centru bylo zřízeno 7 národních referenčních laboratoří.

Centrum zdraví a životních podmínek (vedoucí doc. MUDr. Lumír Komárek, CSc.) mělo OS: Faktory vnitřního prostředí, dermatologie a imunotoxikologie, ochrana a podpora zdraví dětí a dorostu, podpora zdraví a prevence nemocí, expozice populace toxickým látkám v potravinách, mikrobiologie potravin, předmětů běžného užívání a prostředí, registr výrobků, norem látek a metodik, psychologie a behaviorální intervence, prevence závislosti, edice a audiovizuální tvorba (od r. 1996). V centru pracovalo 8 národních referenčních laboratoří. V roce 1996 převzalo centrum činnosti a část personálu Národního centra podpory zdraví, které bylo přičleněno k SZÚ. Skupina pro ediční a audiovizuální tvorbu byla umístěna do budovy č. 19. V roce 1998 mělo centrum 93 pracovníků.

Centrum hygieny potravinových řetězců (ved. doc. MVDr. Jiří Ruprich, CSc.) mělo OS: Toxikologie, chemie a mikrobiologie a 2 národní referenční laboratoře. V roce 1998 mělo centrum 27 pracovníků.

Centrum hygieny záření (ved. prof. MUDr. Vladimír Klener, CSc.) bylo v roce 1995 delimitováno do resortu ministerstva průmyslu a obchodu obdobně jako odbory hygieny záření Krajských hygienických stanic. Zůstalo ve svých prostorech v budově č. 23 a změnilo název na Státní ústav radiační ochrany. Budovu č. 23 A uvolnilo ve prospěch SZÚ. Centrum mělo před delimitací ze SZÚ téměř 100 pracovníků. Deset z nich zůstalo v SZÚ, v CHPNP.

Referenční činnost

Národní referenční laboratoře ústavu každoročně vyšetřily a posoudily desetitisíce vzorků, nejvíc v oboru mikrobiologie. V roce 1994 více než 67 tisíc krevních sér, 40 tisíc typizací mikrobiálních kmenů, přes 21 tisíc vzorků krve a krevních derivátů a 17,5 tisíce vzorků ostatních biologických materiálů, 15,5 tisíce testů zdravotní nezávadnosti výrobků a 2900 testů předmětů běžného užívání. Dále téměř 3000 vzorků složek životního prostředí, přes 1000 posouzení chemikálií, 67 fyziologických testů a 64 testy kosmetických výrobků. Objem práce v jiných letech byl podobný, např. v roce 2000 bylo vyšetřeno 156 tisíc vzorků, 61 % za úhradu, a vypracováno více než 7 tisíc vyjádření, expertiz a metodik, v 70 % pro zdravotnické organizace. RL v tom roce uspořádaly 2900 konzultačních dnů, kterých se zúčastnilo téměř 20 tis. posluchačů. V druhé polovině 90. let poskytla rozsáhlou pomoc úseku hlavního hygienika při posuzování žádostí o schválení pracovišť pro experimentální práci se zvířaty nově zřízená referenční laboratoř (MVDr. Marjánková). Hlavní úlohou referenčních laboratoří však bylo vyvíjet, verifikovat a zavádět nové metody a diagnostické přípravky a shromažďovat a studovat informace ve svěřené specializované oblasti.

K obohacení spektra metodických materiálů pro terénní pracoviště hygienické služby bylo s hlavním hygienikem domluveno, že ústav bude vydávat vlastní metodická doporučení, podepsaná ředitelem, která nebudou mít závazný charakter, na rozdíl od metodických pokynů MZ. Koncem 90. let tímto způsobem bylo např. vydáno "Plavání a koupání kojenců a batolat", 2 díly "Mikrobiologického zkoušení potravin a pokrmů", "Metodické doporučení k posuzování výrobků, které přicházejí do přímého styku s kůží případně sliznicí", "Metodické doporučení k posuzování vytápění prostor přímotopnými plynovými jednotkami a plynovými infrazářiči" aj.

Věda a výzkum

V 90. letech se v ústavu realizovalo přes 300 výzkumných projektů podpořených Interní grantovou agenturou ministerstva zdravotnictví, Grantovou agenturou vlády a v několika případech i zahraničními sponzory. Třetina projektů získala nejvyšší stupeň hodnocení.

V lednu 1995 schválila porada vedení nový statut vědecké rady a byli jmenováni noví členové: z ústavu

Externími členy byli: MUDr. J. Augustin (krajský hygienik v Českých ing. K. Bláha, CSc., prof. M. Cikrt, DrSc., doc. B. Kříž, CSc., doc. L. Komárek, CSc., dr. Kubínová, doc. Lukáš, DrSc., dr. Markvart, CSc., prof. Provazník, CSc., prof. Schindler, CSc., dr. Miler, CSc. (tajemník VR), dr. Petr a ing. Z. Roth, CSc. Budějovicích), doc. PhDr. Z. Dytrych, CSc. (Psychiatrické centrum v Praze), prof. MUDr. Michal Anděl, CSc., a prof. MUDr. Jiří Havránek, CSc., z 3. lékařské fakulty UK v Praze, doc. RNDr. Bedřich Moldan, CSc., (exministr životního prostředí, Centrum pro otázky životního prostředí UK Praha), prof. RNDr. R. Zahradník, DrSc. (Prezidium AV ČR, později se stal předsedou akademie a z VR odešel), prof. RNDr. S. Zima, DrSc. (rektor, později prorektor a děkan Vysoké školy veterinární v Brně).

Vědeckou radu jmenoval a předsedal jí ředitel doc. J. Kříž. Rada se scházela 1-2krát ročně a projednávala koncepční otázky rozvoje ústavu, zejména zaměření a výsledky výzkumu. Na jednání 26. dubna 1995 např. prof. Zahradník zdůraznil důležitost trvalé a srozumitelné komunikace ústavu s veřejností, tj. zdravotní výchovy, protože „dnešní populace je ve zvýšené míře exponována pseudovědeckým až mystickým pověrám, což se silně projevuje právě v oblasti medicíny". Diskuse se také dotkla "odlivu mozků", tj. odchodů schopných mladých vědců za platově atraktivnějšími nabídkami, zejména do farmaceutických firem. Obecná rozprava se zabývala otázkou perspektivních směrů výzkumu a většina členů rady souhlasila s prof. Zahradníkem, že autoritativní vymezení prioritních oblastí výzkumu není nutné, protože vznikají vnitřním vývojem vědy. Prezentovaný příklad o jednání má sloužit k nahlédnutí do obvyklého obsahu vědeckých rad.

Na tomto jednání nové vědecké rady byl podán přehled o dosavadních výzkumných aktivitách. Podobně jako v minulých letech bylo 78 % ze 77 nových a 27 ukončených výzkumných úkolů řešeno s podporou Interní grantové agentury MZ. Podíl ostatních agentur se v letech 1993–

1995 pohyboval mezi 2,5 a 10 % z celkového počtu přijatých grantů. Ústav spolupracoval na 7 zahraničních grantech. V r. 1995 činily investiční, věcné a mzdové prostředky na řešení výzkumných projektů 31,9 mil. Kč. Podobné rozborby byly projednávány na vědecké radě každoročně. Např. v r. 1997 bylo prezentováno řešení 88 grantů, z toho 50 grantů IGA MZ, 6 grantů vládní grantové agentury a 5 grantů agentury ministerstva školství a tělesné výchovy. 48 grantů bylo ukončeno a průměrný příspěvek na grant činil 475 tis. Kč. Celkem bylo na výzkum získáno téměř 40 mil. Kč, které posílily rozpočet ústavu o 17 %.

Na podporu vědecké práce vyhlášovalo vedení ústavu každoročně soutěž mladých vědců ve dvou kategoriích: hygienické obory a mikrobiologie a epidemiologie. Organizaci zajišťovali dr. Němeček, CSc., (CEM) a dr. Mráz, CSc., (CHPNP). Obvykle bylo přihlášeno okolo dvou desítek prací. V roce 1997 cenu získali Mgr. Marián Rucki z CHPNP za práce v oboru alternativního hodnocení a predikce toxicity a RNDr. Martin Musílek (CEM) za práci o epidemiologii a genetické heterogenitě neisserie meningitidis. V roce 1998 byli oceněni RNDr. Alexandr Nemeč (CEM) za Genotypic similarity of multiresistant Acinobacter baumani in CR a RNDr. Pavel Souček, CSc., (CHPNP) za výzkum souvislostí mezi cytochromem P 450 a genotoxicitou.

Ke grantům s mimořádně cennými praktickými výsledky patřil Víceúčelový přehled protilátek proti vybraným zdravotně významným infekcím, jehož řešitelem byl MUDr. Jaroslav Helcl, DrSc., nebo grant ing. Jany Vignerové, CSc., o dlouhodobém antropologickém vývoji dětí a mládeže. Dr. Součkovi byla v roce 1999 udělena Cena ministra zdravotnictví ČR za práci „Expres lidského cytochromu P450-2A6 v bakteriích“.

V roce 1998 vypracoval ústav Výzkumný záměr na léta 1999-2003, jako nově zavedenou formu institucionálně financovaného výzkumu. Měl název Analýza infekčních, environmentálních a behaviorálních zdravotních rizik a jejich prevence. Na rozsáhlém a podrobně strukturovaném záměru se podílela všechna odborná pracoviště oborových center ústavu. Dokument se členil na dílčí záměry: I. Analýza behaviorálních zdravotních rizik a jejich prevence, II. Prevence, diagnostika a terapie závažných a nových, či nově se objevujících infekcí, III. Zdravotní rizika z životního prostředí, IV. Zdravotní rizika expozice faktorům pracovního prostředí. Dílčí záměry obsahovaly celkem 35 cílů a 158 dílčích cílů. Po oponentuře na MZ byl záměr schválen a přinesl podporu výzkumu v celkové částce téměř 57 mil. Kč.

V dubnu 2000 projednala vědecká rada souhrnný přehled o výzkumné činnosti ústavu za léta 1991–2000. Dokumentoval, že ústav byl v konkurenci s jinými institucemi velmi úspěšný.

Účast SZÚ na přijatých grantech IGA MZ v kategorii 1 a 2 v letech 1991–2000

Instituce	Počet grantů	Podíl z celkového počtu v %
Státní zdravotní ústav	134	50,8
Krajské a okresní hygienické stanice	50	18,9
Univerzity a nemocnice	43	16,2
Ústavy MZ a jiných resortů	37	14,0
Celkem	264	99,5

Hodnocení závěrečných zpráv grantů SZÚ v IGA MZ - odborné komisi 09 – Zdraví a životní podmínky v letech 1991–1999

Kategorie	Počet grantů	Podíl v %	Počet grantů SZÚ	Podíl v %
1	52	26,80	38	35,18
2	96	49,48	54	50,00
3	45	23,20	16	14,82
4	1	0,52	0	0,00
Celkem	194	100,00	108	100,00

Počet publikací SZÚ podle databáze SVI – Personální bibliografie

Rok	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Počet	148	321	370	412	487	586	484	611

V letech 1992–1999 bylo uveřejněno celkem 3419 vědeckých a odborných sdělení.

Poradní sbory

Porada vedení schválila v březnu 1995 statut poradních sborů SZÚ. Návrhy na zřízení podávali vedoucí center a PS měly s velkou autonomií projednávat všechny potřebné otázky oborů činnosti ústavu a hygienické služby, koncepční, teoretické i zcela praktické. Podle potřeby se poradní sbory scházely několikrát ročně ve Státním zdravotním ústavu, který jim zabezpečoval materiální zázemí. První setkání ředitele s představiteli PS se konalo 22. 3. 1995.

Postupně vzniklo 17 poradních sborů:

- pro bakteriologii, 14 členů, předseda prof. MUDr. Miroslav Votava, CSc., LF MU v Brně;
- pro parazitologii, 9 členů, předsedkyně MUDr. V. Tolarová, CSc., HS hl. m. Prahy;
- pro imunologii, 9 členů, předseda MUDr. Jan Machálek, KHS Ostrava;
- pro preventabilní infekce, 15 členů, předsedkyně doc. MUDr. Vilma Marešová, FN Bulovka;
- pro virologii, 7 členů, předseda doc. MUDr. Jiří Horáček, CSc., Fakultní nemocnice Hradec Králové;
- pro surveillance rezistence bakterií k antibiotikům, 5 členů, předsedkyně RNDr. Pavla Urbášková, CSc., SZÚ;
- pro epidemiologii, 9 členů, předseda MUDr. Josef Trmal, CSc., KHS Ústí nad Labem;
- pro dezinfekci, dezinfekci a deratizaci, 14 členů, předseda RNDr. V. Rupeš, CSc., SZÚ;
- pro hygienu práce, 20 členů, předseda MUDr. Bohuslav Málek, HS hl. m. Prahy;
- pro hygienu životního prostředí, 20 členů, předseda MUDr. Vladimír Valenta, KHS Liberec;

- pro podporu zdraví dítěte, 16 členů, předsedkyně MUDr. Šárka Andělová, CSc., KHS Ostrava;
- pro projekt Zdravá škola, 10 členů, předsedkyně Zdena Vildová, SZÚ;
- pro hygienu potravinových řetězců, předseda prof. MVDr. Z. Matyáš, CSc., později doc. MVDr. Jiří Ruprich, CSc., SZÚ;
- pro výživu, 16 členů, předseda MUDr. Jan Ševčík, OHS Teplice;
- pro podporu zdraví, 14 členů, místopředsedkyně MUDr. Jarmila Rážová, SZÚ;
- pro laboratoře, 20 členů, předseda RNDr. Bohumil Pokorný, CSc., KHS Brno;
- pro neionizující magnetická pole a záření, 9 členů, předseda ing. Jan Musil, CSc., SZÚ.

Poradní sbory vykonaly mnoho dobré práce při řešení konkrétních metodických otázek, koncepčních problémů svých oborů, cen za poskytování služeb apod. Na žádost hlavního hygienika ředitel ústavu k 31. 12. 2000 poradní sbory zrušil. Vedení poradních sborů a většina jejich členů potom přešly pod úsek hlavního hygienika.

Významné společenské události

SZÚ navštívila v 90. letech většina ministrů zdravotnictví. V lednu 1992 ministr zdravotnictví Martin Bojar s hlavním hygienikem ČR Jaroslavem Křížem předali na slavnostním shromáždění ve velké posluchárně zřizovací listinu Státního zdravotního ústavu. V říjnu 1994 byli v ústavu na pozvání ředitele ministr Luděk Rubáš a hlavní hygienik Jiří Vytlačil. Ministr pochválil úroveň ústavu a jeho racionální působení na veřejnosti. Mimořádnou důležitost měl první rozhovor o budovách č. 3 a 3A, které patřily a.s. Sevac, a příslib ministra, že podpoří ústav ve snaze je získat.

Řada významných společenských akcí se konala v r. 1995 u příležitosti 70. výročí založení ústavu. 19. října byla tisková konference, 26. října byla odhalena v budově č. 2 pamětní deska prof. Raškovi a konala se konference Perspektivy oborů ochrany a podpory veřejného zdraví. Přednášeli vedoucí odborných center a zúčastnili se pracovníci ústavu a hygienických stanic. 27. října ve velké posluchárně přednášel slavný prof. Peka Puska s Finska, představitel WHO, zkušený organizátor preventivních programů.

Slavnostního shromáždění 6. listopadu se mezi dalšími významnými hosty účastnil předseda výboru pro sociální politiku a zdravotnictví Poslanecké sněmovny MUDr. Syka, hlavní hygienik MUDr. Vytlačil, ředitelka odboru HEM MZ MUDr. Foltinová, děkan 3. LF UK, starostka Prahy 10, členové vědecké rady SZÚ, ředitelka fakultní nemocnice na Královských Vinohradech a mnoho dalších osobností. Ministr zdravotnictví se omluvil a v zaslaném projevu mj. uvedl, že si váží pracovníků veřejného zdravotnictví, kteří „vždy víc ctíli cíl své práce než osobní prospěch“.

V prosinci 1996 přijal pozvání ředitele ministr zdravotnictví Jan Stráský. Seznámil se s činností ústavu v ochraně a podpoře zdraví a prevenci nemocí a ocenil poznatky, které má ústav k dispozici k dalšímu rozvoji koncepce preventivní péče. Počátkem února 1997 se s vedením ústavu setkal předseda výboru pro sociální politiku a zdravotnictví Vladimír Špidla (budoucí ministr práce a sociálních věcí, předseda vlády a komisař EU).

Na oslavě k 75. výročí založení se sešlo neméně významných činitelů: ministr zdravotnictví prof. Fišer, předseda výboru pro sociální politiku a zdravotnictví Zdeněk Škromach (budoucí ministr práce a soc. věcí a místopředseda vlády), poslankyně Eva Fischerová a senátor Bartoš, hlavní hygienik MUDr. Vít, předseda České lékařské společnosti J. E. Purkyně prof. Blahoš, prezidentka Asociace hygienických stanic MUDr. Veselá, děkan 3. LF UK prof. Anděl, prorektor Veterinární univerzity v Brně prof. Zíma, ředitelka sekretariátu ministra zdravotnictví PhDr. Ouredníková, tiskový mluvčí ministerstva Ota Černý a ředitelka FN Královské Vinohrady dr. Alušíková.

V projevu na slavnostním shromáždění k 75. výročí otevření SZÚ 16. listopadu 2000 ministr zdravotnictví prof. B. Fišer pochvalně charakterizoval činnost ústavu: "Zdravotnictví je bohatá mozaika oborů, profesí a institucí. Dobře viditelné místo v ní má Státní zdravotní ústav. Jeho postavení je v mnohém zvláštní, zejména četností a spojitostí úkolů. Od výzkumu, zaměřeného na behaviorální a environmentální determinanty zdraví a nemocí, po intervenční preventivní aktivity. Od práce na aproximaci našich normativů s evropskými, po aktivitu v programech kontroly kvality práce. Od expertizní činnosti zajišťující ročně tisíce posudků zdravotní nezávadnosti po činnost referenční, přinášející zdravotnickým pracovištím nové vyšetřovací a diagnostické metody. Nelze nezmínit monitorování zdravotních účinků kontaminant životního prostředí, které svým pojetím o několik let předběhlo jiné evropské státy." „Chci zdůraznit," řekl dále ministr, "že šíří úkolů ústavu a jejich komplexnost vnímám jako samostatný prvek práce, samostatnou kvalitu, kterou je třeba podporovat a kultivovat."

Významnou událostí prvních let nového století bylo státní vyznamenání, Medaile za zásluhy, kterou od prezidenta republiky Václava Havla převzala 28. října 2001 ve Vladislavském sále Pražského hradu MUDr. Marie Brůčková, CSc. Byla tím oceněna její celoživotní práce v lékařské mikrobiologii, zejména virologii, výzkumu a prevenci nemoci AIDS.

Dr. Brůčková nastoupila do SZÚ v r. 1949. Zpočátku se zabývala streptokokovou epidemiologií spály, pertussí a parapertussí a účastnila se řešení epidemie Q-rickettsiosy v severozápadních Čechách. První v ČSR prokázala výskyt RS viru. S dr. Syručkem se začala v r. 1985 zabývat tehdy neznámým AIDS a přes politický odpor k zahájení soustavných epidemiologických opatření, prosadila zřízení referenční laboratoře pro AIDS. S týmem vynikajících spolupracovníků se jí podařilo vytvořit moderní a účinný systém včasné diagnostiky, monitoring výskytu a rozsáhlou spolupráci s nevládními partnery. Intenzivní a trvalá výchovná práce pro veřejnost se bezpochyby podílela na efektivním tlumení trendu nákazy v ČR, příznivějším než v okolních státech. Dr. Brůčková byla příkladem odborníka, který ve své práci harmonicky spojil všechny důležité aspekty: vysokou vědeckou úroveň, aktivity vycházející z objektivních laboratorních a epidemiologických základů a maximální spolupráci s odbornou i širokou veřejností.

Pohled na ostatní aktivity a život ústavu

SZÚ byl často na stránkách novin, časopisů a televizních pořadů.^(11, 48 aj.) Zájem o vyjádření odborníků SZÚ se týkal témat někdy dramatizovaných, zejména výskytu infekčních nemocí. Každoročně byly publikovány informace národních referenčních laboratoří o výskytu klíšťové encefalitidy a borreliózy, o AIDS, chřipce, či agresivních typech streptokoků nebo meningokoků. Zejména v první polovině 90. let byla často potřebná vystoupení odborníků ústavu k otázkám přenosu viru lidského imunodeficitu (dr. Brůčková a dr. Jedlička). V r. 1999, po několika úmrtích pacientů v IKEM, se začal ústav významně podílet na řešení problémů s výskytem legionel ve vodovodech (dr. Šásek aj.). Opakovaně se objevovaly otázky kvality pitné vody z vodovodu a přínosu domácích přístrojů na dodatečnou úpravu, které byly obyvatelstvu široce nabízeny soukromými firmami (dr. Kožíšek). Při sezónních změnách klimatu byli odborníci SZÚ žádáni o vyjádření k prevenci následků nízkých nebo vysokých teplot.

Ústav často vydával stanoviska určená veřejnosti, zneklidněné zdravotními důsledky znečištěného ovzduší (dr. Kazmarová), a komentoval informace, které nadměrně akcentovaly některá zdravotní rizika z elektromagnetického záření nebo z mobilních telefonů (ing. Musil). Ve vypjaté atmosféře počátku 90. let vznikla v tisku dramatická diskuse o škodlivosti masa a významu vegetariánství, kterou pomáhala racionálně usměrnit zejména dr. Ošancová. Odborníci ze SZÚ se pravidelně objevovali v interview k vlivům životního a pracovního prostředí nebo ke zdravotním rizikům životního stylu (kouření cigaret, obezita, pohybová aktivita, stres apod.). I v pozdějších letech byl zájem tisku o sdělení odborníků ústavů v otázkách zdraví a prostředí (dr. Kubínová), prevence nejčastějších nemocí (doc. Komárek), výskytu infekčních chorob (dr. Č. Beneš) nebo o zdravotních rizicích z práce (prof. Cikrt aj.).

Pravidelně pořádal ústav celostátní kampaň na pomoc kuřákům cigaret, aby přestali kouřit. V té souvislosti proběhla v květnu 1996 anketa, která zjistila, že v SZÚ je mezi muži 29,5 % kuřáků, mezi ženami kuřaček 25,8 %. Na pracovištích i v budovách bylo kouření zakázáno. Různými způsoby ústav také podporoval celostátní nevládní organizace pro podporu zdraví. V budově č. 3 poskytl prostory pro kancelář Národní sítě zdravých měst a v budově č. 19 mezinárodní organizaci HOPE, která iniciovala programy sekundární prevence rakoviny prsu.

Ve spolupráci se zahraničními univerzitami a s 3. LF UK se v druhé polovině devadesátých let konalo několik „letních škol“ pro mladé odborníky z celého světa, zaměřených na otázky epidemiologie a prevence nemocí či zdraví a prostředí. Partnery byly London School of Hygiene and Tropical Medicine, Univerzita v Tübingenu a New Yorku. S newyorskou univerzitou ústav uspořádal díky jejímu

představiteli prof. DeHowitzovi řadu společných seminářů a konferencí k otázkám AIDS.

V únoru 1995 ukončila činnost Ústavní rada SZÚ vedená ing. Weidenhofferem, která vznikla na počátku r. 1990. Anketa mezi členy ukázala, že v odborně a společensky stabilizovaném ústavu její potřebu pocítuje už jen čtvrtina zaměstnanců.

Dva roky působilo problémy závodní stravování. V roce 1995 ukončil provoz v závodní jídelně a odešel do důchodu p. Bureš, oblíbený u zaměstnanců dobrou kvalitou obědů. Soutěž na nového nájemce nepřinesla vhodného nástupce a stravování se na přechodnou dobu řešilo dovážením jídel a ohříváním. Nový konkurz přivedl do ústavu firmu Gastrocentrum Anny Vokřálové, která začala vařit obědy od února 1997.

V prosinci 1995 byli u vchodu do západního traktu budovy č. 11 přeпадeni zaměstnanci převážející z banky do pokladny ústavu finanční hotovost na výplaty. Lupiči je napadli se zbraní v ruce a pod pohrůžkou zastřelení odcizili téměř 4,5 mil. Kč. Členy doprovodu, zaměstnance SZÚ pana Šafránka a Loukotu, několikrát udeřili pistolí do hlavy. Oba museli být hospitalizováni a panu Loukotovi zranění zanechalo trvalé následky. Vrchní soud v Praze v únoru 2001 odsoudil pachatele M.L. a M.B. k patnácti letům ve věznici s ostrahou a byla jim uložena povinnost nahradit škodu. Ústav potom zavedl vyplácení mezd zaměstnancům na účet u jejich peněžního ústavu.

Zahraniční kontakty odborníků ústavu byly v 90. letech nesrovnatelně bohatší než v předchozích desetiletích. Např. v r. 1993 se uskutečnilo 253 zahraničních služebních cest, v r. 1994 333 cest, 6 pracovníků bylo v USA na pozvání Národní akademie věd, v r. 1995 242 zahraničních služebních cest do 23 zemí, nejvíc do Německa a Slovenska, dále Holandska, Francie a Velké Britanie. Obvykle šlo o pracovní setkání odborníků a konference. V r. 1999 se uskutečnilo 242 zahraničních pracovních cest do 33 zemí, nejvíc do Německa. V roce 2004 331 cest do 32 zemí, nejvíc do Belgie (expertní práce pro Evropské společenství v Bruselu) a do Německa. Čísla uvádíme jako příklady živých kontaktů se zahraničím. V roce 1998 počet jednání v Bruselu tak vzrostl, že začal být nedostatek prostředků na cesty.

IV. 2. HOSPODAŘENÍ ÚSTAVU

Ústav byl v 90. letech rozpočtovou organizací a hospodařil s prostředky přidělovanými každoročně z kapitoly státního rozpočtu pro zdravotnictví. Měl povoleno poskytovat placené služby, jejich výši každoročně stanovovalo ministerstvo zdravotnictví a významnou část uvolňovalo ústavu pro vlastní použití. Počátek dekády byl poznamenán několika významnými okolnostmi: snížením rozpočtu ústavu o 10 % ve prospěch zřízení nové Interní grantové agentury a na druhé straně přílivem investičních prostředků na vznik Systému monitorování a pro řešení otázek AIDS. V roce 1997 při rostoucím deficitu státních prostředků zavedla vláda dva tzv. „balíčky“ úspor, které ústav postihly snížením rozpočtu o 17,5 mil Kč a zrušením 14. platu.

Pro příklad uveďme údaje ze zprávy o hospodaření za rok 1999. Ústav měl na investice přes 45 mil. Kč a neinvestičních prostředků více než 280 mil. Kč. Celkem přes 330 mil. Kč. Prvních 6,2 mil. Kč na schválený výzkumný záměr ústavu uvolnilo ministerstvo až koncem listopadu.

Ústav v polovině 90. let spotřeboval ročně přes 2 ¾ mil. kWh elektrické energie, 125 tis. m³ vody, 1,6 mil. m³ zemního plynu pro kotelnu a 20 tis. m³ pro ostatní spotřebiče. Za dodávku energií a vody platil téměř 9,5 mil. Kč/rok. Služební automobily ujely ročně okolo 250 tis. km a spotřebovaly okolo 25 tis. litrů pohonných hmot.

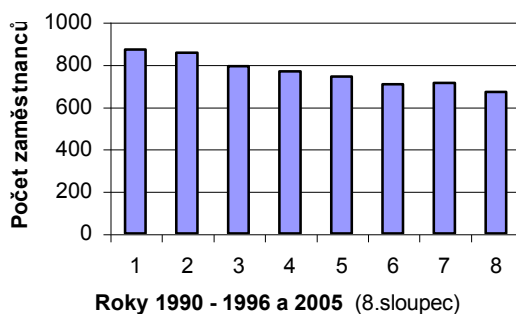
Z investičních prostředků bylo v r. 1994 věnováno 18,8 mil. Kč na stavební investice a přes 27 mil. Kč na přístroje a zařízení. Neinvestiční výdaje se týkaly především výzkumných grantů (téměř 21 mil. Kč) a činnosti pracoviště AIDS (10 mil. Kč). Položka na platy činila 96 427 tis. Kč, odvody pojistného a příděl do Fondu kulturních a sociálních potřeb byly 35 965 tis. Kč. Ministerstvo financí povolilo použít z rezervního fondu téměř 5 mil. Kč na výpočetní techniku a dotisk očkovacího průkazu dětí. Příjmy z placených služeb činily téměř 50 mil. Kč a byly o 45 % vyšší než předepsalo ministerstvo. Objem placených služeb však svazovala nutnost použít na jejich financování jen rozpočtové prostředky.

Pro srovnání několik čísel ze zprávy o hospodaření za rok 2004: Celkový roční rozpočet činil téměř 384 mil. Kč, v roce 2003 403,5 mil. Kč a v roce 2002 350 mil. Kč. V roce 2002, kdy byl ústav poslední rok rozpočtovou organizací, měl stanovené příjmy z placených služeb 29 mil. Kč a získal o 81 % víc - 52,4 mil. Kč.

Personální stav v 90. letech

Počet pracovníků se v devadesátých letech, zejména na jejich počátku, výrazně snížil, ve srovnání s IHE o více než 20 %. K propuštění přes 100 zaměstnanců nejdříve došlo v ekonomicko-technickém úseku, kde nový náměstek ing. Svoboda, který nastoupil v srpnu 1990 po konkurzu, provedl řadu organizačních a úsporných opatření v útvaru, který měl s vrátnými přes 250 pracovníků a byl rozdělen na dvě správy mezi sebou špatně spolupracující.

Vývoj počtu zaměstnanců SZÚ

Platy

Mzdy rok od roku stoupaly, od 4665 Kč v r. 1991 do 10 372 Kč v r. 1997, ale vzestup v podstatě jen odrážel inflaci, reálná mzda příliš nerostla. Mzdy podle kategorií zaměstnanců byly v r. 1997 následující:

1997

Kategorie	Lékaři	Jiní odb. prac.	Střed.zdr.prac.	Tech.-hosp.	Dělníci, provoz.
Měsíční mzda, Kč	13 981	13 478	8887	8948	7239

Platy vedoucích oddělení činily v r. 1995–96 8–12 tis. Kč v závislosti na věku a délce odborné praxe, osobní příplatky byly v této kategorii 2–4 tis. Kč, příplatky za vedení 300-800 Kč.

S platy v ústavu nebyli spokojeni zaměstnanci ani vedení. V první polovině 90. let vzbudily obavy odchody řady mladých schopných odborníků do komerční oblasti, zejména k farmaceutickým firmám. Začátkem června 1997 byla v ústavu hodinová výstražná stávka jako součást akce odborářů zdravotnictví, školství a státní správy za zvýšení mezd o 20 %. Shromáždění odborářů se zúčastnil i ředitel doc. J. Kříž a ekonomický náměstek ing. V.Svoboda. V roce 1997 se potom podařilo dosáhnout navýšení mezd o 12,5 %.

Reminiscencí na stálou nespokojenost prvních ředitelů ústavu prof. Kučery a doc. Vacka s platy je dopis ředitele doc. Kříže z r. 1996 ministroví zdravotnictví, v němž poukázal na množství nových úkolů ústavu a špatnou situaci v odměňování. Napsal: „Popsaná situace se bohužel začíná projevovat v neskrývané nespokojenosti zaměstnanců, kteří dostávají nové a nové úkoly k dosavadním, přičemž průměrný plat v SZÚ zůstává v dolním pásmu platů ve zdravotnictví. Přibývající úkoly a jejich rostoucí odborná náročnost pak vytváří stále nebezpečí odlivu pracovníků do jiných institucí a podniků.“

V roce 1997 byl ústav podroben hloubkové prověrce ministerstva financí. Výsledkem byly výtky, že ústav nemá přeceněné a nově zaměřené pozemky a budovy, že pronajímá příliš levně prostory např. pro závodní jídelnu, dvě kanceláře Národní sítě zdravých měst či kadeřnickou provozovnu a že nesprávně použil investiční prostředky k instalaci mříží do přízemních oken v budově č. 19. Pro nemovitosti a pozemky tedy byl objednan a uhrazen audit a po objasnění okolností ministerstvu a finančnímu úřadu byla navržena sankce ústavu prominuta.

IV. 3. VÝSTAVBA A ÚDRŽBA

90. léta byla obdobím, ve kterém se podstatně zlepšil vzhled areálu. Postavilo se několik nových budov, zchátralé fasády byly obnoveny a dostaly světlý nátěr v souladu s nařízením pracovníků památkové péče. Opravily či položily se nové krytiny na střechy a podstatně se zlepšil stav parků v areálu.

Hodnota budov SZÚ byla ke konci roku 2004 téměř 850 mil. Kč, více než desetinásobek nákladů, které stát a Rockefellerova nadace do výstavby ústavu vložily (přes 50 mil Kč.). Do dnešního ocenění se ovšem také promítá stárnutí budov. Současná hodnota přístrojového vybavení ústavu dosáhla 531 mil. Kč.

V únoru 1996 schválilo ministerstvo zdravotnictví dodatečné investiční prostředky na stavbu nového objektu veterinárních služeb a později je potvrdil ve státním rozpočtu i parlament. Stavebně i technologicky náročná budova s automatickou regulací mikroklimatu, zajišťující bezmikrobní prostředí, byla v r. 1998 úspěšně dokončena. Byla nejmodernějším zařízením toho druhu v ČR. Budově bylo přiděleno č. 31 a umožnila uvolnit přes 400 m² ploch, zejména ve 3. poschodí Centra hygieny práce a nemocí z povolání, soustředit experimentální práci se zvířaty do jednoho místa a z hospodárnit využití personálu, vytápění aj.

K nejcennějším úspěchům ve zlepšování pracovních podmínek a integrity areálu patří získání budov č. 3 a 3A. Jednání s ministerstvem a akciovou společností Sevac trvalo od předběžného příslibu ministra zdravotnictví Rubáše do poskytnutí prostředků v r. 1998 čtyři roky. Získání budovy umožnilo v r. 1998 odstranit zchátralou dřevěnou přízemní stavbu Tesco mezi budovami č. 2 a 4, kde bylo několik pracovišť CEM. Budova č. 3 byla slavnostně dána do provozu v září 1999 a místo v ní získala referenční laboratoř AIDS, umístěná dosud v nevyhovujícím "morovém pavilonu", elektronová mikroskopie, která byla v nedostačujícím suterénu ubytovny (prostor byl potom upraven na archiv ústavu) a pracoviště MZ pro registraci chemických látek. Předtím ale musela být budova rekonstruována a opravena od suterénu po střechu (250 tis. Kč).

Budovy imunobiologické výroby č. 3, 3A, 4 a 10 v roce 1951 pronajal "Státní zdravotnický ústav" novému národnímu podniku Biogena. Po zrušení SZÚ byly budovy č. 4 a č. 10 pronajaty Biogeně a v r. 1967 dostal budovy 3, 3A a 10 pod svou správu Výzkumný ústav imunologický, k němuž patřil n. p. Sevac. Koncem 90. let Státní zdravotní ústav odkoupil nazpět budovy č. 3 a 3A za 30 resp. 8 mil. Kč. Budovu 10 prodal Sevac, a.s., soukromé úklidové firmě Promax. Stát tedy budovy ve 20. letech postavil, potom se jich bezplatně zbavil a nakonec je koupil zpět.

Koncem dekády se uskutečnila rozsáhlá přestavba tepelného systému, byly demontovány kotle, které technicky dosloužily, a vytápěcí soustava byla přepojena na městský okruh Pražské teplárenské, a.s. V budově skladu č. 15 byl rekonstruován strop, který hrozil havárií, a sklad byl v té době přechodně umístěn v bud. č. 20. Budova č. 7, kde sídlí ekonomicko-technický úsek s personálním odborem, byla připojena k celoústavní počítačové síti.

Menšími, ale významnými stavebními akcemi bylo vybudování řady jednacích prostor, které vyžadovaly rostoucí aktivity v postgraduální výchově a spolupráci s nevládními organizacemi: V budově č. 1, v sále po zrušené telefonní ústředně, byl zřízen konferenční sál, podobné prostory byly vytvořeny pro CZŽP a CHPNP a před oslavou 75. výročí založení ústavu byla rozsáhle restaurována velká posluchárna a ve vestibulu zřízena šatna, která zde byla v době založení SZÚ a byla zrušena v 70. letech. V někdejších praktikárnách pro studenty hygienické fakulty v traktu nad posluchárnou byly vytvořeny učebny pro práci na počítačích.

Bez nadsázky lze říci, že na přelomu 20. a 21. století byl vzhled areálu Státního zdravotního ústavu nejhezčí za celých 80 let existence. Zasloužila se o to shoda šťastných okolností - vynikající uspořádání a architektura z doby založení ústavu, udržení významného postavení u široké i odborné veřejnosti a politické reprezentace, zájem o práci ústavu v novém demokratickém státě a neúnavná snaha vedení a mnoha dalších pracovníků o povznesení ústavu po odborné i materiální stránce.

V. OSOBNOSTI ÚSTAVU

*Memoria nostri durabit si vita merimus.
Naše památka přetrvá, pokud jsme si životem zasloužili
Plinius, Epistulae, IX,19,6*

Životopisy osobností, které vedly SZÚ nebo ústavy, které z něj na určitou dobu vznikly, pokládáme jen zčásti za oslavné připomenutí. Vidíme v nich spíše ilustraci odborného života doby, v níž žili a kterou ovlivňovali víc než jejich vrstevníci.

Ředitelé

Prof. MUDr. Pavel Kučera

Narodil se 30. září 1872. Útlé mládí strávil ve Štampachu na Mělnicku, ve velkém mlýně v Kokořinském údolí, odkud se rodina odstěhovala na koupěný statek u Nových Hradů v jižních Čechách. Studoval v Českých Budějovicích na c. k. českém gymnáziu. Maturoval s vyznamenáním a odešel do Prahy na českou lékařskou fakultu UK v Praze, kde promoval v r. 1897. Ještě za studií se spřátelil s kolegy Syllabou a Pelnářem, budoucími profesory a slavnými internisty. O prázdninách spolu pobývali na Štampachu a podnikali dlouhé pěší výlety na Kokořín nebo i vzdálený Bezděz či dokonce na Trosky. Štampach se stal v té době jakýmsi poutním místem mladých intelektuálů.⁽⁴⁾

Jako medik se věnoval patologii a hned po promoci odešel se svým učitelem Polákem prof. Andrzejem Obrzutem z Hlavova ústavu v Praze do Lvova v Haliči. V roce 1901 se ve Lvově habilitoval pro patologickou anatomii a bakteriologii, v roce 1906 byl jmenován mimořádným a v r. 1911 řádným profesorem hygieny na zdejší lékařské fakultě. Oženil se po dlouholeté známosti a manželka se za ním odstěhovala do Lvova, kde se jim narodily dvě dcery.

V roce 1913 se stal členem státní zdravotní rady ve Vídni. V době první světové války byl ve vojsku vrchním štábním lékařem a zasloužil se o ochranu Lvova před epidemií cholery, když svojí autoritou zabránil zničení lvovského vodovodu. Pedagogická práce, zkušenosti v Haliči a služba v armádě rozšířily jeho odborný i veřejně zdravotnický rozhled. Z patologa a bakteriologa vyrostl epidemiolog, hygienik a zdravotně politicky činný člověk. Angažoval se také občansky. Poskytoval nezištnou pomoc České besedě ve Lvově, byl jmenován čestným občanem Lvova.

Po válce se vrátil do vlasti a v roce 1919 s významným fyziologem Edwardem Babákem v Brně pomáhal založit lékařskou fakultu Masarykovy univerzity a její pracoviště patologické anatomie. Byl zde řádným profesorem patologické anatomie a bakteriologie a děkanem. Do roku 1921 byl střídavě děkanem a rektorem univerzity až do svého jmenování členem „Zvláštní komise pro vybudování Státního zdravotního ústavu v Praze“ a vedoucím „Kanceláře pro zřízení Státního zdravotního ústavu na ministerstvu veřejného zdravotnictví“. Když v roce 1921 odešel do Prahy, bylo mu 49 let a úkol přijal nejen ze zájmu o tuto novou věc, ale snad i na naléhání přátel,

aby již nepřepínal své síly jako děkan, rektor, přednosta patologie a člen zemské zdravotní rady. Byl totiž dlouhá léta vážně nemocen. Při laboratorních pokusech, ještě jako medik, se nakazil skvrnitým tyfem, ke kterému se přidala tuberkulóza.

Odchod do Prahy za novými úkoly nebyl cestou za pohodlím. Naznačuje to dopis ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy z 20. října 1921, v němž se píše, že prof. Kučerovi děkují, že se úkolu ujal, protože to bude „hojně duševní činnost napínající práce“. Zpočátku pracoval ve svízelných podmínkách v knihovně patologicko-anatomického ústavu prof. Hlavy a během jednoho měsíce v hrubých obrysech připravil základní koncept ústavu. Naléhal na to prof. Gunn, zástupce Rockefellerovy nadace, která měla významně podpořit vybudování ústavu.

Do osobních starostí prof. Kučery z té doby dala při rozhovoru koncem 90. let nahlédnout jeho dcera MUDr. Dagmar Blechová⁽⁴⁾: "Tatínek byl z univerzity ve Lvově a Brně zvyklý, že lidi spolu určitým způsobem komunikovali, a potom, když se dostal mezi pány ministry a ty či ony zdravotní rady, pořád do toho někdo mluvil a muselo se o spoustu věcí bojovat. Tatínek měl s výstavbou ústavu velké starosti a viděli jsme, že ho to strašně zmáhalo," vykreslila onu slavnou osobnost. "Na tehdejší dobu měl hodně vysokou postavu, okolo 180 cm, byl velmi štíhlý až hubený, tmavé vlasy nosil dozadu sčesané. Strašně měl rád hudbu a malířství. Však z rodiny je i bratranec, malíř Miloš Jiránek. Nepil a nekouřil a rád chodil, zejména miloval Tatry, kde se léčil."

Vědecké bádání prof. Kučery bylo zaměřeno na morfologii původce vozňivky, na výzkum etiologie karcinomů a patologicko-anatomických projevů břišního tyfu, studoval nádory nadledvinky a průběh epidemie meningitidy v Haliči. Publikoval v českých a polských časopisech a sbornících z konferencí.

Ústav, o jehož vznik a nejdůležitější etapu výstavby se zasloužil, neřídil ani plné 3 roky, když 17. dubna 1928 zemřel. O významném postavení prof. Kučery svědčí nejen jeho činy, ale i fakt, že jeho nekrolog přinesly téměř všechny významné deníky. Například Lidové noviny mu věnovaly celou první stranu s krásným životopisem z pera prof. V. Neumanna a Arne Nováka.⁽²¹⁾ Zásluhy o vybudování lékařských ústavů a fakult zhodnotily nekrology profesorů Pelnáře, Syllaby a Neumanna v Časopisu lékařů českých z roku 1928.

„Z celé bytosti Pavla Kučery vyzařovalo cosi apoštolského, co bezděky podmaňovalo. Učenec světového školení a evropského rozhledu dovedl si zachovati význačný rys svých předků, příkladných pismáků podřípského kraje, kteří na zapadlém mlýně kokořínského údolí chránili a pěstili „živé semeno“: lásku k duchovním pokladům, věrnost poznané pravdě, ale i ochotu hotovou přispěti kdykoliv všem, kdož potřebují ochrany a pomoci.“ (Arne Novák, *Lidové noviny*, 18. 4. 1928)

„At' působil kdekoli, žil Pavel Kučera cele svým úkolům, jejich základní myšlenky, kterou vždy chápal ve veškeré její velikosti, prost ctižádosti, žárlivosti a závisti, dalek jakékoli náročnosti i vší osobní malichernosti. Šlo mu především o věc, vždy o dobrou věc, pro ni hleděl získat pochopení, zájem, součinnost. Pro sebe nikoli!“ (Prof. dr. Ladislav Syllaba, *Časopis lékařů českých* č. 17, 1928)

„Odhalení pamětní desky prof. dru P. Kučerovi. Včera odpoledne byla profesoru dru Pavlu Kučerovi v rodném jeho městě Štampachu v Kokořínském údolí slavnostně odhalena pamětní deska. Na slavnosti promluvil též přítel Pavla Kučery, profesor Neumann za universitu brněnskou.“ (Denní zprávy, *Lidové noviny*, 23. 9. 1929)

Doc. MUDr. Bohumil Vacek

Narodil se 9. července 1871 v Hostouni na Šumavě, vystudoval gymnázium v Domažlicích a po maturitě v r. 1890 odešel studovat na lékařskou fakultu UK v Praze. Promoval v r. 1896 a prakticoval potom čtyři roky na různých klinikách v Praze. V letech 1901–1911 byl okresním lékařem ve Velkém Meziříčí, 1911–1918 vrchním lékařem ve Vyškově. Vynikal ve vlasteneckých a organizátorských činnostech, píše se v dobovém životopise, např. byl u zřízení prvního zdravotního střediska a domu zdraví ve Vyškově. Po skončení první světové války byl povolán Národním výborem v Brně zastávat funkci zemského zdravotního referenta pro Moravu. Z té doby existuje jeho významný dopis (datovaný 14. 2. 1919), v němž podává ministrově školství prof. Srdínkovi obsáhlou informaci o stavu příprav na zřízení lékařské fakulty v Brně a uvádí v něm řadu konkrétních návrhů na umístění ústavů a klinik. Zmiňuje se v té souvislosti o řediteli zemské nemocnice prof. Kučerovi, který se na založení fakulty rovněž podílel.

Po nějaký čas řídil expozituru ministerstva zdravotnictví na Slovensku a účastnil se zde boje proti epidemiím neštovic, skvrnivky, dyzentérie a cholery. V r. 1920 byl jako zemský referent pozván Rockefellerovou nadací na několikaměsíční studijní cestu do USA, Anglie a Francie. Po návratu přednášel „technickou hygienu“ na brněnské technice. V Brně se zasloužil o vybudování dezinfekčního ústavu a moderní dopravní služby pro infekčně nemocné. V roce 1926 nastoupil do Prahy, aby pomohl organizovat administrativu nově zakládaného Státního zdravotního ústavu a „vypomohl tím svému příteli, dosavadnímu řediteli prof. MUDr. Pavlu Kučerovi“, jak píše ve svém životopise.

Už v roce 1926 se na ministerstvu financí dožadoval zvýšení rozpočtu pro SZÚ „dovolává se toho, že ústav vydělává na imunologických preparátech velké miliony“, ale vedoucí úředník ministerstva ho odbyl slovy, že „na příjmech nezáleží, ale jen na tom, aby nebyl překročen výdajový rozpočet“. Byl to jeden z prvních sporů o řešení ekonomiky výroby sér a očkovacích látek.

Po smrti prof. Kučery v r. 1928 se dr. Vacek stal jeho nástupcem a začalo pro něj období velké budovatelské práce. Byl ředitelem SZÚ v letech 1928–1937 a ve svém životopise právem uvádí, že se mu velmi osvědčily dosavadní zdravotně organizační zkušenosti. Významně se zasloužil o stavební a odborné dovršení díla započatého prof. Kučerou. K SZÚ byly přičleněny ústavy pro kontrolu léčiv a pro zkoumání potravin a po složitých začátcích se SZÚ stal významnou institucí s rostoucí autoritou domácí i zahraniční. Za jeho ředitelování byla vybudována v areálu Masarykova škola pro sestry zdravotní a sociální péče (nyní Institut pro postgraduální vzdělávání zdravotníků), garáže, byty a dílny.

Vedle své ředitelské funkce zastával dr. Vacek významné společenské funkce. Byl v předsednictvu Československého červeného kříže, členem Státní zdravotní rady a v r. 1931 byl mezi zakladateli Společnosti pro rozvoj preventivního lékařství, která se zabývala řadou otázek národního zdraví – tuberkulózou, výživou, zákonem o léčivech, péčí o matku a dítě, pracovním lékařstvím a duševním zdravím. V roce 1937 odešel doc. Vacek do důchodu.

I po odchodu z ústavu byl doc. Vacek velmi činný a dál se podílel na aktivitách Společnosti pro rozvoj preventivního lékařství. Po druhé světové válce pracoval od roku 1948 do svých 85 let jako lékař v Mariánských Lázních. Odborné zájmy a přes 80 publikací zaměřil na otázky veřejného zdravotnictví. V r. 1933 byl habilitován ze státního a sociálního zdravotnictví. K raným publikacím patří článek „O úpravě zdravotní služby na základě požadavků a poměrů Moravy“ v ČLČ z r. 1919, k pozdějším reakce na soudobé problémy republiky – „Lékaři v boji

proti nezaměstnanosti“ ve Věstníku lékařů českých z r. 1937. Napsal také řadu populárně informačních článků a brožur o činnosti a významu SZÚ.

Doc. MUDr. Bohumil Vacek zemřel v r. 1961.

Prof. MUDr. Hynek Pelc

Narodil se 25. února 1895 ve Strakonících, gymnázium absolvoval v Praze na Smíchově a medicínu na české lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde promoval v r. 1919. Na počátku 20. let získal postgraduální vzdělání na školách veřejného zdravotnictví v USA. Ovládal němčinu, angličtinu, francouzštinu a ruštinu. Po první světové válce byl vyslán do Cognacu ve Francii a vedl tam venerologickou stanici pro legionáře různých národností, vracející se do vlasti. Odtud odjel na stipendium Rockefellerovy nadace do USA. Stážoval na School of Public Health Harvardské univerzity v Bostonu a na Massachusetts Institute of Technology. V USA získal v r. 1920 Certificate of Public Health. Podruhé byl jako stipendista nadace na John Hopkins School of Hygiene and Public Health v Baltimore (Maryland, USA) a získal zde doktorát veřejného zdravotnictví – Doctor of Public Health. Po návratu z USA pracoval na ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. V roce 1928 se na lékařské fakultě UK stal docentem sociálního lékařství a v r. 1935 mimořádným profesorem.

Prof. Pelc byl jedním z tvůrců koncepce Státního zdravotního ústavu. Přešel do něj z ministerstva zdravotnictví v r. 1926 a v roce 1929 se stal přednostou oddělení pro sociální hygienu, které od základu vybudoval. V roce 1935 byl jmenován, vedle své funkce v SZÚ, přednostou Ústavu sociálního lékařství lékařské fakulty Univerzity Karlovy a v roce 1938 po doc. B. Vackovi třetím ředitelem SZÚ. V roce 1940, za německé okupace ČSR, byl zbaven funkce ředitele „Zdravotního ústavu Protektorátu Čechy a Morava“. V době tzv. heydrichiády (odvetných perzekucí okupantů za atentát na říšského protektora Heydricha) byl jako zanícený vlastenec a demokrat 13. června 1942 zatčen německou tajnou policií (Gestapo) a na zvláštní rozkaz představitelů okupační moci K. H. Franka 2. července 1942 na střelnici v Praze-Kobylisích zastřelen.^(10, 39)

Prof. Pelc byl nejvýznamnějším z českých sociálních lékařů, průkopníkem sociologických a epidemiologických metod ve zdravotnictví a autorem řady studií o zdravotním stavu české a slovenské populace. Výsledky rozsáhlé vědecké práce shrnul do učebnice „Sociální lékařství“ (1937).

O prof. Pelcovi, v autentických vzpomínkách, píše jeho dlouholetá sekretářka Heda Kaufmannová.⁽¹⁵⁾ Když ji přijímal do ústavu, byl „zdvořilý, bez suché formálnosti, při vší věcnosti bezprostřední, přirozený, vlídný“. Dále o něm říká: „Pracoval s velkou přesností, klidně, vytrvale, cílevědomě. Viděl všechny podrobnosti, i administrativní, aniž na okamžik pustil ze zřetel celkovou koncepci díla. Uměl jednat s lidmi, vést je k přesnosti, zodpovědnosti a samostatnému myšlení.“ „Měl prevenci nejen v programu rozvoje zdravotnictví. Aplikoval ji také u svých lidí, když šlo o to, jak předejít nemoci.“ „Znal všechny prameny a praménky, z nichž plyne lidské zdraví, a sváděl je neúnavně do jednoho proudu: do moderně koncipovaného, pokrokového veřejného zdravotnictví, zakotveného v prevenci a v dokonalém odbornictví všech zdravotníků.“ „Zahraniční korespondenci koncipoval a diktoval podle potřeby přímo anglicky, francouzsky nebo německy.“ „Uměl také odpočívat: v přírodě, u výtvarného umění, u knih, u hudby. Sám byl dobrý houslista, pěstoval s přáteli komorní hudbu“.⁽¹⁵⁾

Jeho strýcem byl MUDr. Hynek Pelc, zdravotní referent při místodržitelství Království českého, který se jako státní komisař účastnil lékařských rigorózních zkoušek. Byl rovněž významným odborníkem v sociálním lékařství. V r. 1862 vydal knihu "Zdravotnictví, jeho význam, vývin, nynější stav a cena". Za základ považoval hygienu jako vědu o účinku zevních podmínek na zdraví a zmírňování škodlivých zevních vlivů. Vydával "Zprávy o poměrech zdravotních v Království českém".

Doc. MUDr. Otto Schubert

Narodil se 8. července 1896 v Liberci, v rodině gymnaziálního profesora a akademického malíře. Gymnázium studoval v Liberci a na malé Straně v Praze, kam se v roce 1908 odstěhovali. Maturoval v r. 1915 a lékařskou fakultu německé Karlo-Ferdinandovy university absolvoval v r. 1921. Během studia praktikoval v hygieně a bakteriologii u prof. Baila do r. 1921 byl u něj asistentem na německém hygienickém ústavu. V letech 1921 – 1924 byl v USA na National Institute of Health (Behesda), na Yale a Harvard University.

Do nově zakládaného SZÚ nastoupil po návratu z USA a stal se vedoucím oddělení pro obecnou bakteriologii (1925-1929), potom oddělení pro biologickou kontrolu léčiv (1929-1938). V té době byl i delegátem ČSR u Společnosti národů v Ženevě. V r. 1938 z ústavu odešel a pracoval jako úřední lékař v Kadani, Teplicích, Litoměřicích a Jablonci. 20. května 1941 se do SZÚ, tehdy Zdravotního ústavu Protektorátu Čechy a Morava vrátil jako ředitel a zastával tuto funkci do konce německé okupace v r. 1945. Současně byl vedoucím referátu nálezů na ministerstvu vnitra (ministerstvo zdravotnictví bylo tehdy zrušeno). V roce 1941 se habilitoval v Praze pro hygienu a bakteriologii.

V r. 1945 odešel do Německa (Koblenz) a v letech 1946 – 1951 se věnoval pedagogické činnosti na nově založené Lékařské fakultě ve Skopji (Makedonie, tehdy součást Jugoslávie) a zastával zde místo profesora pro hygienu, epidemiologii a bakteriologii. Ve Skopji se podílel na vybudování stejnojmenného ústavu. Od r. 1953 do r. 1963, kdy odešel do důchodu, byl vedoucím zdravotního vyšetřovacího úřadu (Medizinaluntersuchungsamt) v Koblenzi-Horchheimu.

Vědecká a odborná práce prof. Schuberta byla zaměřena na diagnosticko-metodické otázky v bakteriologii, na problematiku vakcinace, zabýval se však také hormonálními poruchami a jejich diagnostikou. V 50. letech se věnoval geografické epidemiologii stafylokoků a jejich rezistencí na antibiotika. Prof. Otto Schubert zemřel 17. března 1965 v Koblenzi (Německo).

Prof. MUDr. Vilém Hons

Narodil se Praze 1. července 1890 v rodině středoškolského profesora. Promoval na lékařské fakultě UK v Praze v r. 1915, první světovou válku prožil na různých frontách a nastoupil potom jako asistent na Fyziologický ústav pražské lékařské fakulty, vedený prof. Marešem. Pracoval zde do roku 1930 s přestávkou v letech 1921-1922, kdy byl na lékařské fakultě Hopkinsovy univerzity v Baltimore (USA). V té době uvažoval prof. Kučera, první ředitel SZÚ, o jeho povolání na ústav, úmysl se ale nerealizoval. V roce 1928 habilitoval z fyziologie a stal se prozatímním vedoucím Fyziologického ústavu, v letech 1930-1939 byl přednostou Fyziologického ústavu Komenského univerzity v Bratislavě a v letech 1936-1937 děkanem její lékařské fakulty. Na této fakultě se v r. 1930 stal mimořádným profesorem.⁽³⁸⁾

V roce 1939 se prof. Hons vrátil do Prahy a po uzavření Univerzity Karlovy německými okupanty našel místo, jako mnoho dalších vysokoškolských profesorů, ve Státním zdravotním ústavu, vedeném tehdy ještě prof. Pelcem, který prohlásil, že "příchod prof. Honse byl obecně vítán, protože jeho osobnost znamená pro ústav zisk nepopiratelný".⁽³³⁾

Po celou dobu války vedl v SZÚ oddělení výživy a v květnu 1945 se stal ředitelem. Ve funkci byl do roku 1952, kdy byl ústav rozdělen na menší samostatné ústavy. V roce 1953 odešel prof. Hons do důchodu⁽¹⁸⁾, v roce 1958 se stal externím pracovníkem katedry patologické fyziologie Lékařské fakulty hygienické UK, vedené prof. Skládalem.

Odborné a vědecké zájmy prof. Honse byly široké. V roce 1924 svým bádáním přispěl k pochopení cirkulačních a respiračních otázek létání u pilotů, ale zejména se věnoval fyziologii výživy. Zabýval se využitím přebytků aminokyselin v potravě, otázkám podvýživy, křivice a role vitaminů a významně se věnoval výchovné činnosti. Ve Státním zdravotním ústavu publikoval se spolupracovníci M. Úlehlovou-Tilšovou řadu osvětových tiskovin jako "Výživnost a hygiena potravin" nebo "Výživa a potrava". Od r. 1948 byl hlavním redaktorem měsíčníku "Výživa".

Prof. Vilém Hons zemřel 17. srpna 1969.

Prof. MUDr. František Janda, DrSc.

Narodil se 6. srpna 1912 v Plzni, kde v r. 1931 maturoval a 17. 3. 1939 promoval na lékařské fakultě UK v Praze. Pestrou pracovní anabází začal na jedné pražské interně, odkud v r. 1944 odešel do Zlína na místo zástupce úředního lékaře. Ve zlínské nemocnici se začal zajímat o preventivní péči. Od roku 1946 byl podnikovým lékařem Severočeských uhelných dolů, v roce 1948 se stal vedoucím lékařem pracovního lékařství v Mostě a potom krajským dorostovým lékařem v Ústí nad Labem. V roce 1951 přišel na místo vědeckého pracovníka Ústavu hygieny práce a chorob z povolání a v roce 1956 do Ústavu hygieny v Praze (současně se stal zaměstnancem Lékařské fakulty hygienické) jako vedoucí odd. hygieny dětí a dorostu. V roce 1957 byl habilitován, v roce 1959 se stal na fakultě vedoucím katedry hygieny dětí a dorostu a výživy, v roce 1961 získal titul doktora věd a v roce 1966 byl jmenován řádným profesorem. Na LFH UK byl dvakrát proděkanem a po dvě funkční období děkanem.

Se Státním zdravotním ústavem ho nepřímo spojuje okolnost, že v roce 1971 jednotlivé ústavy v areálu, rozdělené rozsáhlou reorganizací v r. 1952, znovu spojil do Institutu hygieny a epidemiologie, analogie někdejšího SZÚ.

Publikoval téměř 70 odborných prací a tři učebnice hygieny dětí a dorostu (1957, 1961, 1981). Hlavně se však věnoval koncepční, politické a organizační činnosti na nejrůznějších úrovních. V roce 1959 se stal viceprezidentem a v roce 1967 prezidentem Mezinárodní unie pro školní a univerzitní hygienu, byl předsedou poradního sboru hlavního hygienika, členem i předsedou Společnosti hygieniků, členem ústředního výboru Čs. tělesné výchovy. Obdržel medaili J. E. Purkyně a dvě státní vyznamenání: „Za vynikající práci“ a „Za zásluhy o výstavbu“.

Profesor Janda byl neúnavný, dynamický a vysoce charismatický člověk. Využil své politické angažovanosti a podařilo se mu ukončit nerozumnou dezintegraci pracovišť hygieny, epidemiologie a mikrobiologie v areálu bývalého SZÚ. Vytvořil tím důležitou podmínku, aby v roce 1992 mohl znovu vzniknout původní Státní zdravotní ústav. Prof. Janda zemřel 13. června 1987.

Prof. PhMr. RNDr. Bohuslav Rosický, DrSc.

Bohuslav Rosický se narodil 18. dubna 1922 v Brně. Protože v době okupace byly vysoké školy uzavřeny našel si po absolvování gymnázia zaměstnání v lékárně a byl i reportérem místních novin Rovnost. Po válce vystudoval na UK v Praze farmacii a přírodní vědy (1946 PhMr. a 1949 RNDr.) a v letech 1947–1950 byl zaměstnán ve Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Neratovicích, pozdější Spolaně, kde založil laboratoř pro testování pesticidů. V roce 1950 dostal místo vědeckého pracovníka v Ústředním ústavu biologickém, který se stal jedním ze základů nově ustavené Československé akademie věd. V tomto ústavu vedl parazitologické oddělení, ze kterého se jeho zásluhou stal v roce 1962 samostatný Parazitologický ústav akademie. Rosický zde byl ředitelem do roku 1980, kdy odešel do IHE.

V r. 1955 obhájil hodnost kandidáta biologických věd a v r. 1960 získal doktorát biologických věd. V roce 1962 byl zvolen členem korespondentem ČSAV a členem prezidia. V r. 1970 byl jmenován akademikem a viceprezidentem ČSAV. V r. 1963 byl jmenován profesorem parazitologie na Komenského univerzitě v Bratislavě. Byl dlouholetým předsedou Čs. společnosti parazitologické při ČSAV. Počátkem 50. let založil časopis Čs. parazitologie (dnes Folia parasitologica) a dlouho byl jeho editorem. Byl členem panelu WHO/FAO pro zoonózy.⁽⁷⁾

Vedle vědecké a pedagogické činnosti se věnoval také politice jako poslanec České národní rady a člen jejího předsednictva. V letech 1954 a 1972 mu byla udělena „Státní cena Klementa Gottwalda“ a obdržel řadu dalších uznání: „Vyznamenání za vynikající práci“, stříbrnou medaili ČSAV, zlatou medaili Gregora Mendela, stříbrnou medaili Komenského univerzity aj.

V roce 1980 byl profesor Rosický jmenován ředitelem Institutu hygieny a epidemiologie po prof. Jandovi. Jednou z jeho zásluh je úspěšná podpora výstavby samostatné budovy lékařské fakulty hygienické na pozemku institutu. Přestěhováním řady pracovišť a personálu fakulty vznikly podstatně příznivější prostorové podmínky pro obě instituce – IHE i Lékařskou fakultu hygienickou (od r. 1990 3. LF UK). V roce 1990 odešel do důchodu.

Prof. Rosický se ve své vědecké práci věnoval zpočátku drobným zemním savcům, jejich epidemiologické roli v místech s přírodní ohniskovostí nákaz a později věnoval velkou pozornost klíšťové encefalitidě. Spolupracoval s významnými odborníky prof. Raškou a prof. Blaškovičem na řešení velké epidemie encefalitidy v Rožňavě na Slovensku. Rozsáhle se věnoval lékařské entomologii a akarologii. Publikoval přes 500 prací v domácí i zahraniční odborné literatuře a napsal s J. Weiserem po dlouhá léta oblíbenou dvoudílnou učebnici lékařské entomologie „Škůdci lidského zdraví“ a "Moderní insekticidy".⁽⁷⁾

Zájem mladého Rosického o živý svět a jeho projevy se datuje už z gymnaziálních studií. Na zahradě pilně zkoumal hnízda a chování krtků a povšiml si u nich obrovského nahromadění blech a jiných parazitů. S pečlivostí, která ho doprovázela celý život, si vedl poznámky a téma o blechách v krtčím hnízdě použil ve své první gymnaziální slohové práci. Profesor češtiny nepochopil cenu díla mladého Bohumila a dal mu nedostatečnou. Od nastoupené cesty ho však neodradil. Stojí také za zmínku, že prof. Rosický byl dobrý vypravěč událostí, které zažil. Některé byly použity v knížce o veselých příhodách ze života zdravotníků.⁽²²⁾

Prof. Bohumil Rosický zemřel 2. dubna 2002.

Prof. MUDr. Bohumil Ticháček, DrSc.

Narodil se 14. září 1924 v Českých Velenicích v jižních Čechách. Gymnázium absolvoval v západočeských Klatovech a hned po maturitě nastoupil v rámci „totálního nasazení“ na práci do Německa. Byl zde zatčen a z vězení ho zachránil konec druhé světové války.

Po válce začal studovat na Lékařské fakultě UK, potom přešel na Vojenskou lékařskou akademii v Hradci Králové. Promoval v roce 1950 a stal se v armádě divizním hygienikem, po několika letech učitelem na Vojenské lékařské akademii Jana Evangelisty Purkyně v Hradci Králové. V roce 1958 nastoupil jako zástupce náčelníka na Vojenský ústav hygieny, epidemiologie a mikrobiologie v Praze. V roce 1965 se stal docentem epidemiologie a v roce 1975 doktorem věd a od roku 1981 byl profesorem.

V r. 1981 se stal zástupcem ředitele Institutu hygieny a epidemiologie, v lednu 1990 byl pověřen vedením institutu a poté ve funkci ředitele konkurzem potvrzen. V čele ústavu byl do května 1994. V r. 1992 byl institut přejmenován na Státní zdravotní ústav. Prof. Ticháček se zasloužil o návrat ústavu k původní tradici a názvu a provedl důležité společenské a personální změny.

Profesor Ticháček byl dlouholetým předsedou Společnosti pro epidemiologii, mikrobiologii a imunologii, členem a místopředsedou výboru České lékařské společnosti J. E. Purkyně. V r. 1986 obdržel Medaili Jana E. Purkyně. Byl dlouholetým předsedou redakční rady časopisu Československá epidemiologie, mikrobiologie a imunologie, mezinárodního časopisu Journal of Hygiene, Epidemiology, Microbiology and Immunology a časopisu Central European Journal of Public Health.

Publikoval přes 200 odborných prací. Mezi zvlášť významné patří ty, které věnoval výsledkům svého originálního výzkumu kyseliny peroctové, a kniha Základy epidemiologie, oceněná v r. 1997 českou prestižní Hlávkovou cenou.

V mládí se aktivně věnoval hudbě, hrál na housle a violoncello, a ještě větší talent prý měl pro malování obrazů. V interview u příležitosti 75. narozenin prof. Ticháček mj. řekl: „Dosud neumíme postihnout všechno, co determinuje vývoj lidstva. Velmi však věřím v přírodní síly, mezi které patří i lidská inteligence. Vzdělanost otevírá prostor jejímu využití.“

Prof. Ticháček zemřel po dlouhé těžké nemoci 26. 7. 2006

Doc. MUDr. Jaroslav Kříž

Narodil se 27. května 1936 v Táboře. Maturoval v r. 1954 na gymnáziu v Praze XII, vystudoval Lékařskou fakultu hygienickou (nyní 3. LF UK) a promoval v r. 1960. Získal místo asistenta u prof. Karla Symona na katedře hygieny obecné a komunální a pracoval zde do roku 1972, kdy odešel na Krajskou hygienickou stanici Středočeského kraje. Po listopadové revoluci v r. 1989 přijal nabídku stát se hlavním hygienikem České republiky. Na ministerstvu zdravotnictví zastával tuto funkci v letech 1990–1993. V letech 1994–2001 působil v SZÚ krátce jako náměstek ředitele, potom se stal ředitelem ústavu. Po roce 2001 pracoval na Centru hygieny životního prostředí SZÚ s menším pracovním úvazkem.

Na počátku odborného života se doc. Kříž věnoval experimentálnímu studiu účinku znečištění ovzduší na imunitní funkce. Potom spolupracoval na výzkumu zdravotního stavu dětí v severních Čechách, postižovaných vysokými koncentracemi znečištění, a na středočeské Krajské hygienické stanici byl pověřen studiem účinků znečištění ovzduší na Mělnicku a Příbramsku.

Jako hlavní hygienik ČR se zasloužil o moderní pojetí hygienické služby a udržení důležitých a kladných stránek činnosti a autority u veřejnosti i státní správy a podílel se na zavedení nových systémových přístupů v ochraně a podpoře zdraví. V roce 1990 se skupinou odborníků z hygienické služby a lékařských fakult připravil koncepci veřejného zdravotnictví, která byla v r. 1992 základem pro první verzi zákona o ochraně veřejného zdraví. Připravil se spolupracovníky vládní usnesení č. 369/1991 Sb. o Systému monitorování zdraví ve vztahu k životnímu prostředí. V letech 1993-1995 vedl práci na Národním programu zdraví a jeho projektech podpory zdraví. V roce 1995 s dalšími odborníky založil Meziresortní komisi pro řešení jódového deficitu, osm let byl jejím předsedou a významně přispěl k potlačení nedostatku jódu u populace ČR.

Ve Státním zdravotním ústavu se zasloužil o zvýšení vědecké a společenské autority ústavu, o živější vztahy s politickou a mediální sférou a s terénními pracovišti hygienické služby, s Asociací hygienických stanic, o akreditace laboratoří, podporu práce mladých badatelů a řadu stavebních akcí, kterými se zlepšil stav budov a celého areálu. Podpořil návrat výchovy veřejnosti ke zdraví do SZÚ. Za jeho vedení tiskové oddělení vydávalo měsíčník Zpravodaj, ve kterém byly uveřejňovány informace o všech důležitých otázkách života ústavu.

V 90. letech zastával řadu odborných funkcí: byl členem federální komise životního prostředí, rady monitoringu cizorodých látek v potravinových řetězcích při ministerstvu životního prostředí, vědecké rady Interní grantové agentury ministerstva zdravotnictví a předsedou její odborné komise Zdraví a životní podmínky, předsedou výběrové komise pro projekty podpory zdraví a členem redakční rady časopisu Hygiena, v roce 2001-2002 se podílel na přípravě strategie zlepšování zdraví v ČR "Zdraví 21" a v roce 2001 na vypracování zdravotní politiky Libereckého kraje. Řadu let byl vědeckým sekretářem výboru Společnosti hygieny a komunitní medicíny České lékařské společnosti J. E. Purkyně.

V odborném tisku publikoval doc. Kříž více než 80 prací, nejprve články o výsledcích výzkumu účinků znečištění ovzduší, v 90. letech pak sdělení o koncepčních a politických otázkách veřejného zdraví, prevence a hygieny. Byl autorem a spoluautorem vysokoškolských skript a knih Jak jsme na tom se zdravím (1996), Zdravotní stav obyvatelstva ČR (2005) a historek ze života lidí v hygienické službě a Státním zdravotním ústavu - Lehký otřes mozku (2000).

MUDr. Michael Vít, Ph.D.

Narodil se 31. října 1951. Lékařskou fakultu hygienickou UK v Praze absolvoval v r. 1976. Po promoci nastoupil na Okresní hygienickou stanici ve Frýdku-Místku a zastával zde funkci vedoucího oddělení hygieny práce, v letech 1980-1990 funkci ředitele stanice a okresního hygienika. Po listopadu 1989 byl z funkce odvolán a odešel na místo vedoucího oddělení toxikologie na Krajskou hygienickou stanici v Ostravě, kde se později stal vedoucím odboru hygieny práce a chorob z povolání. V roce 2001 byl ministrem zdravotnictví prof. Fišerem jmenován hlavním hygienikem ČR. K nejvýznamnějším výsledkům práce zatím patřilo prosazení zákona o ochraně veřejného zdraví a transformace hygienické služby rozdělením na hygienické stanice jako orgány státní správy a zdravotní ústavy jako nositele odborné zdravotnické činnosti. V té souvislosti také bylo zákonem definováno postavení a působnost Státního zdravotního ústavu. Na ministerstvu zdravotnictví se pod

jeho vedením vytvořil podstatně větší odbor hygieny, epidemiologie a mikrobiologie, než byl kdykoli předtím.

V roce 2001, po odchodu ředitele ústavu doc. Kříže do důchodu, byl pověřen vedením Státního zdravotního ústavu a funkci vykonával v kratším pracovním úvazku do roku 2002, kdy se po konkurzu stal ředitelem dr. Volf.

V odborné práci byl dr. Vít zaměřen zejména na toxikologii a moderní metody hodnocení zdravotních rizik. Byl předsedou Společnosti hygieny práce a chorob z povolání. Publikoval několik prací o zdravotním stavu pracovníků v rizikových provozech a hodnocení populačních rizik na Ostravsku.

MUDr. Jaroslav Volf, Ph.D.

Narodil se 7. ledna 1954 v Ostravě, v roce 1979 promoval na Lékařské fakultě hygienické, nyní 3. LF UK v Praze, a byl potom do r. 2002 zaměstnán na Krajské hygienické stanici v Ostravě. V letech 1983-1990 zde byl vedoucím oddělení toxikologie a od r. 1990 do r. 2002 ředitelem. Specializační atestaci z hygieny a epidemiologie získal v r. 1983 a v r. 1986 specializaci pro hygienu práce a nemoci z povolání. V roce 1996 obdržel atestaci pro veřejné zdravotnictví a v r. 2002 po ukončení doktorandského studia a obhájení práce na lékařské fakultě Palackého univerzity v Olomouci titul Ph.D. Od r. 1995 je externím učitelem na Zdravotně sociální fakultě Ostravské univerzity.

Dr. Volf absolvoval několik stáží na zahraničních pracovištích. V r. 1991 měsíční studijní pobyt EU v Belgii, v r. 1992 stejně dlouhý v Japonsku, v r. 1995 základní kurz Environmentální epidemiologie na University of Wageningen v Holandsku, v r. 1996 měsíční studijní pobyt v US EPA (USA) zaměřený na hodnocení zdravotních rizik, v r. 1998 pokračovací kurz Environmentální epidemiologie na Univerzitě ve Wageningenu v Holandsku a v r. 2000 kurz NATO ASI "Risk Assessment Activities for the Cold war Facilities and Environmental Legacies" v Bulharsku.

V roce 2002, po konkurzním řízení, byl MUDr. Jaroslav Volf, Ph.D., jmenován ministryní zdravotnictví MUDr. Marií Součkovou, ředitelem Státního zdravotního ústavu. V ústavu provedl menší organizační změny, zejména na ředitelství, a zasloužil se o vybudování účinnější technické ostrahy areálu a pracovišť. V roce 2005 jmenoval novou vědeckou radu.

Jako autor nebo spoluautor publikoval přes 80 prací v odborných časopisech a sbornících. Zabývaly se zejména toxikologickou problematikou, zdravotním stavem pracovníků exponovaných škodlivinám, zdravotním stavem populace Ostravy a metodami hodnocení zdravotních rizik.

Dr. Volf byl gestorem úkolů hlavního hygienika ČR, vyplývajících ze speciálního monitoringu zdravotního stavu obyvatelstva Ostravsko-karvinské oblasti ve vztahu k životnímu prostředí, členem rady monitoringu hlavního hygienika ČR, členem Core Group Projektu Slezsko/Silesia, měl funkci Principal Investigator projektu CESAR/PHARE, byl členem řídicí skupiny projektu REGVIS 2005, Principal Investigator projektu BIOMODEM II 2000-2002, dále byl pověřen řízením regionálního pilotního projektu MATRA PRE-ACCESSION PROJECT MAT99/CZ, byl předsedou poradního sboru hlavního hygienika ČR pro obor hodnocení zdravotních rizik a environmentální epidemiologii, místopředsedou pracovní skupiny EHK OSN pro vyjednávání Protokolu o posuzování vlivů koncepcí na životní prostředí a zdraví za resort zdravotnictví, byl před-

sedou poradního sboru hlavního hygienika ČR pro oblast laboratoří a členem řídicího výboru Sítě zdravých regionů WHO. Je členem Lékařské společnosti JEP, Společnosti pracovního lékařství. Je člen (v r. 2003 místopředseda a v r. 2004 předseda) řídicího výboru IHE PEP ESE UN.

Dr. Volf má v Čechách méně obvyklý koníček - mořeplavbu. Je držitelem průkazu pro velitele jachty mořské plavby, má všeobecný průkaz radiotelefonisty námořní pohyblivé služby a mezinárodní potápěčský průkaz CMAS P.

Další významní odborníci SZÚ

Docent MUDr. Bohuslav Feierabend

Narodil se 23. července 1895 v Kostelci nad Orlicí. Studoval na gymnáziu a poté na lékařské fakultě v Praze. Byl uznávaným odborníkem v imunologii a sérologii. V letech 1923-1933 vybudoval a vedl oddělení pro výrobu léčivých sér a očkovacích látek Státního zdravotního ústavu. Napsal 23 vědeckých prací publikovaných v českých, německých, francouzských a polských časopisech. Založil a redigoval Zprávy SZÚ.

V souvislosti s úmrtím dr. Feierabenda jeho nástupce ve funkci přednosta sérologického oddělení SZÚ doc. MUDr. František Vaníček napsal: „Když po převratě náš mladý stát zakládal vlastní výrobu léčivých sér a očkovacích látek, byl Feierabend tehdy právě promován lékař mezi prvními, kteří se hlásili k práci. Nevěděl, co bude, čím se stane, ale chtěl pracovat. Odjel do Ameriky studovat výrobu sér. Vrátil se po roce k těžkým začátkům u nás. Nebylo ústavů ani zapracovaných lidí a nebylo k němu ještě důvěry. Neboť byl mlád. 27letý. Ve zchátralé stáji bývalého dvora Dolní Stomka očkoval prvního koně k přípravě sera proti tetanu. Kůň mu pošel. Byla to pro něj velká rána. Říkali o něm, že není schopný, že to nesvede. Ale jeho šéf, budovatel státního zdravotního ústavu prof. dr. Kučera stál za ním, věděl již, že Feierabend je síla a dal mu proto další příležitost. Přišlo se na chybu, odstranila se a za nedlouho Feierabend titroval první krásné antitetanické serum a pak antidifterické, antiskarlatinové atd. Za dva roky byla celá produkce technicky tak zajištěna, že Feierabenda uznal celý přípravný sbor státního zdravotního ústavu a svěřil mu vybavení a vedení serologického oddělení, ke kterému byl připojen dvůr Bohumile u Kostelce nad Černými lesy jako produkční laboratoř.

Roku 1927 dostaly se poprvé Feierabendovy produkty do obchodu. Prvá domácí sera! Čekali jsme s napětím, co řekne naše lékařská veřejnost, zvyklá jen na produkty cizí. Feierabend prožíval hrozné doby průkopníka. Přeslechl mnoho. Nedůvěra k domácí produkci, tak choulostivá, byla obrovská. Lékaři, kteří vstříkovali prvá česká sera, báli se, že stříkají jed. Ale kupodivu, ona pomáhala a byla „skoro tak dobrá, jako německá“, později byla „docela dobrá“ a než uplynul rok, byla táž sera „výtečná“. Feierabend prožíval šťastné chvíle dobyvatele, ale šlo to pomalu. Odvážlivců, kteří sáhli k domácím výrobkům, bylo ještě mezi lékaři málo. Prodalo se jen asi za půl milionu Kč. Ale přece jich přibývalo. Roku 1928 prodalo se jich u státního zdravotního ústavu za 1 a půl milionu korun, roku 1929 za 2 a čtvrt milionu a stále více a více, až v roce 1932, tedy v roce krize, téměř za 4 mil. Kč. Krize výroba státního zdravotního ústavu nepoznala.

Feierabenda uznala již celá československá lékařská veřejnost. Nikdy nezaháel a ani po úspěších neustával. Tvořil nově a nově, rozšiřoval, zlepšoval, zlevňoval. Mnoho přemýšlel, četl a přesně experimentoval v laboratořích. ... Všechny produkční laboratoře na světě znají Feieraben-

da a jeho práce. Feierabenda již uznala i cizina. Nejlepším důkazem toho je, že byl zdravotní sekci Společnosti národů doporučen jako výtečný odborník tureckému ministerstvu zdravotnictví, když chtělo vybudovat serovou výrobu v Turecku. Po tomto doporučení skutečně Turecko pozvalo Feierabenda do Ankary, aby zhotovil plány produkce a organizace výroby tamního ústavu. Feierabend nabídku přijal a odjel do Ankary začátkem roku 1931. Pobyl tam čtvrt roku a za tu dobu připravil vše do nejmenších podrobností. Jeho elaborát Turecko přijalo a v nejbližší době zahájí již podle něho výrobu.

Feierabend byl vzorem státního úředníka – ekonoma ve svém oboru. Jeho produkce byla vždy aktivní, přestože jeho ceny nebyly nikdy vyšší než ceny produktů dovážených. Přirozeně v každé biologické produkci jsou preparáty, jichž výroba se nevyplácí pro malý odbyt. Aby taková pasiva přešel, dal Feierabend roku 1931 podnět k založení výrobní unie mezi Československem, Polskem a Jugoslavií. Unie se uskutečnila a loni k ní přistoupilo částečně i Dánsko. Unie si rozdělila výrobu pasivních preparátů tím způsobem, že jeden člen vyrábí jemu přidělený preparát pro všechny zúčastněné státy a příjmem za tento produkt kryje náklad na produkt, který mu druhý zúčastněný dodává. Feierabendovo jméno překročilo tedy již daleko hranice našeho státu ve výrobě i ve vědecké práci. Lékařská fakulta University Karlovy uznala jeho práci důstojným způsobem. Roku 1932 byl Feierabend habilitován z bakteriologie a imunologie. Jeho docentské přednášky byly skvělé, byly vrcholem poznání v tomto oboru. ...Škoda, že tyto přednášky zůstaly jen v titulkovém rukopise. Kdyby byly vydány, představovaly by jistě dnes nejdokonalejší knihu imunologie, která by určitě byla naší chloubou i vůči cizině. ...“ (*Lidové noviny*, 8. 7. 1933)

Docent Bohuslav Feierabend zemřel tragicky 6. července 1933.

MUDr. Karel Driml

Narodil se 2. ledna 1891 v Chocni. Po maturitě na gymnáziu vystudoval medicínu na Karlově univerzitě v Praze. Byl asistentem univerzitního ústavu bakteriologie a sérologie, za 1. světové války působil v námořní nemocnici v Pule.

Po vzniku Československé republiky se stal úředním lékařem, studoval na škole hygieny při J. Hopkins University v Baltimore a od roku 1922 byl referentem pro zdravotní výchovu lidu na ministerstvu zdravotnictví.

Napsal několik zdravotněvých učebnic, redigoval časopisy *Hygiena*, *Výživa* a *Zdraví lidu*, psal libreto k zdravotněvým filmům. Od roku 1921 úspěšně používal jako výchovný prostředek loutkové divadlo. Některé jeho hry byly velmi oblíbené a byly přeloženy i do cizích jazyků. Pro ministerstvo zdravotnictví napsal četné zdravotně-výchovné letáky, přednáškové texty a navrhl řadu výstav. Byl spoluzakladatelem Moravského hygienického muzea a jeho místopředsedou.

V roce 1929 se stal přednostou VI. oddělení Státního zdravotního ústavu, které měl vybudovat jako ústředí pro zdravotní výchovu lidu v Československé republice.

Za mezinárodní zdravotně-propagační činnost byl při příležitosti Pasteurových oslav ve Štrasburku odměněn francouzským řádem rytíře čestné legie a za organizaci výstavy ve Vídni rakouským státním řádem.

Dr. Karel Driml zemřel 20. října 1929.

Lidové noviny o něm 22. 10. 1929 napsaly: „Měl zvláštní talent. Byla to schopnost mluvit jasně a srozumitelně k prostému člověku a k dítěti. Znal dětskou duši do nejmenších záhybů je-

jích tajů, dovedl rozezvučeti všechny její struny pro sebe a naladiti je v krásný souzvuk se svou myšlenkou,“ napsal v nekrologu prof. dr. J. Roček, „nenápadně vedl vás k jádru věci, které z obalu humoru a vtípů vyloupl jako čisté a jasné poznání, poučení, pravdu. Dovedl ji říci tak, že musil si ji každý pamatovati.“ (*Lidové noviny*, 22. 10. 1929)

Doc. MUDr. František Vaníček

Narodil se 7. ledna 1897 v Letohradu, gymnázium navštěvoval v Hradci Králové a v roce 1921 promoval na lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Ještě za studia působil na anatomickém ústavu u prof. Janošíka, v letech 1922 a 1923 byl asistentem na bakteriologickém ústavu u prof. Honla, odkud v roce 1923 odešel jako stipendista Rockefellerovy nadace na harvardskou školu veřejného zdravotnictví v Bostonu. Zde se seznámil s otázkami veřejného zdravotnictví a výroby sér a očkovacích látek. Po návratu nastoupil do Státního zdravotního ústavu jako vedoucí tuberkulózní laboratoře. V roce 1931 se habilitoval ze sociálního lékařství na brněnské lékařské fakultě u prof. Ročka. Po tragické smrti doc. Feierabenda v roce 1933 převzal vedení I. oddělení pro výrobu sér a očkovacích látek a pracoval zde do roku 1946. Na výzvu prof. Čančíka pak odešel do Plzně na místo vedoucího budovaného univerzitního ústavu hygieny. V roce 1970 odešel do důchodu, stále však byl v úzkých kontaktech s ústavem a kromě toho byl konzultantem Krajské hygienické stanice.

Ve Státním zdravotním ústavu se zasloužil o rozvoj výroby sér a očkovacích látek. Velmi byl oceňován jeho odvážný a moudrý postup za nacistické okupace během druhé světové války. Přes tlak německých orgánů a jejich výhrůžky se mu podařilo udržet imunobiologickou výrobu v českých rukách a tajně dodávat produkty i civilnímu obyvatelstvu, dokonce i lidem vězněným v koncentračních táborech, např. při tyfové epidemii v Terezíně v r. 1945. Po roce 1945 vypracoval návrh úpravy veřejné zdravotní správy, který byl velmi blízký principům, jaké potom byly uplatněny.

V roce 1948 vydal učebnici hygieny a v dalších letech skripta z mikrobiologie, imunologie a epidemiologie. Publikoval na 150 vědeckých prací z různých oborů hygieny a dalších oborů a popularizačních děl. Na plzeňské fakultě se věnoval střešní mikroflóře a vlivům zevního prostředí, racionalizaci výživy, doporučeným výživovým dávkám a ochranné výživě v toxickém prostředí.

Docent František Vaníček zemřel 6. prosince 1994.

Doc. MUDr. Václav Strimpl

Narodil se 20. července 1894 v Praze. Promoval na pražské lékařské fakultě v r. 1919, stal se asistentem prof. Honla na prosektuře vinohradské nemocnice v Praze a pracoval zde do r. 1922. Potom odešel do Mukačeva na Podkarpatské Rusi a po roce byl jmenován prosektorem státní nemocnice v Košicích, kde mu byla podřízena i Státní bakteriologicko-diagnostická stanice. Založil zde také Pasteurův ústav pro léčení vztekliny. V roce 1933 se habilitoval pro bakteriologii a sérologii na Komenského univerzitě v Bratislavě.

V r. 1939 odešel do Prahy na místo zástupce III. oddělení SZÚ pro biologickou kontrolu léčiv, které předtím vedl dr. O. Schubert. Byl na studijních cestách ve Francii, v Německu, Egyptě a

Eritreji. Kromě činnosti na oddělení se stal členem tzv. technické komise ústavu a věnoval se výuce mediků v hygieně, epidemiologii a mikrobiologii.

Protože byl výborným znalcem zdravotnicko-technické a organizační problematiky, stal se v těchto věcech blízkým spolupracovníkem ředitele ústavu prof. Pelce. Dobové prameny^(10, 27) uvádějí, že jeho technické znalosti, poctivost a smysl pro pořádek způsobily konflikt s významným správním úředníkem ústavu a nenávisť, kterou tím vyvolal, se v době nacistické okupace stala motivem ke lživému udání. Koncem června 1942, v době represí po atentátu na protektora Heydricha, byl zatčen gestapem a 2. července 1942 popraven.

MUDr. Jaromír Bouček

Narodil se 4. května 1895 v Praze. Na pražské lékařské fakultě promoval v r. 1921 a krátce po tom se stal asistentem na patologicko-anatomickém ústavu LF MU v Brně.

V roce 1927 přišel na II. oddělení SZÚ (výroba očkovacích látek proti neštovicím a vzteklině) a později se zde stal přednostou oddělení. Vykonal řadu studijních cest po Evropě a v Paříži mu byl udělen diplom koloniálního lékaře. Patřil mezi odborníky, kteří se zasloužili o úspěšný rozvoj ústavu v období první republiky.

V době ředitelování prof. Pelce byl členem „technické skupiny“, která posuzovala vybavování ústavu. Konflikt této skupiny se správcem ústavu byl údajně příčinou msty a udání nacistům v době po atentátu na Heydricha a zatčení tajnou policií přímo v SZÚ 13. 6. 1942.^(10, 27) Popraven byl 2. července 1942.

MUDr. Jaroslav Klíma

Narodil se 28. září 1897 v Praze, vystudoval zde gymnázium a „válka, která ho zastihla jako medika, ho přivedla na Slovensko jako dobrovolníka armády“. Po promoci se na Slovensko vrátil, pracoval v různých nemocnicích a zakotvil v porodnici v Košicích. V roce 1931 se stal „hlavním náčelným lékařem“ města Košic.

Vzhledem k zájmu dr. Klímy o veřejné zdravotnictví ho prof. Pelc povolal do SZÚ do V. oddělení sociální hygieny. Na rok odjel dr. Klíma studovat na John Hopkins School of Hygiene v USA a poté se stal přednostou V. oddělení. Toto místo zastával až do r. 1939, kdy převzal oddělení zdravotní výchovy. V době okupace, po nástupu německého ředitele, odešel dr. Klíma na vlastní žádost do Tábora, kde krátce byl okresním lékařem. Odchodem se chtěl údajně vyhnout konfliktu s novým ředitelem. 29. června 1942 byl zatčen německou tajnou policií, zřejmě na základě udání⁽¹⁰⁾ a 2. července 1942 popraven.

Prof. MUDr. Karel Raška

Karel Raška se narodil 17. listopadu 1909 v učitelské rodině ve Strašeni u Sušice. Na zdejším gymnáziu maturoval, promoval na lékařské fakultě UK v Praze v r. 1932. Během studia se zajímal o mikrobiologii a začal se jí zabývat na patologicko-anatomickém ústavu prof. Šikla. Po promoci odešel do armády jako epidemiolog a mikrobiolog a zde poprvé uplatnil svůj výtečný organizační talent při zajišťování zdravotní péče v táborech pro lidi vyhnané z českého pohraničí po jeho obsazení Německem v r. 1938.

Do Státního zdravotního ústavu dr. Raška nastoupil v r. 1939 po rozpuštění čs. armády. Stal se přednostou sekce mikrobiologie a epidemiologie a výrazně podpořil moderní přístupy v protiepidemických opatřeních. Svědkové tragických dnů německé okupace nepochybně, že Raška odvázně upravoval bakteriologické nálezy některých vězňů a ohrožených židů, aby je uchránil od hrozícího transportu do koncentračního tábora nebo vězení.⁽²⁾ Na konci druhé světové války se s týmem svých spolupracovníků proslavil energickou a účinnou akcí proti epidemii skvrnitého tyfu v koncentračním táboře a židovském ghettu v Terezíně.^(2, 36) Podobný úspěch mělo jeho působení v r. 1950 při potlačování moru v Číně.

V roce 1947 byl v Anglii na studijní cestě hrazené Rockefellerovou nadací. Získal zde řadu podnětů, které uplatnil doma: o organizaci transfuzní služby, o diagnostice streptokoků, o typizaci salmonel aj. Velmi přispěl k vytvoření poboček SZÚ a sítě laboratoří pro mikrobiologickou diagnostiku. V roce 1952 se stal ředitelem nově ustaveného Ústavu epidemiologie a mikrobiologie (název ukazuje Raškův akcent na epidemiologii, která se jeho zásluhou stala rovnocenným oborem s mikrobiologií). Byl rozhodující osobností při formulaci představ o činnosti hygienické služby na úseku epidemiologie a přispěl k potlačení řady nákaz: záškrtu, černého kašle, tbc, dětské obrny, virové hepatitidy aj. V roce 1963 byl jmenován ředitelem Divize infekčních nemocí Světové zdravotnické organizace v Ženevě. Zde se zásadním způsobem zasloužil o vznik účinného celosvětového programu na vymýcení pravých neštovic (1967). Vrcholné Raškovo období je poučením, jak velkou důležitost má osobnost nadaná energií, odbornými znalostmi, talentem a organizačními schopnostmi k prosazení zdravotního pokroku. Po návratu ze Ženevy v roce 1970 byl odvolán z funkce ředitele ÚEM a v r. 1972 z ústavu propuštěn. V pozadí byly zřejmě politické důvody, možná angažovanost jeho manželky, významné farmakoložky, ve snahách o humanizaci socialismu v roce 1968. Nějakou dobu potom ještě pracoval v oboru veterinární mikrobiologie.⁽³⁶⁾

Prof. Raška byl v r.1984 oceněn Jennerovou medailí britské Královské lékařské společnosti, byl nositelem státní ceny Klementa Gottwalda, stříbrné medaile ČSAV, Pasteurovy medaile, byl členem korespondentem ČSAV a čestným členem Royal Society of Medicine.

Prof. MUDr. Karel Raška zemřel 21. listopadu 1987.

Doc. MUDr. Lubomír Syruček, CSc.

Narodil se 31. prosince 1920 v Praze. Reálné gymnázium vystudoval a ukončil maturitou v r. 1940 a na lékařské fakultě UK v Praze promoval 16. 3. 1951. V r. 1959 obhájil titul kandidáta věd a v postgraduálním vzdělání se profiloval v r. 1969 pro lékařskou virologii. Za druhé světové války pracoval jako pomocný dělník u firmy Janeček v Brodčích nad Sázavou.

Do Státního zdravotního ústavu byl přijat 1. 4. 1951 a pracoval v III. odboru v laboratoři pro výzkum streptokoků. Od října 1951 tuto laboratoř vedl a 1. 7. 1952 byl převeden do nově ustaveného Ústavu epidemiologie a mikrobiologie. Ředitel ústavu se v té době o něm vyjádřil, že „je jedním z nejlepších pracovníků ÚEM“. Ke dni 15. 9. 1963, kdy dosavadní ředitel ÚEM prof. Raška nastoupil na vysokou funkci ve WHO, byl pověřen v ÚEM jeho zastupováním. 30. 11. 1970 ho ministr zdravotnictví pověřil vedením Ústavu epidemiologie a mikrobiologie.

Doc. Syruček, žák Patočkův a Raškův, byl vynikajícím představitelem mikrobiologie a epidemiologie. Zabýval se vysoce virulentními nákazami jako je mor, cholera a variola, na vrcholu své kariéry výrazně přispěl k potlačování epidemie AIDS. Poslední léta svého života musel pře-

konávat řadu obtíží způsobených nemocemi, zejména poruchami zraku, přesto byl v odborných otázkách výtečně orientován a ochotně pomáhal někdejšími spolupracovníkům analyzovat problémy a nacházet řešení. Obdivovali jeho inteligenci, moudrost, lásku k přírodě, k umění a zejména skromnost.

Docent Lubomír Syruček zemřel 10. ledna 2002.

Prof. MUDr. RNDr. Karel Halačka

Narodil se 27. října 1910 v Brně, kde vystudoval reálné gymnázium a v roce 1935 promoval na lékařské fakultě Masarykovy univerzity. Po několika letech v brněnské vojenské nemocnici, kde byl vedoucím bakteriologické laboratoře a prosektury, nastoupil v květnu 1939 do Státního zdravotního ústavu. Zapsal se také na přírodovědeckou fakultu UK v Praze a doktorát získal po válce v r. 1945.

Ve Státním zdravotním ústavu byl vedoucím laboratoře pro biochemii a lidovou výživu a po roce 1945 vedoucím oddělení pro fyziologii a hygienu výživy. Věnoval se výzkumu vitamínu C v potravě a výsledky použil k návrhům na racionalizaci výživy obyvatelstva. Aby přispěl k celostátním aktivitám proti alkoholizmu, zřídil v ústavu laboratoř pro sériová stanovení alkoholu v krvi a vypracoval kritéria hodnocení nálezů. V letech 1945–1948 současně působil na Hygienickém ústavu LF UK jako nehonorovaný asistent. Po osvobození v r. 1945 se věnoval společnému stravování, navrhl pro něj nutriční normativy a zachování biologické hodnoty potravy při různých technologických procesech. Na nově založené Lékařské fakultě hygienické přednášel hygienu výživy a v roce 1952, kdy byl Státní zdravotní ústav zrušen, se stal náměstkem ředitele a vedoucím odboru výživy v Ústavu hygieny, vedeném prof. Symonem.

V roce 1954 přijal místo vedoucího katedry hygieny a epidemiologie LF MU v Brně a SZÚ opustil. V roce 1956 byl jmenován docentem a v roce 1963 profesorem hygieny, v roce 1969 byl zvolen děkanem lékařské fakulty MU. Přednášel také v Institutu pro doškolování lékařů, na pedagogické fakultě aj. Kromě pedagogické práce se věnoval studiu cizorodých látek v potravinách a kritériím jejich hodnocení. Byl jedním z prvních, kdo upozornili na mykotoxiny v potravinách a jejich nebezpečí.

Publikoval přes 120 původních prací a intenzivně se věnoval popularizaci hygieny výživy. V roce 1956 obdržel Kabrhelovu cenu, v r. 1967 medaili J. E. Purkyně a v r. 1970 medaili Ignáce Pešiny. Byl expertem WHO pro cizorodé látky v potravinách a viceprezidentem Mezinárodní společnosti pro civilizační choroby.

Profesor Karel Halačka zemřel 25. února 2002.

Prof. MUDr. Augustin Wolf, CSc.

Narodil se 28. května 1921 v Praze v rodině ředitele gymnázia a významného lingvisty. Část středoškolských studií absolvoval v zahraničí a získal výtečnou znalost cizích jazyků. Během druhé světové války pracoval v lékárně, po jejím skončení absolvoval lékařskou fakultu UK a byl demonstrátorem na hygienickém ústavu LF UK prof. Čančíka. Na studiích zaujal Karla

Halačku, který mu nabídl práci ve Státním zdravotním ústavu. Na jeho návrh nastoupil po promoci v roce 1949 praxi v karlovarské pobočce ústavu a po návratu do Prahy působil s Halačkou na odboru hygieny výživy Státního zdravotního ústavu a po jeho reorganizaci společně přešli do Ústavu hygieny. Po odchodu prof. Halačky do Brna v r. 1954 se stal vedoucím odboru, později vedoucím Centra hygieny výživy Institutu hygieny a epidemiologie. Současně byl vedoucím katedry hygieny výživy na lékařské fakultě hygienické UK.

Prof. Wolf měl mimořádný rozhled a širokou vědeckou a praktickou zkušenost v hygieně, ve fyziologii, klinice a hygieně výživy. Zpočátku se zabýval hygienou výstavby a provozu společného stravování, potom se věnoval nutričním a dietetickým otázkám, např. nutriční anemii, dietě při jaterních chorobách a ochranné výživě lidí v rizikových provozech. Významné byly jeho studie vlivu ionizujícího záření na biologickou hodnotu potravin. Staly se podkladem jeho habilitační práce, kterou obhájil v r. 1962. Jako první podal důkazy reziduálního efektu ozařování potravin. Věnoval se také otázkám cizorodých látek v poživatinách a objevil proteinové antimetabolity vznikající dysbalancí aminokyselin. Rozsáhle se zabýval biologickou hodnotou potravin a stravy, zejména bílkovin ovlivněných technologickými zásahy.

Publikoval přes 100 sdělení v domácích i zahraničních odborných časopisech, napsal objemná a čtivá skripta z hygieny výživy pro lékařskou fakultu hygienickou. Byl vynikajícím pedagogem a diskutérem na odborných shromážděních. Působil v řadě významných funkcí: Jako expert hygieny výživy v Codex alimentarius, člen Societé Scientifique d'Hygiène Alimentaire Française, předseda komise pro aditiva .

Profesor Augustin Wolf zemřel 11. února 1997.

Prof. MUDr. Karel Symon

Narodil se 26. září 1916 ve Veverské Bitýšce. Maturoval a lékařskou fakultu vystudoval v Brně, promoval však až po skončení druhé světové války, protože studium bylo přerušeno uzavřením vysokých škol. V roce 1940 nastoupil jako laborant u prof. Ročka na Hygienickém ústavu lékařské fakulty v Brně, který se později stal pobočkou Státního zdravotního ústavu. Po promoci a vojenské službě zde byl asistentem. Kromě pedagogické práce se věnoval plánům výzkumu a ve spolupráci s ministerstvem zdravotnictví a Státním zdravotním ústavem vzniku hygienické služby. V roce 1950 se na brněnské lékařské fakultě habilitoval z obecné hygieny.

V roce 1952 byl povolán do Prahy jako ředitel Ústavu hygieny, jedné z institucí, které vznikly na půdě zrušeného Státního zdravotního ústavu. Na nově vzniklé Lékařské fakultě hygienické od samého počátku přednášel hygienu, 1. 7. 1954 zde byl jmenován docentem a 21. 6. 1963 profesorem. Od roku 1957 vedl katedru hygieny Institutu pro doškolení lékařů a farmaceutů a po opětovné integraci ústavů do nového Institutu hygieny a epidemiologie (IHE) se stal vedoucím Centra hygieny obecné a komunální.

Zásluhou prof. Symona dostalo zaměření hygieny nový, moderní, medicínský směr, odlišný od dřívější hygieny založené na zdravotnickém doplňování sanitárně technických požadavků. Podporoval používání experimentálních metod. V ústavu se pomocí lidských dobrovolníků studovaly účinky mikroklimatu, světla a hluku, v experimentech na zvířatech a in vitro účinky znečištěnin ovzduší a pitné vody. Epidemiologické metody práce při studiu účinků faktorů prostředí se v ústavu staly široce používaným nástrojem výzkumu.

Odborné práce prof. Symona se týkaly hygieny výstavby sídlišť, otázek zásobování vodou, problematiky fluóru, vyšetřovacích metod v hygieně, koncepci nejvyšších přípustných koncentrací škodlivin v prostředí a vlivu znečištění ovzduší na zdraví. Publikoval více než 70 původních sdělení v českých i zahraničních časopisech, vysokoškolská skripta pro výuku komunální hygieny a monografie, např. Znečištění ovzduší a zdraví (Avicenum, Praha 1988).

Profesor Karel Symon zemřel 7. srpna 1966.

Prof. MUDr. Jaroslav Teisinger, DrSc.

Narodil se 10. března 1902 v Praze, kde také maturoval a v r. 1927 promoval na lékařské fakultě UK. Po krátké praxi na interním oddělení nemocnice v Pardubicích nastoupil na II. interní kliniku jako asistent prof. Pelnáře a v roce 1932 zde vedl první poradnu pro nemoci z povolání v Československé republice. Habilitoval se v roce 1936 (pracovní rizika lékařů). Po skončení 2. světové války byl jmenován přednostou oddělení pracovního lékařství a mimořádným profesorem patologie a terapie chorob vnitřních se zřetelem k chorobám z povolání. Jeho přičiněním se poradna v roce 1946 změnila na kliniku nemocí z povolání lékařské fakulty UK. V letech 1947-1970 byl jejím přednostou. Založil Ústav pracovního lékařství, ze kterého byl v roce 1952 vytvořen Ústav hygieny práce a chorob z povolání. V jeho čele stál do roku 1970, ale do své smrti v něm nepřestal pracovat.⁽⁴⁴⁾

Byl zastáncem sblížení a jednoty oborů hygieny práce a chorob z povolání a mezinárodně uznávaným odborníkem a členem mnoha odborných společností, např. Mezinárodní asociace pracovního lékařství. Obdržel cenu Americké asociace průmyslových hygieniků, mezinárodní cenu Buccherli La Ferda za vědecké úspěchy v pracovním lékařství, Purkyňovu medaili ČLS JEP a v roce 1957 „Řád práce“. Vynikající znalosti a schopnost vytvářet dělnou a přátelskou atmosféru vytvořily z odborníků v pracovním lékařství a hygieně práce společenství, které se dodnes označuje za "Teisingerovu školu".

Hlavním polem vědeckého zájmu prof. Teisingera byla průmyslová toxikologie. Propracoval biologické expoziční testy a dosáhl tím ve svém oboru světového významu. Hygiena práce v pojetí prof. Teisingera se stala živým medicínským oborem, který se zabýval vztahem zdravotního stavu člověka k pracovním podmínkám a reakcemi člověka na ně.

V historii Státního zdravotního ústavu patří prof. Teisingerovi významné místo. Zapsal se do ní svým působením ve funkci ředitele Ústavu hygieny práce a chorob z povolání v areálu vinnohradských ústavů po zrušení SZÚ, po vzniku Institutu hygieny a epidemiologie v r. 1971 ve funkci vedoucího stejnojmenného centra, integrovaného do institutu. Ústav a později centrum sehrály významnou roli ve spolupráci při řešení mnoha problémů environmentální toxikologie.

Prof. Teisinger zemřel na klinice, kterou vybudoval a dlouhá léta vedl, 9. listopadu 1985. Jeho památku připomíná mramorová deska v budově Centra pracovního lékařství SZÚ.

VI. ZÁVĚREM

Historie Státního zdravotního ústavu je výsečí dějin republiky, ostrovem autonomie odborného života i jeho úzkých vztahů k domácím a mezinárodním poměrům. Lidé zde žili vlastními starostmi obyčejných dnů i radostmi a tragédiemi republiky. Jako červená nit provází historii ústavu prvotní idea preventivní péče o zdraví, která přetrvala všechny režimy a organizační změny a vytvořila odborný duchovní potenciál předávaný z generace na generaci a nepodléhající dobovým přehmatům.

S určitou nostalgií končíme své dílo nadčasovou básní, kterou k 70. výročí založení ústavu napsal dlouholetý pracovník SZÚ dr. Lím.

*Je ráno, jedno všední ráno
devatenáct set devadesát pět.
V mlhu se halí jitřní svět,
za mlhou ukryt es zet ú.
I já jsem jeho štafetu
pomáhal kdysi nést,
v předjaří vídal magnólie kvést,
brodil se zástupy
ostatních zaměstnanců,
kde byla, sál jsem krásu dnů,
koštoval pachůť potupy,
jež nesla historie.
Sdílel s druhými mladost snů,
cítil jak srdce nyje,
když zaskočeno, prostřed schodů,
odchodem známých do důchodu,
či vyplašeno tím, jak drtí
toho neb onu tíha smrti
hluboko v produktivním věku.
Co toho k pláči, k smíchu, k vzteku
tady bývalo.*

*Kolik že náhlých hnutí myslí
nadhlo se často pro nesmysly
a kolik neúnavné práce
skrylo se skromně do paláce
vědy.*

*Každý odešel jednou naposledy
tou imponující branou kamsi ven ...*

*Jen ústav, pevně rozkročený,
dál přijímá nové ženy
a nové muže do svých zdí.*

*Kamenný portál nehyzdí
už názvy, které mohly býti
poplatny vkusu bludných let.*

*Sedmou desítku roků letos
završí stejný na pohled
z náměstí svého areálu.*

*Od ředitele Kučery
již celá řada králů
třímala jeho žezlo.*

*Tak jubilate,
kéž by nezarezlo
v rukách, které je držet budou
i po nynějším výročí,
kéž donesou je s důstojností
až ku slavnému storočí.*

218.

**Zákon ze dne 12. října 1925
o zřízení, působnosti a organizaci Státního
zdravotního ústavu republiky Československé.**

Národní shromáždění republiky Československé usneslo se na tomto zákoně:

§ 1.

Při ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy zřizuje se Státní zdravotní ústav.

§ 2.

Úkolem tohoto ústavu jest vykonávat pro státní zdravotní správu odborně-vědecké práce a zkoumání, kterých jest třeba k účinným zdravotním opatřením, podporovati výchovu v preventivní medicíně, jakož i pečovati o praktickou odbornou výchovu zdravotnického personálu.

§ 3.

(1) Ústav má jméno „Státní zdravotní ústav republiky Československé“ a skládá se z ústavu hlavního (ústředního) a poboček.

(2) Ústav hlavní (ústřední) má potřebný počet oddělení a sídlem jeho jest Praha.

(3) Pobočky zřizuje vláda, zejména též v sídlech vysokých škol, pro kterýkoliv obor práce ústavní. Vláda může dle potřeb veřejného zdravotnictví jednotlivá oddělení ústavu hlavního (ústředního) i poboček rušiti, měniti nebo nová zřizovati a dosavadní veřejné ústavy s jejich působností v oboru zdravotní péče k nim přiřadovati, nebo s nimi slučovati.

§ 4.

(1) Státní zdravotní ústav je podřízen ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a má svoji správu a své odborné řízení, jejichž rozsah upraví toto ministerstvo podle základního řádu.

(2) O součinnost a pomoc Státního zdravotního ústavu mohou se v oboru jeho působnosti za podmínek vymezených základním ústavním řádem (regulativem) obracet všichni obory státní správy, sociálně pojišťovací ústavy, korporace autonomní, jakož i osoby soukromé. Státní zdravotní ústav jest povinen vyhověti žádostem sociálně pojišťovacích ústavů a autonomních korporací veřejnoprávních, pokud to není na újmu úkolů, výtčených v § 2 tohoto zákona.

§ 5.

Organisace ústavu a podmínky jeho práce výtčeny budou v základním řádu (regulativu), jež vydá vláda nařízením, a to tak, aby vyhovovaly i badatelským a učebným požadavkům vysokých škol.

§ 6.

V čele ústavu stojí ředitel, jež zastupuje náměstek. Vedle nich obstarává agendu ústavní potřebný počet úředníků odborných, účetních, kancelářských a zřízenců. Asistenti ústavu, pokud nejsou jmenováni stálými úředníky, jsou na roveň postaveni asistentům dle zákona ze dne 31. prosince 1896, čís. 8 ř. z. z r. 1897, jímž se upravuje postavení asistentů na vysokých školách.

§ 7.

(1) Pokud a v kterých případech Státní zdravotní ústav bude oprávněn požadovati od stran (§ 4., odst. 2) za jednotlivé výkony ústavu zvláštní poplatky, stanoveno bude základním řádem (regulativem). Výše poplatků těch stanovena bude tarifem, schváleným ministerstvem veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy v souhlasu s ministerstvem financí. Tarify budou dle potřeby revidovány.

(2) Ceny výrobků v ústavu zhotovených a k prodeji určených schvaluje na návrh ředitelství ústavu ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy v souhlasu s ministerstvem financí.

§ 8.

K posuzování odborných a vědeckých otázek, souvisejících s činností Státního zdravotního ústavu, jakož i pro posuzování odborné a vědecké kvalifikace sil Státního zdravotního ústavu zřízen bude při ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy poradní sbor Státního zdravotního ústavu. Složení sboru a postup jeho jednání upraveny budou zvláštním nařízením.

§ 9.

Všem úřadům Československé republiky, jakož i korporacím autonomním se ukládá, aby Státní zdravotní ústav v činnosti jeho podporovaly.

§ 10.

Provedením tohoto zákona pověřuje se ministr veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy v dohodě s ministrem školství a národní osvěty a ministrem financí.

T. G. Masaryk v. r.
Švehla v. r.
Šrámek v. r.

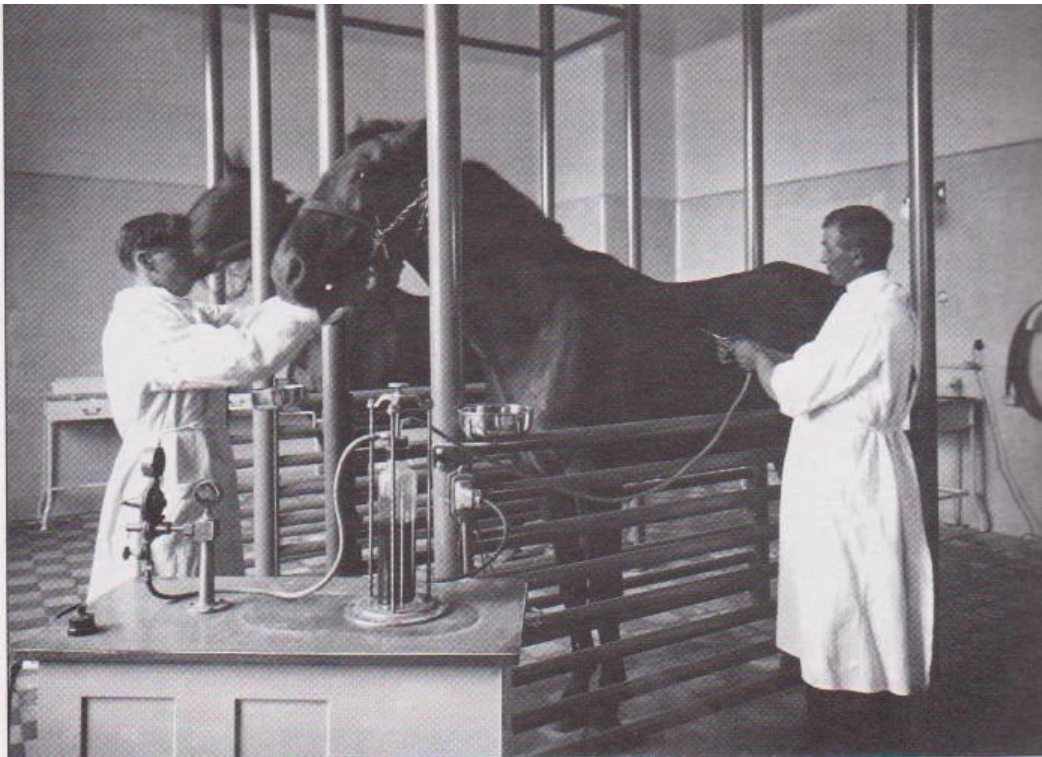
Zákonem č. 218/1925 byl zřízen Státní zdravotní ústav.

Na pozemcích, kde je dnes Státní zdravotní ústav, byla zemědělská usedlost Dolní Stromky.

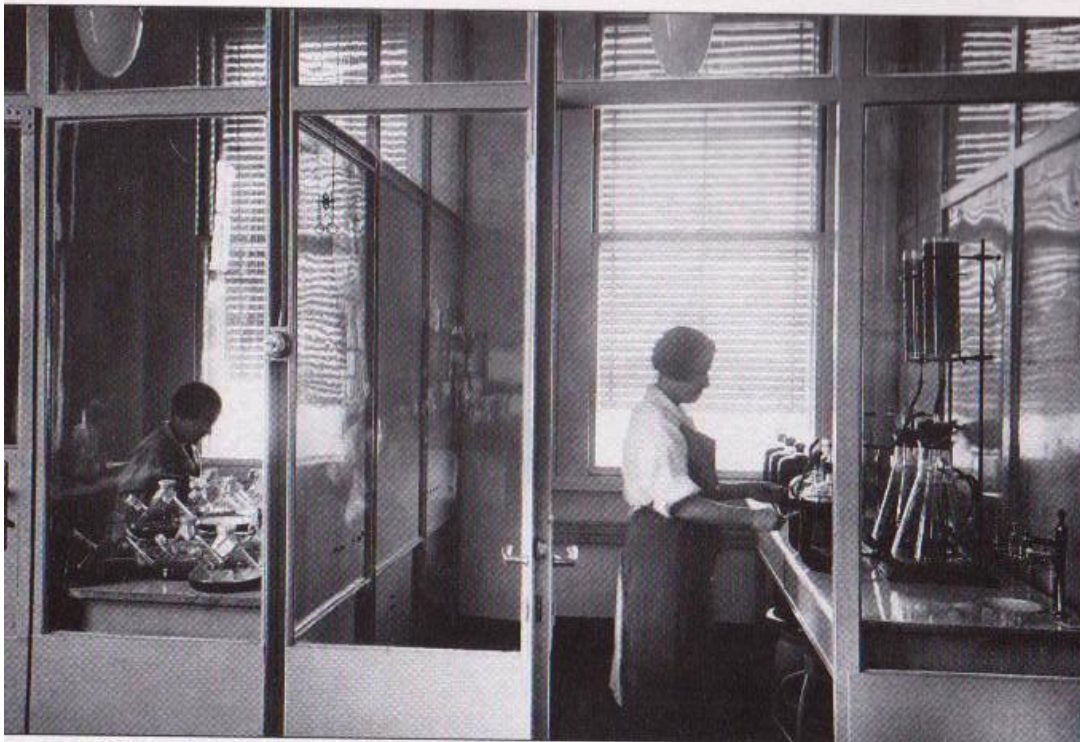
Rozestavěné budovy č. 1, 2 a 3. Na místě dnešní budovy č. 11 stál statek.

Imunizace koní ve dvoře Bohumile.

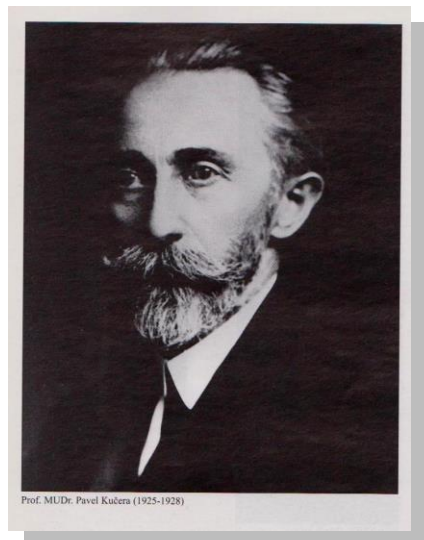

Pohled na areál SZÚ v roce 1927 (reprofoto z časopisu Nová Praha 1. 9. 1927).

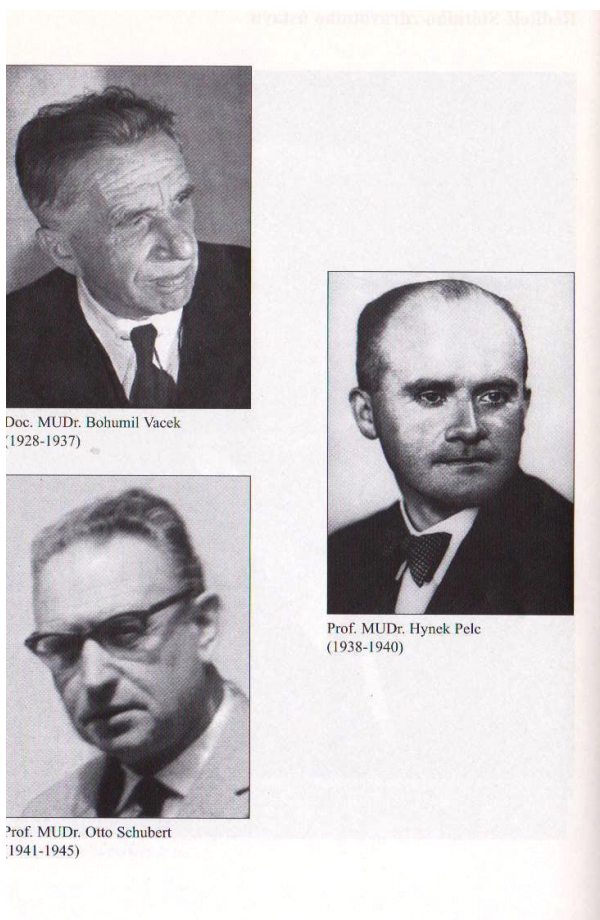

Laboratoř a boxy ve IV. oddělení pro bakteriologickou a sérologickou diagnostiku.

Ředitelé Státního zdravotního ústavu

Prof. MUDr. Pavel Kučera
(1925 - 1928)

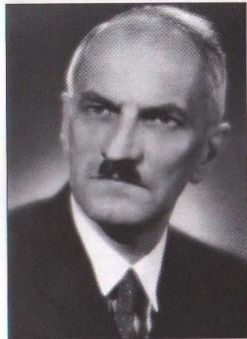
Doc. MUDr. Bohumil Vacek
(1928-1937)

Prof. MUDr. Otto Schubert
(1941-1945)

Prof. MUDr. Hynek Pele
(1938-1940)

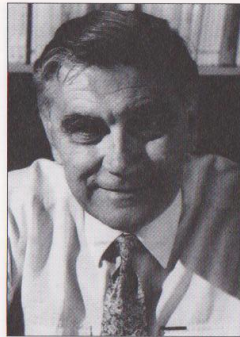
Prof. MUDr. František Janda, DrSc.
(1971-1980, IHE)

Prof. MUDr. Vilém Hons
(1945-1952)

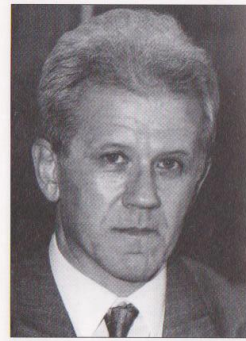
Prof. PhMr. RNDr. Bohumír Rosický,
DrSc. (1980-1989, IHE)

Prof. MUDr. Bohumil Ticháček, DrSc.
(1990-1994, IHE; SZÚ)

MUDr. Jaroslav Volf, Ph.D.
(2002-dosud)

Doc. MUDr. Jaroslav Kříž
(1994-2001)

Fotografie z archivu SZÚ

PRAMENY INFORMACÍ

- Národní archiv ČR, fond MZd, kart. č. 5, 367,480, 484, 494, 497, 559, 584, 585, 568, 569, 571, 572, 573, Fond MŠ, kart. č. 4121, oběžníky MZd a nezařazené dokumenty po r. 1945
- Archiv SZÚ a Zpravodaj ředitelství Státního zdravotního ústavu, ročníky 1994–2002
- Literární archiv Památníku národního písemnictví
- Archiv Zdravotnického muzea

Literatura

1. Aldová E.: Jaké to bylo v Ústavu epidemiologie a mikrobiologie v letech 1941–1945. *Epidemiol. Mikrobiol. Imunol.*, 53, 2004, č. 4, s. 154–156.
2. Aldová E.: Osobní sdělení autorům, únor 2005.
3. Beranová R.: Zaměstnanci SZÚ vzpomínají na 21. srpen. *Zpravodaj SZÚ* 7–8, 1998, s. 8–10.
4. Blechová D.: Prof. MUDr. Pavel Kučera. Sdělení autorům 29. 5. 1996.
5. Brožura: Státní zdravotní ústav Republiky československé. *Péče o mládež* č. 8., Brno 1933, s. 1–4.
6. Černá-Štípková H.: Dobré znalosti pomáhají ...O SZÚ po nástupu nového ředitele, *Medicína* 21. 7. 1994.
7. Daniel M.: Seventieth birthday of Professor Bohumír Rosický. *Folia Parasitol.* 39, 1992, s. 287–288.
8. Fojtík P.: Osobní sdělení autorům. Praha, 2005.
9. Feierabend V.: Osobní sdělení autorům, únor 2005.
10. Hons V.: Soubor prací Státního zdravotního ústavu na paměť dr. Boučka, dr. Klímy a doc. dr. Strimpla. *Čas. lék. čes. roč. LXXXV*, 1946, čís. 41, s. 1423–1425.
11. Houdek F.: Státní zdravotní ústav v Praze oslavuje *Zdrav. nov.* čís. 47, 24. 11. 2000.
12. IHE: Dvacet let výzkumných ústavů hygieny a epidemiologie. IHE, Praha 1972, s. 91
13. IHE: Výzkumný program Institutu hygieny a epidemiologie na rok 1972, IHE, Praha 1971, s. 39
14. IHE: Institut hygieny a epidemiologie. IHE, Praha 1980, s. 33.
15. Kaufmannová H.: Prof. MUDr. Hynek Pelc. (Osobní vzpomínky Hedy Kaufmannové, bez data).
16. Kaufmannová H.: Léta 1938–1945. Válečné vzpomínky. K vydání připravil A. Slavíček. *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 1999, s. 256
17. Kučera P.: O výstavbě SZÚ. *Nová Praha*, 1. 9. 1927
18. J. S.: Sedmdesát let profesora MUDr. Viléma Honse. *Čas. lék. čes.* 1960, čís. 29, s. 931–932

19. Kříž B., Petráš P.: Epidemiologie a mikrobiologie ve Státním zdravotním ústavu. *Epidemiol. Mikrobiol. Imunol.*, 53, 2004, č. 4, s. 149–156
20. Kříž J.: National Institute of Public Health, Prague, Czech Republic, in 1995–2000. *Centr. Eur. J. Publ. Hlth*, No. 4., p. 186–188.
21. Kříž J.: Minulost, současnost a perspektivy SZÚ. *Acta hygienica, epidemiologica et microbiologica*, příloha č. 1/1996, s. 5–17, SZÚ Praha, leden 1996
22. Kříž J.: Lehký otřes mozku a jiné příběhy. Makropulos - Galen, Praha 2000, s. 127
23. Lahoda Z.: Současnost a perspektivy IHE. Rozhovor s ředitelem IHE, prof. Jandou. *Zdravotnické noviny*, Praha, roč. 28/1979, č. 4.
24. Levold E.: Chief Archivist Rockefeller Foundation, dopis autorům.
25. Mesiereur J.: Třicet pět dnů poprav na Kobylišké stělnici v Praze VIII. www.lidice.cz
26. Míka Z. a kol.: Dějiny Prahy v datech. Mladá fronta, Praha 1999, s. 363
27. Mlčochová L.: Můj život v imunobiologii, Sevac, Praha 1988, s. 121
28. Nauš A.: Centrum hygieny práce a nemocí z povolání Institutu hygieny a epidemiologie v Praze. *Prac. lék.* 42, č. 91, 1990, s. 416–417
29. Nejvyšší účetní a kontrolní úřad Republiky československé: Zpráva „Dohlídka NÚKÚ provedená v roce 1937 ve Státním zdravotním ústavu. Národní archiv, Fond MZd, kart. 572.
30. Niklíček L., Šimberská R.: Rockefellerova nadace a založení Státního zdravotního ústavu Republiky československé. *DVT, dějiny věd a techniky*, 1991, 24, s. 129–145
31. Osobní zprávy v časopise *Československá hygiena a Hygiena*, ročník 1/1956–45/2000
32. Pele H.: Sociální lékařství. Řada spisů lékařských, sv. 7., Melantrich a. s., Praha 1937
33. Pele H.: Padesát let prof. MUDr. Viléma Honse. *Čas. lék. čes.* 1940, čís. 46, s. 546–547
34. Portych J.: 75 let Státního ústavu pro kontrolu léčiv. *Čs. farmacie*, XLII, 2, 1993, s. 55–59
35. Spolupracovníci: Doc. Dr. Šula, DrSc., sedmdesátníkem. *Čas. lék. čes.* 121, 1982, č. 52, s. 1682.
36. Šrámová H.: Legendy jednoho ústavu. Triton, Praha 2004, s. 230
37. Ticháček B.: Sedmdesát let SZÚ v Praze. *Acta hygienica, epidemiologica et microbiologica*, příloha č. 1/1996, SZÚ Praha, leden 1996.
38. Tichý M. a spol.: Osobnost profesora MUDr. Viléma Honsa. *Čs. zdravotnictví*, 39, 1991, č. 2, s. 55–60
39. Schott H.: Kronika medicíny. Fortuna Print, 1999, s. 648
40. Úřední list Československé republiky, část. 56, 6. 5. 1952
41. Vacek B.: Literární odkaz. Památník nár. písemnictví, Literární archiv č. inv. 1344–1346

42. Vacek B.: Organizace zdravotní služby v Československu. V publ.: Zdravotnictví a sociální politika. Sociální ústav ČSR. Kart. č. 484, fond MZd, Nár. archiv.
43. Vaníček F.: Zdravotní ústav za války. Zprávy SZÚ č. 55, 26. 5. 1945
44. Vejlupek J.: Ke stému výročí narození zakladatele pracovního lékařství v českých zemích prof. MUDr. Jaroslava Teisingera, DrSc. České pracovní lékařství č. 2, 2002, s. 62–65
45. Vondráček V.: Konec vzpomínání. Avicenum - zd. n., Praha 1988, s. 326
46. Vrbata J., Helešicová V. a kol.: Průvodce po archivních fondech Státního ústředního archivu v Praze, díl II., sv. 1 a 2. MV ČSR, Praha 1987.
47. Wagner V.: Válečné vzpomínky. Připravila J. Čechurová. Časopis Nár. muzea, 196, 1–2, 2000.
48. Wildová O.: O Státním zdravotním ústavu v době transformace. Zdrav. nov. 33/1994